

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TORUL'UN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU
(1831- 1915)

ŞENOL BAYRAM
140121006

YRD. DOÇ. DR EMİNE TONTA AK

İSTANBUL 2017

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TORUL'UN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU
(1831- 1915)

ŞENOL BAYRAM
140121006

YRD. DOÇ. DR EMİNE TONTA AK
DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL 2017

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, yüksek lisans programı 140121006 numaralı öğrencisi Şenol BAYRAM'ın ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “ Torul’un Sosyal Ekonomik Durumu (1831-1915) ” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından **15.09.2017** tarihinde oyçokluğuyla ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Emine Tonta AK

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Davut HUT

(Jüri Üyesi)

Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Şenol BAYRAM

DÜZELTME METNİ

1. Sayfa 11 deki bölümlendirme içeriğine uygun olarak düzeltilmiştir. Fiziki Durum kısmı çıkartılmıştır.
2. Sayfa 17 de bulunan tablo ismi “Kazaya bağlı Köylerin Eski ve Yeni İsimleri” olarak değiştirilmiştir.
3. Sayfa 18 de anlatım bozuklukları ve vurgulama yanlışları düzeltilmiştir.
4. Kaza yöneticileri bölümünde adı geçen yöneticiler rütbelere göre yeniden sıraya dizilmiştir. Ayrıca dipnotlarla desteklenmiştir.
5. Nüfus sayımları kısmında bulunan 1835 sayımları tablosu yeniden düzenlenmiştir. Tablo da verilen rakamların analizi yapılmıştır.
6. Tablo VI’ de adı geçen kaymakamlar için verdiğimiz dipnotlara BOA, A. MKT. NZD, 65/85. 274. BOA, A. MKT. NZD,65/85. 275. BOA, A. MKT. NZD, 75/39. 276. BOA, A. MKT. UM: 383/16. 277, BOA, A. MKT. MVL,144/94. BOA, İ. MVL,432/19006. 278. BOA, A. MKT. MVL,145/44. BOA, A. MKT. MVL, 144/94 eklenmiştir.

TEŐEKKÜR

Çalışmamızda bana her konuda yardımcı olan, desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Yrd. Doç. Emine Tonta Ak'a teőekkür ederim. Çalıőmam sırasında bana her konuda yardımcı olan Karadeniz Teknik Üniversitesi hocalarımdan, Prof. Dr. Necmettin Alkan, Marmara Üniversitesi hocalarımdan Ahmet Vurgun'a teőekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca bana destek veren Mürsel Bayram, Ahmet Bayram, Hamide Bayram, Barıő Can, Nurettin Aydın, Ahmet Fakazlı, Mehmet Fındıkçı, Koray Koloęlu, Volkan Durmuő, Esra Benli, Emrah Çelik, Taner Demir, Zafer Demir, Serkan Özcan, Kassım ve Bolat ailesine teőekkür ederim.

TORUL'UN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU (1831-1915)

ÖZET

Çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nin Trabzon Eyaleti'ne bağlı Torul Kazası'nın sosyal ve ekonomik durumu, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı merkezileşme hareketi çerçevesinde 1831 yılından 1915 yılına kadar yapılan nüfus sayımları merkeze alınarak incelendi. Kazada yaşayan tebaanın sosyal yapısını oluşturan demografisi, göç hareketleri ile kazanın iktisadi yapısını oluşturan maden işletmeciliği, yerel pazarlar, ormancılık, ulaşım, haberleşme, hayvancılık gibi faaliyetler de araştırmamız dâhilinde ele alındı.

Tezimizde Osmanlı nüfus kayıtları, Torul'un sosyal ve ekonomik profilinin ortaya çıkarılması açısından analiz edildi. Nüfus sayımları bağlamında kazada yaşanan sorunların nedenleri tespit edildi. 19.yüzyıl boyunca kazanın idari yapısının teşekkülü ortaya çıkarıldı. Ayrıca Tanzimat devrinde eğitim alanında yaşanan yenileşmelerin Torul Kazası'na etkileri açıklandı.

SOCIAL AND ECONOMIC SITUATION OF TORUL

ABSTRACT

In this thesis, social and economic situation of Torul District of Trabzon Province in Ottoman Empire was analysed focusing on the nineteenth century Ottoman centralisation movement and population censuses from 1831 to 1915. The people who lived in here have been taken into consideration with their social and economic activities, such as movement of migration, demography, local markets, livestock industry, transportation and communication.

In this study, it is aimed to evaluate the Ottoman population register to construct social and economic profile of Torul. In that respect causes of problems in district were identified. During the 19th century, formation of administrative structure in this region was revealed. Besides, the impact of educational reform on Torul's district was explained.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu 19.yüzyıl boyunca klasik Osmanlı şehircilik anlayışından uzaklaşıp batılı tarzda yenilenen bir idari merkez olarak Torul Kazası'dır. Trabzon Eyaleti'nin Gümüşhane Sancağı'na bağlı Torul Kazası'nın uzun 19. yüzyıl boyunca nasıl bir değişime uğradığı idari, sosyal ve iktisadi açılardan incelenmeye çalışılmıştır. Kazaya ait arşiv kayıtlarını temel alan müstakil bir çalışmanın bulunmayışı bu konunun seçilmesinde önemli rol oynamıştır.

Araştırmamızın temel amacı; Osmanlı Devleti'nin önemli eyaletlerinden Trabzon'a bağlı Torul Kazası'nın idari, iktisadi ve sosyal yapısını, 1831 yılından 1915'e kadar olan dönemde kazada gerçekleşen nüfus sayımları bağlamında ele alarak ortaya çıkan sonuçları değerlendirmektir. "1800'lü yıllarda Torul Kazası nasıl bir idari yapıya sahipti?", "20. yüzyılın başına gelindiğinde ne tür bir sosyo-ekonomik değişim yaşadı?" sorularına cevaplar aradık. Kaza üzerinde bulunan tebaanın demografik ve iktisadi açılardan tahlilini yaptık. Kazaya ait nüfus icmal defterleri, tebaanın demografik ve iktisadi durumunu araştırmamızda temel teşkil etti.

Gümüşhane Sancağı ile ilgili olarak, Selahattin Tozlu'nun "*XIX. Yüzyılda Gümüşhane*" ve Kemal Saylan'ın "*1850-1918 Gümüşhane Sancağında Sosyal ve Ekonomik Tarih*" adlı eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerde Gümüşhane Sancağı, 1850'li yıllardan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar incelenmektedir. Eserlerde genel anlamda sosyal ve ekonomik meseleleri incelenmiştir. Necmettin Alkan ve Kemal Saylan'ın aynı muhtevada kaleme aldıkları "*Seyyahların Gözüyle Gümüşhane*" adlı makaleler Sancağa dair önemli bilgiler içermektedir. A.Güngör Üçüncüoğlu'nun "*Torul-Kürtün Tarihi*" isimli eseri ise tarihi kaynak olmaktan çok uzakta olup, metodolojik açıdan sıkıntıları mevcuttur. Gümüşhane Valiliği'nin çıkarmış olduğu bölgeye ait eserler mevcut olmakla birlikte bunlar genellikle tanıtım amaçlıdır. Ayrıca yörenin evvelki devirleri üzerine yazılmış çalışmalar arasında Bilgehan Pamuk'un, "*XV.yüzyılda Torul*", Mustafa Altunbay'ın "*XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik*" adlı makaleleri bulunmaktadır. Bunların yanısıra, Fahrettin Kırzioğlu, "*Osmanlı Tapu Tahrir ve Mühimme Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine*

Hükümlerden Örnekler”, adlı makalesinde bölgenin Türkleşmesini; Necmettin Alkan, “*Âyânlık’ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek; Gümüşhane Sancağı Aşağı Kürtün Kazası Âyânı Süleyman’ın Meselesi*”, isimli makalesinde ayanlığın son döneminde Kürtün’de yaşanan sorunları anlatmaktadır. Selahattin Tozlu’nun, “*Gümüşhane ve Çevresindeki Ermeni Hareketleri*”, Bayram Nazır’ın, “*Gümüşhane’de 1895 Ermeni Olayları*” adlı makalelerinde Gümüşhane’de yaşanan Ermeni sorunu incelenmektedir. Haldun Özkan’a ait “*Ortaçağdan Günümüze Gümüşhane*”, isimli eseri bölgenin iktisadi tarihi açısından önemli bilgiler içermekte olup madencilik odaklıdır.

Çalışmamızın temel kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ile Trabzon Vilayet Salnameleri (TVS) oluşturmaktadır. Söz konusu arşiv belgeleri arasından ise ağırlıklı olarak Sadaret evrakına ait belgeler ile defter tasniflerinden Nüfus defterleri ve *Maliyeden Müdevver* defterler değerlendirilmiştir. Söz konusu arşiv evrakından okunamaz derecede tahrip olmuş olan 1861 yılına ait bir adet nüfus defterinin çalışmamıza dahil edilememesi yaşadığımız en önemli sorunlardandır. Bunların yanısıra, İSAM kütüphanesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi kütüphanesi ve Marmara Üniversitesi kütüphanesinde gerçekleştirdiğimiz taramalar neticesinde ulaşılan ikincil eser ve araştırmalardan faydalanılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde kaza tarihine genel bir bakış ile idari yapısının teşekkülü incelendi. Ayrıca bu bölümde fiziki yapı, idari teşkilatlanmanın gelişim aşamaları izah edildi. İkinci bölümde iktisadi yapı ve 19. yüzyılda bölgede yapılan bayındırlık çalışmaları hakkında bilgi verildi. İktisadi dağılımın değerlendirmesi yapılarak tebaanın ekonomik durumu tahlil edildi. Kazada bulunan ekonomik faaliyetlerin sınıflandırılması yapıldı. İktisadi yapıyı etkileyen faktörler ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan bazı sorunlar sonuçlarıyla ele alındı. Üçüncü bölümde ise nüfus sayımlarının kazada nasıl gerçekleştiği açıklanarak, nüfus verilerinin sonuçları tablo ve grafiklerle değerlendirildi. Torul Kazası’nda yapılan nüfus sayımları sırasıyla 1835, 1848, 1861, 1881, 1914 sayımları olarak ayrı ayrı incelenerek analiz edildi. Bu bölümde demografik yapıdan farklı olarak eğitim ve mimari alanlarındaki gelişmeler ve yapılar ortaya çıkarıldı.

Bu tezde, günümüzde bölgenin sosyo-kültürel yapısında etkili olan genelde 19.yüzyıl yenileşme devrinin, özelde ise 1831'den başlayarak 1914'e uzanan dönemin Torul üzerindeki etkileri sosyal, iktisadi ve idari boyutlarıyla görünür kılınmıştır. Osmanlı arşiv kaynaklarından nüfus defterleri, ferman, buyruldu, vilayet salnameleri incelendi. Siyasi olaylar kadar sosyal olayların da bu tarihsel süreçte etkili olduğu gerçeğinden hareketle, dönemin yerel sosyal tarihine katkı sağlamayı hedefleyen bu çalışmanın eksikleri elbette olacaktır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
GRAFİK LİSTESİ	XI
TABLO LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR.....	XIV
GİRİŞ.....	1
COĞRAFYA.....	1
TORUL'UN KISA TARİHÇESİ.....	2
TORUL İSMİNİN KÖKENLERİ.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
1. İDARİ YAPI VE YÖNETİM	11
1.1. İDARİ YAPI.....	11
1.1.1. Torul Kazası'nın İdari Durumu.....	11
1.1.2. Kazanın Nahiye ve Köyleri	14
1.2. YÖNETİM.....	17
1.2.1. Kazanın Yönetim Birimleri.....	17
1.2.2. Kaza Yöneticileri	21
İKİNCİ BÖLÜM	25
2. İKTİSADİ YAPI.....	25
2.1. MADEN VE MADEN ÇALIŞMALARI	25
2.2. KAZADA KURULAN PAZARLAR.....	29
2.3. TARIM,HAYVANCILIK VE ORMANCILIK.....	30
2.4. ULAŞIM HABERLEŞME	31
2.4.1. Demiryolu Teşebbüsleri	33
2.4.2. Köprü ve Yol Onarımı	36
2.4.3. Haberleşme.....	37
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	40
3. SOSYAL YAPI.....	40
3.1. DEMOGRAFİK YAPI	40
3.2. KAZANIN NÜFUSU	41
3.2.1. Nüfus Sayımları	41
3.2.2. 1835 Sayımlarında Torul Kazası Nüfusu	44

3.2.3.	1848 Sayımlarında Torul Kazası Nüfusud	50
3.2.4.	1861 Sayımlarında Torul Kazası.....	57
3.2.5.	Seyyahlara Göre Torul Nüfusu	61
3.2.6.	Kazanın İnsan Yapısı	64
3.2.7.	Kazanın Dini Yapısı	65
3.3.	19. YÜZYILDA KAZADA YAŞANAN NÜFUS GÖÇLERİ	67
3.3.1.	Göçler ve Kadın Nüfus	71
3.3.2.	Doğal Afetler	73
3.4.	EĞİTİM FALİYETLERİ	73
3.4.1.	Eğitim Faliyetlerinde Yaşanan Sıkıntılar	81
3.5	MİMARİ YAPI.....	82
SONUÇ		85
KAYNAKÇA.....		90

GRAFİK LİSTESİ

I	1835 Torul Kazası Müslüman Erkek Nüfus.....	49
II	Torul Kazası ve Nahiyelerinde Bulunan Erkek Nüfus.....	49
III	1848 Kürtün-i Bala Erkek Nüfus Yaş Dağılımı Grafiği.....	51
IV	Grafik IV:1848 Torul Nüfus Dağılımı.....	53
V	1848 Müslüman Erkek Yaş Grafiği.....	54
VI	Gayrimüslim Erkek Nüfus Yaş Grafiği.....	54
VII	Torul Nüfusunun Yıllara Göre Rakamları.....	61
VIII	Seyyahlara Göre Nüfus Dağılım Verileri	63

TABLO LİSTESİ

I	1876 Vilayet Salnamelerine Göre Torul Kazasının Köyleri.....	15
II	Kazanın Eski ve Yeni Köy İsimleri	16
III	Osmanlı Klasik Dönem Taşra Teşkilatı Yöneticileri.....	17
IV	Tanzimat Dönemi Taşra Teşkilatı Yöneticileri	18
V	Torul Kazasının Vilayet Salnamelerine Göre Tanzimat Sonrası İdari Yapısı	21
VI	19.yüzyıl Torul Kazası Kaymakamlar.....	23
VII	Torul Kazası Belediye Başkanları listesi	24
VIII	Torul Kazasında Kayıtlı Madenler	26
IX	Gümüşhane Kazasında Derbentçi ve Köprücüler	28
X	1831 Nüfus Sayımına Göre Trabzon Vilayeti Nüfusu.....	44
XI	1835 Senesinde Kürtün-i Zir Nahiyesinin Toplam Nüfusu.....	45
XII	1835 Senesinde Kürtün –Bala Nahiyesi Toplam Nüfusu.....	46
XIII	1835 Torul Kazasının Müslüman Erkek Nüfusu.....	48
XIV	1848 Sayımlarına Göre Kürtün-i Bala	50
XV	1848 Sayımlarında Kürtün-i Bala Nahiyesinde Köylerin Durumu.....	51
XVI	1848 Sayımlarına Göre Kürtün-i Zir Nüfusu.....	52
XVII	Tablo XVII:1848 Sayımlarına Göre Torul Gayrimüslimlerin Yaş Ortalaması....	52
XVIII	1848 Sayımlarına Göre Kazada Yaşayan Müslüman Erkek Sayısı	52
XIX	1848 Sayımlarına Göre Torul’da Gayrimüslim Hane Sayısı	53
XX	1848 Torul Kazası Müslüman Hane Sayısı	53
XXI	1848 Sayımlarında Torul Kazasının Köylerin Tahlili.....	55
XXII	1861 Torul Kazasında Kadın Nüfus	57
XXIII	1861 Sayımlarında Torul Kazası Nüfus	58
XXIV	1876 TVS Göre Torul Kazası Nüfusu.....	59
XXV	Trabzon Vilayet Salnamelerine Göre Torul’un Nüfusu	60
XXVI	1912 George Soteridais’e Göre 1914 Sancağın Nüfusu	61
XXVII	Aval Staff’a Göre 1914 Sancağın Nüfusu	62
XXVIII:	1871 Karpat’a Göre Torul Kazasının Toplam Nüfusu	63
XXIX	Torul Kazasında Yaşanan Göçlerin Tahlili	69

XXX	1861 Torul Kazasında Kayda Gecen Kadın Nüfus	71
XXXI	Vilayet Salnamelerine Göre Torul Kazasında Bulunan Medreseler.....	77
XXXII	Torul Kazasında Bulunan Sıbyan Mektepleri	78
XXXIII	İbtida-i Mekteplerinin Dağılımı.....	79
XXXIV	1876 Vilayet Salnamesine Göre Torul Kazasında Eğitim Raporları.....	80
XXXV	19. Yüzyıl Torul Kazasında Mimari Yapılar.....	84

KISALTMALAR

a.dvn.	Sadaret Divân (Beylikçi) Kalemî Belgeleri
a.mkt.mhm.	Sadâret Mektubî Mühimme Evrakı
a.mkt.um.	Sâdaret Mektûbî Kalemî Meclis-i Vâlâ Riyâseti Evrakı
beo.	Bâb-1 Âli Evrak Odası Evrakı
dh.mkt	Dâhiliye Mektubî Kalemî Evrakı
dh.tmık.m.	Dahiliye Muamelat Evrakı
ev.d.	Evkaf Defterleri
i.mvl.	Meclisi Vala İdareleri
kkm..	Kamil Kepeci Mevkufat Evrakı
mad.	Maliyeden Müdevver Defterler
mf. mkt	Maarif Mektubî Kalemî Evrakı
ml. msf. d.	Masarifat Muhasebeciliği Defteri
mm.	Mühimme Defterleri
mmk.	Maden Mukatası Kalemî Evrakı
nfs.d..	Nüfus Defterleri
tv.s.	Trabzon Vilayet Salnameleri
s.d.	Şura-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi Evrakı
y.mtv.	Mütenevvî Maruzat Evrakı
y.prk	Yıldız Perakende Evrakı
y.prk.a.	Yıldız Perâkende Sadâret Maruzatı
y.prk.dh.	Yıldız Perâkende Dâhiliye Nezareti Maruzatı Evrak
y.prk.eşa.	Yıldız Perâkende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı Evrakı
y.prk.um	Yıldız Perâkende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı

GİRİŞ

I. COĞRAFYA

Günümüzde Torul, Harşıt Çayı kenarında, Trabzon-İran transit yolu üzerinde kurulmuş, dağlık bir araziye sahip bir ilçedir. Doğusunda Gümüşhane Merkez ilçesi, kuzeyinde Trabzon İli, Maçka ve Tonya ilçeleriyle, batısında Kürtün ve Giresun Alucra ilçesi ve güneyde Şiran ilçesi ile çevrilidir.

19. yüzyıldaki Gümüşhane Sancağı'na bağlı Torul Kazası'nın fiziki yapısı incelendiğinde sancağa bağlı diğer kazalardan farklı bir yapıya sahip olduğunu görüyoruz. Kazanın coğrafi ve fiziki olarak Gümüşhane Sancağı'ndan ve Trabzon Vilayeti'nden birçok alanda farklılıkları bulunmaktadır.¹ Torul Kazası bölgenin diğer ilçelerine oranla oldukça dağlık, yağışlı ve ormanlar ile çevriliyken tarım ve ticaret yapmaya uygun düz mera ve otlak neredeyse bulunmamaktadır. Gümüşhane Sancağı'nın diğer kazaları ise tarıma uygun düzlüklerden oluşmaktadır. Torul'da iktisadi hayat, daha çok yaylacılık ve madencilik alanlarında yoğunlaşmaktadır.²

Kazada Zigana Dağı, Gavur Dağı, Erikbeli, Söğüteli, Acanbul, Alacicek, Fidikar, Artabel gibi birçok yükselti vardır. Bu mevkiiler oldukça yüksek olup ortalama yükseltileri 1900 -2000 metredir. Zigana Dağı kazanın ve Trabzon Vilayeti'nin en önemli noktasıdır. Dağ etrafından ayrılan ticaret yolunun bir kolu, Kürtün Nahiyesi üzerinden Harşıt Vadisi olarak bilinen noktadan geçerek Giresun Limanı'na diğer kolu ise Coşandere Köyü ve Hamsiköy ile Değirmendere Mahallesi üzerinden Trabzon Limanı'na bağlanmaktadır. 19.yüzyılda Torul Kazası'nda bulunan Kazıkbeli, Kadirga, Şive, Erikbeli, Fidikar (Digar), Harit, Macera, Çakıllı, Yılanlı yaylaları, hayvancılık, iktisadi açılardan önemli bir yere sahiptirler. Torul'da yer alan bu yaylalar tarih boyunca yoğun bir şekilde kullanılarak Trabzon, Giresun ve Gümüşhane'de yaşayan halkın toplanma merkezleri olma özelliği taşımaktadırlar. Gümüşhane, Trabzon ve Giresun Vilayetleri'ni birbirine bağlayan Torul,

¹ Torul'un yanısıra Gümüşhane Sancağı'na bağlı diğer kazalar Kelkit, Şiran, Kürtün'dür.

² Metin Tuncel , "Gümüşhane", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 14, İstanbul 1996, s. 273. Bundan sonraki

² Metin Tuncel , "Gümüşhane", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 14, İstanbul 1996, s. 273. Bundan sonraki dipnotlarımızda "DİA" olarak vereceğiz.

aynı zamanda kültür ve coğrafyanın birbirinden farklılaştığı yerdedir. Gümüşhane Sancağı'nın diğer kazalarının coğrafi özelliklerinden kaynaklanan tarımsal faaliyet

alanları, tahıl ve baklagil yetiştiriciliği iken, Torul'un özellikle Zigana ve çevresi keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Bu bölgede fındık yetiştiriciliği ve hayvancılık göze çarpmaktadır. Torul'da dağlardan çıkan kaynak sularını Harşit Çayı toplar ve Karadenize taşır. Ormanları Kayın, Köknar, Ladin ve Sarıçam ağaçları ile kaplıdır. Dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık ve sayfiye açısından önemli yaylaları vardır.³

Torul, Karadeniz iklimi özelliklerini taşımakla birlikte, bu iklimden farklılıkları da bulunmaktadır. Denizel iklimin etkisini yitirdiği kaza merkezi karasal iklimden daha ılıman, Karadeniz ikliminden ise biraz daha soğuktur.

Yükseltinin arttığı noktalarda ikliminde etkisiyle yazlık kışlık tarzı yerleşmelere neden olmuştur. Yerleşim yükseltiye göre değişiklik göstermektedir. Merkeze yakın yükseltisi daha az olan köylerde dağınık yerleşme görülürken yükseltinin arttığı köylerinde birbirine yakın yerleşme görülür. Evler daha çok tahta ve taş birleşimi olarak yapılmıştır. Yaylalarda *kelif* diye tabir edilen derme çatma taşlık yapılar mevcuttur.

Arazinin dağlık ve sarp kayalıklardan oluştuğu yerlerde, ulaşım konusunda güçlük çekilmektedir. Yollarda yağışlara bağlı göçükler meydana gelmekte ve merkezle iletişimi koparmaktadır. Fiziki şartların oldukça zorladığı insanların da aşağıda açıklandığı üzere⁴ coğrafyaya paralel özellikler gösterdiği söylenebilir.

Toprak yapısının ekonomik unsurları belirlenmesinde önemi büyüktür. Toprak tarıma elverişli olmasına rağmen, ekim yapılacak arazi oldukça düşüktür. Hayvancılık çok yaygın olmakla birlikte ormancılık ve madencilik de kaza ekonomisinde önemli yer tutmaktadır.

II. TORUL'UN KISA TARİHÇESİ

Torul'dan bahseden kaynaklar milattan önceki devirlerde kurulduğunu aktarmaktadır. Torul'un bölgede geçiş güzergâhında bulunması ve tarihi ticaret yolunu kontrol noktalarında bir yerleşim alanı olması bu iddiayı güçlendirmektedir. Trabzon Limanı ve Tirebolu sahiline inen yolların İran üzerinden geliş istikametinde burada iki kola ayrıldığı görülmektedir. Bu yol ayrımı bölgede eski dönemlerde ticaret kervanlarının

³ Ahmet Nişancı, "Karadeniz Bölgesinin İklim Özellikleri Farklı Yönleri", **Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sa. 1, Samsun 1988, s.223.

⁴ S. 73.

konakladığı han gibi mekânların kalıntıları buranın ticaret açısından önemli bir kavşak olduğunu gösteriyor. Bölge Romalılar ve Perslilerin himayesi altında kalmış ve bu kültürlerden izler taşımaktadır. Trabzon bölgesi gibi Torul, XII. yüzyılda Ceneviz kolonileri arasında yer almıştır. Trabzon'un Cenevizliler tarafından koloni haline getirilmesinin ardından Torul'da da ticareti ve kervanların güvenliğini kontrol altında tutmak için bir Ceneviz kalesi inşa edilmiştir.⁵ Bu kale günümüze kadar ulaşmıştır. Cenevizliler tarafından kurulan kalenin içinde ve dışında yerleşim alanları oluşturularak şehir Harşit Irmağı'nın doğu ve batı yönlerinde genişlemiştir.

Milattan önce 2000'li yıllarda Mezopotamya'da bulunan Asur Devleti, milattan önce 800'lü yıllarda maden bakımından zengin olan Gümüşhane bölgesine seferler düzenleyerek buradan maden ihtiyacını karşılamıştır. Asur Devleti'nin hâkimiyeti son bulmasıyla birlikte bölgede Hitit İmparatorluğu hâkimiyeti başlamıştır.⁶ Hititliler bölgeyi *Azzi Ülkesi*⁷ olarak adlandırmıştır. Hitit İmparatorluğu döneminde bölgede *Kaşkalar*⁸ yaşamaktadır. Hitit İmparatorluğu'nun gücünü kaybetmesiyle milattan önce 1200'lü yıllarda bölgede Urartu Devleti hakimiyet sağlamıştır. Urartu Devleti, bölgenin madenlerinden yararlanmak amacıyla bölgeyi hakimiyeti altına almak istemiştir. Urartulular döneminde kazada *Mosinikler* veya *Makronlar*⁹ olarak adlandırılan halk bulunmaktadır.¹⁰

⁵ Mehmet Önder, **Şehirden Şehire Anadolu**, Türkiye İş Bankası, İstanbul 1995, s.171, Haldun Özkan, **Orta Çağ'dan Günümüze Gümüşhane**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2012, s. 5.

⁶ Süleyman Cigdem, Osman Emir, "İlkçağlarda Gümüşhane", Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi Ekonomisi Sempozyumu Tarihi Bildirileri),Gümüşhane 2010,s.11.

⁷ Azzi Ülkesi Hititlerin kuzeydoğu bölgesine verdiği isimdir. Bölge Doğu Karadeniz'i tamamıyla içine almakla birlikte Erzurum Erzincan gibi iç kesimlere kadar uzanmaktaydı. Remzi Kuzuoğlu, "Asurca Metinlerde Gecen Coğrafya Adları", **Doktora Tezi**, Ankara 2007 s.106. Kemal Saylan, **1850-1918 Gümüşhane Sancağında İdari Sosyal ve Ekonomik Tarih**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2012, s.19.

⁸ Kaşkalar, Milattan önce 2000' li yıllarda yaşadığı düşünülen bir Anadolu da yaşayan halklardandır. Orta Karadeniz'de hâkimiyet sağlamışlardır. Kılıç Kökten, "Orta, Doğu Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih öncesi Araştırmaları", **Bellekten**, C. VIII/32, 1944, s. 660.

⁹ Masonikler, Giresun ve Ordu arasında yaşayan halka verilen isimdir. Masoniklerden bahseden kaynaklar tepelerde ağaç evlerde oturduklarını aktarmaktadır. Makronlar, Trabzon'un Güneyinde oturan savaşçı özelliğe sahip Grekçe konuşan halka verilen isimdir. İsmet Zekiöğlu, **Anadolu Uygurlukları**, İstanbul 2000, s. 164.

¹⁰ Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan en eski halk kitleleri olarak bilinirler. Heredotos'un eserinde bahsettiği makronlar ve Masoniklerle birlikte Tibarenler'in de bulunduğunu aktarmaktadır. Heredotos, **Heredot Tarihi** s.174 Gülcin Candarlıoğlu,"Karadeniz'in Kuzey Bölge'sinin Türkleşmesi", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun 1986 s.11.

Milattan önce Perslerin Anadolu üzerine ilerleyişi bölgede bulunan *Med* hâkimiyetine son vermiştir. Perslerin hâkimiyet kurduğu bölgeleri *Satraplıklarla*¹¹ yönetmişlerdir. Torul, *Doğu Karadeniz Satraplığı* içerisinde yer almıştır. Bilge Umar, bu hâkimiyetin milattan önce 520'li yıllar ile başladığını savunmaktadır.¹² Milattan önce 600'lü yıllarda *İskitler ve Kimmer*¹³ akımlarının yanı sıra doğudan bölgeye birçok akın yapılmıştır. İskitler Gümüşhane'yi ele geçirip yağmalamıştır. Kalıcı bir hakimiyet sağlayamayan İskitler çekildiklerinde bölge yeniden *Medlerin* eline geçmiştir. *Medler* Karadeniz topraklarına girerek burada madencilik ve denizcilikle uğraşmışlardır.¹⁴ Med hâkimiyeti sona ermesiyle Persler bölgeyi ele geçirerek 19. *Satraplığı* burada kurmuşlardır.¹⁵ Bölgeye ilk Türk akınları bu dönemde gerçekleşmiştir. Makedonya, Pers ve Roma mücadelesinin yaşandığı bölgeye bir dönem Hazar Hanlığı'nın Peçenek Türklerini yerleştiği bilinmektedir. Türklerin hâkimiyeti kısa bir dönem sürmüştür.

Milattan önce 320 yılında kurulan Pontus Krallığı'nın¹⁶ bölgeyi ele geçirmesiyle Torul bu krallığa bağlanmıştır.¹⁷ Pontus Krallığı *Partlar*¹⁸ ile yaptığı mücadelede bölgeyi askeri üs olarak kullanmıştır.

Roma İmparatorluğu, 395 yılında ikiye ayrıldığında Torul, Doğu Roma İmparatorluğu içerisinde yer almıştır. Roma-Sasani mücadelesinde Müslümanların bölgeyi ele geçirmesiyle bölgeye Müslüman unsurların geldiği söylenebilir.¹⁹

¹¹ Perslerin devlet yönetme birimlerinden olan satraplık idari bir birimdir. Günümüz anlamda eyalet anlamı taşımaktadır. Persler ülke topraklarını eyaletlere ayırarak yönetmişlerdir.

¹² Bilge Umar, **Karadeniz Kapadokya'sı**, İstanbul 2000, s. 18.

¹³ İskitler Türk tarihinde Proto Türk olarak bilinirler Atlı ve göçebe kavim özellikleri taşımaktadır. Türklük konusunda yıllar süren araştırmalar sonucu Türk kavimleri arasında kabul edilmişlerdir. Hâkimiyet alanları Karadeniz'in Kuzeyi olarak gösterilmiştir. Salim Çöhce "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü" **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun 1986, s. 479.

¹⁴ Medler tarih boyunca savaşçı bir kavim olarak adlandırılmıştır. Gümüşhane yöresinde madencilikle ilk defa uğraşmışlardır. Bahaeddin Ögel **Türk Mitolojisi I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 427.

¹⁵ Umar, Karadeniz'in tam anlamıyla Pers egemenliğine girişinin MÖ 519 dolaylarında olduğunu kabul etmektedir. B. Umar, **Karadeniz Kappadokia'sı Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi**, İstanbul 2000, s. 18.

¹⁶ Milattan önce 320-250 yılları arasında hüküm süren krallıktır. Fatma Acun, "Tarih Boyunca Pontusculuk", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü Dergisi, Ankara 2014, s.28.

¹⁷ Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontus**, Kalite Matbaası, Ankara 1973, s. 274. Kemal Karadenizli, **Trabzon Tarihi, Trabzon Kalkınma Cemiyeti**, Ankara 1954, s. 5. Mesut Capa, **Pontus Meselesi**, Serander Yayınları, Ankara 1993, s. 69.

¹⁸ Partlar, Doğu İran kavimlerine verilen müstakil bir devlettir. Roma üzerine birçok seferlerde bulunmuşlardır. Oktay Akşit, **Roma İmparatorluk Tarihi**, İstanbul 1970, s.87.

¹⁹ Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, TTK Ankara 1993, s. 64.

Roma ile mücadelesinde Pasinler ovasından zaferle ayrılan Selçuklular, Torul bölgesini ele geçirmiştir. Tuğrul Bey'in Torul'da otağını kurduğu iddia edilir.²⁰ Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıyla yöre *Erzincan İmaret*'i²¹ne bağlanmıştır. Mengücek Ahmet Gazi'nin ölümü üzerine oğlu İshak Bey döneminde Trabzon Rumlarıyla ittifak kurmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev 1228 senesinde Torul'unda içinde bulunduğu Gümüşhane yöresi ele geçirildi.²²

Selçukluların Anadolu siyasi birliğini sağlayamaması bölgeyi etkilemiştir. Bu nedenle yöre, Celayir, Eretna, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Beyliklerinin akınlarına maruz kalmıştır. Ancak *Trabzon Rum İmparatorluğu*²³ buradaki egemenliğini 15. yüzyılın son dönemine kadar devam ettirmiştir.²⁴ Bölge, Bizans Devletinin himayesindeyken Trabzon'a bağlı bir kaza statüsündedir. Bu dönemde *Orta Hadliye* olarak da bilinen Torul, Trabzon'dan yönetilmektedir.²⁵

15. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin idari teşekkülünü tamamlayıp Doğu Karadeniz bölgesinde hakimiyet kurma yarışına girdiği yeni bir dönem başlayacaktır. Osmanlılardan önce Komnenos Krallığı'nın bakiyesi, Komnenoslar ile Anadolu beyliklerinden Hacıemiroğulları, Taceddinoğulları ve Akkoyunlular'ın baskısını hisseden Rum İmparatorluğu giderek siyasi sınırları küçülen bir tarihi süreç içinde kalmıştır. Rum İmparatorluğu'nun bu durumunu fırsat bilen Çepniler artık bölgenin hakimi olmak için mücadeleye girişmişlerdir. Komnenoslar Trabzon içerisinde sıkışmışlar ve sadece Torul bölgesi kendi müttefikleri olan Gürcü kavimlerden Kabasitas ailesindedir.

Osmanlı Devleti, Anadolu'da siyasi birliğini tamamlamak amacıyla fetihlerine hız vermiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u 1453 yılında fethinden sonra Trabzon'un da fetih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁶ Hazırlıklarını tamamlayarak Trabzon üzerine

²⁰ İmaret; Merkeze bağlı bucağa verilen isimdir. Osmanlı Döneminde aşevi olarak da kullanılmıştır. Haldun Özkan, "Torul –Güzeloluk Köyü Osmanlı Dönemi Mimari Yapıları, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Dergisi, C. 3 Erzurum 2004,s. 21.

²¹ İmaret Selçuklu Döneminde dipnot verilecek

²² Gümüş Kozak, "Gümüşhane", *DİA*, C. 14, s.146.

²³ İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinin ardından başlayan baskı ve yağma hareketlerinden kaçan Rumların Trabzon da kurduğu devlettir. XIII. –XVI. yüzyıllarda hüküm sürmüştür.

²⁴ Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara 2014, s.49.

²⁵ Çepni Türklerinin bölgeye 8. yüzyılda geldiği tahmin edilmektedir. *Çepni* boylarının dağlarda hayvancılık yaparak yurt aradıkları bilinmektedir. Eftal Sevinçli, "Özel \ Gizli Bir Dil Çepni Dili ", *Journal of Yasar University*, İstanbul 2012, sa. 4, s. 1923.

²⁶ Hüseyin Albayrak, *Trabzon'un Fethi*, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon 1995, s. 36.

sefere çıkmış ve sefere bizzat kendisi de katılmıştır. Bu sefer sırasında ordusunu ikiye bölen Fatih Sultan Mehmet'in yanında bulunan tarihçi Kritovolyus, eserinde bölgeden bahsederken Çepnilerden de bahsetmiştir. Çepnilerin sahillerden uzak noktalarda yaşadığı ve konargöçer özelliklerini aktarmıştır. Sarp dağlardan geçildiğini bu dağların Zigana, Erikbeli ve Torul Dağları olduğu anlaşılmaktadır. Trabzon'un fethi sürecinde yardım alınan Çepni Boyu Osmanlı idaresine 1478 yılı civarında²⁷ girdiği düşünülmele birlikte Torul'un fetih süreci 1514 yılına kadar tamamlanmamıştır. Kazanın ilk kez Osmanlı hakimiyeti altına alınma teşebbüsü 1478 yılında ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla yapılmıştır²⁸.

1467'de Gümüşhane yöresi Akkoyunlular tarafından ele geçirildi. Akkoyunlu hâkimiyeti 1473 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Otlukbeli Savaşı'nda Uzun Hasan'ı yenilgiye uğratmasıyla son buldu.²⁹ Bu tarihle birlikte kesin olarak Gümüşhane yöresinde Osmanlı hâkimiyetinden söz edilmeye başlandı. Torul yöresinde hüküm süren *Kabazitenler*'in³⁰ yöreden geçen tüccar ve yolculara saldırarak onları soyması ve mallarını yağmalaması üzerine Şehzade Bayezid'in Sivas'ta av sırasında kendisine bu konuda iletilen bir şikâyeti babası Fatih'e bildirmesiyle, Torul'un üzerine sefer düzenlendi. İbni Kemal'in aktardığına göre, Fatih'in "*Torul hisarının üzerine doğrul var*" emri üzerine 1479 yılında bölgedeki, Torul ve Cezre kaleleri Rakkas Sinan Bey tarafından alınarak Osmanlı sınırları Trabzon'dan Gümüşhane merkezine kadar genişletilmiş oldu.³¹ Bundan sonra yöre bir ara tekrar Akkoyunluların egemenliğine girmişse de Yavuz Sultan Selim 1514 senesinde yöreyi kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu topraklarına kattı.³²

15 ve 16. yüzyıllarda Trabzon Sancağı, günümüz Trabzon şehrinin tamamını kapsadığı gibi Gümüşhane, Rize bölgesini de içine almaktadır. Torul, Trabzon Sancağı'na bağlı bir kaza olmuştur. Bölge fethedildikten sonra şenlendirme (iskan) politikasına tabi

²⁷ Çepni boyunun hakimiyet altına alındığı tarih konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Sürekli çeşitli toplumlar tarafından ele geçirilen Torul Kazası'nın kesin olarak Osmanlı idaresine geçişi 1478 ile 1514 yılları arasında olmuş ve 1514 itibarıyla Osmanlı Devleti toprakları içerisinde yer almıştır. Mehmet Bilgin, **Doğu Karadeniz**, İstanbul 2007, s. 193.

²⁸ Kenan İnan, "Fatih Sultan Mehmet", **Türkler**, C.9, Ankara 2002, s. 279. Mehmet Neşri **Kitab-ı Cihannüma II.** haz: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2014, s.326.

²⁹ Otluk Beli Savaşı Karadeniz'de otoritenin tam anlamıyla Osmanlı Devleti'ne geçtiği savaştır. Safevi Türkmen Devleti'nin (1500-1736) Osmanlı Devleti'ne karşı bölgede hâkimiyet mücadelesine son veren savaştır. Çepni Türklerinin Safevi Devleti'nin kurucu unsurlarından olduğu bilinmektedir. Çelik, **a.g.e**, s. 21.

³⁰ Gürcü kökenli bir topluluktur. Bizans Devletinin koruyucu muhafızlığını yapmışlardır.

³¹ KemalPaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, C.X, s.79, İstanbul 1546.

³² Bilgin, **a.g.e**, s.41.

tutulmuştur. 16. yüzyıldaki nüfusu en seyrek yerleşim yerlerinden olan Torul Kazası, en az Müslüman ve Hristiyan'ın yaşadığı yerleşim alanıdır.³³ İnsanların genellikle hayvancılık ve ticaret ile uğraştığı aktarılmaktadır. Kazaya iskân politikası doğrultusunda Niksar Amasya, Merzifon, Gümüş, Çorum ve Satılmış taraflarından nüfus getirildiği görülmektedir. Türklerin bu dönemden itibaren bölgede güçlenmeye başlamasıyla 1515 tarihinden itibaren *Vilayet-i Çepni* olarak adlandırılmıştır.³⁴ Torul'un 16. yüzyıl itibarıyla, yerleşik halk ve şenlendirme politikasıyla yerleştirilen Türk boylarından oluşan demografik kompozisyonu 19. yüzyıla fazla değişikliğe uğramadan korunmuştur. Osmanlı kaynaklarında yer aldığı üzere Torul Kazası, Rum ve Müslüman tebaanın bir arada yaşadığı bir merkezdir. Gümüşhane nüfusunda yer alan Ermeni tebaanın ise Torul Kazası'nda yer almadığı nüfus defteri kayıtlarından anlaşılmaktadır.³⁵

Bölge ticari ve ekonomik faktörler açısından ön plana çıkmaktadır. Osmanlı madenlerinin yoğun olduğu Gümüşhane sınırları ekonomik açıdan oldukça önem arz etmektedir. Torul'da bulunan madenler ve hayvancılık Trabzon Sancağı'nın ve Osmanlı ekonomisinin önemli gelir kaynaklarından.

Osmanlı Devleti 19. yüzyıla gelindiğinde Trabzon merkezli Pontus Devleti sorunuyla karşı karşıya bırakılmak istenmiştir.³⁶ Bu süreçte Torul'da halkın nüfus yapısının Rum ağırlıklı olması kaza içerisinde olumsuz yönde hareketliliğe neden olmuştur. Kazanın ekonomik açıdan değerli madenlerin bulunması bu hareketliliğin bir başka sebebidir. Osmanlı Devleti kazada yaşanan sorunları ortadan kaldırmak ve kazadan Müslüman tebaanın göçünü engellemek amaçlı önlemler almıştır.

Aşağıda detaylı olarak ele alınacağı üzere, kazada madencilik Osmanlı hakimiyeti altında her zaman ön planda olmuştur.³⁷ 19. yüzyılda Osmanlı – Rus Savaşları'nın etkisi ile bölgede huzursuzluk yaşanmaya başlamıştır. Ekonomik açıdan da halkın fakirleşmesi

³³ Bilgehan Pamuk, "XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul Kazası)", **Bellekten**, CLXXIII, Ankara 2009, Sa. 266, s. 128.

³⁴ Ali Çelik, **Anadolu Çepni Kültürü Araştırması**, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 2002, s.16. Faruk Sümer, Çepniler, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 57. İlhan Şahin, "Anadolu'nun İskânı Ve Türkleşmesi", **Türkler**, C.6, Ankara 2002, s. 246.

³⁵ s. 65.

³⁶ Osmanlı Devleti toprakları üzerinde kurulmak istenilen Rum devletidir. Sınırları Kastamonu'dan Batum'a kadar kapsamaktadır. Bu devletin sözde sınırları içerisinde Gümüşhane de bulunmaktadır. Ortodoks Rumların 19.yüzyılda hayalini kurdukları Pontus Devleti'ni kurma planları doğrultusunda çalışmalar yapmışlardır. Rumların Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra bir aidiyet duymaya başlamasıyla kazada buna yönelik faaliyetleri de artmıştır. M.Sürreyya Şahin, **Fener Rum Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul 1980, s. 184. Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontus**, Ankara 1973, s. 146.

³⁷ s.32.

demografik mobilizasyona neden olmuş ve böylece yüzyılın ortasından itibaren kazadan göçler artmıştır.1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın kaybedilmesi bölgede yaşayan Rumlara bir güven getirmiştir. Cihan Harbini izleyen milli mücadele yıllarında Topal Osman (1883-1923) Ruslarla işbirliği halindeki Rum ve Ermeni çetecilik ve işgal hareketlerine karşı bölgede mücadele başlatmıştır.³⁸ Milli mücadele sonrası 1925'te imzalanan mübadele anlaşmasıyla bölgede yaşayan tüm gayrimüslimler Yunanistan'a gönderilmiştir.

III. TARİHİ SÜREÇTE TORUL İSMİNİN KÖKENLERİ

Çalışmamızda tarih metodolojisi açısından Torul Kazası'nın tarihi süreçteki kullanılan isimlerine yer verme gereksinimi duyuyoruz. Siyasi, sosyal ve iktisadi açılardan bu incelemeyi yapmak zorundayız. Çünkü, *toponomi*³⁹ ilminin şehir tarihi araştırmalarında kullanılması nerdeyse zorunlu olarak kabul edilmektedir.⁴⁰

Tarihi süreklilik boyunca bir bölgede yerleşimin gerçekleşmesi ve oranın yurt haline gelmesi sonucu bölgeye verilen isimler genellikle bölgenin özellikleriyle ilgili olmuştur. Hâkimiyet kurulan yerlere maddi ve manevi açıdan anlam ifade eden isimler verilmiştir. Bölgede bulunan egemen kültür, örf ve adetler de verilen isimlere etki etmektedir.⁴¹ Yer adları verilirken tarihi olaylar ile ilişkilendirme geleneği ön planda tutulmuştur.⁴²

Torul'un yukarıda belirttiğimiz üzere tarihi süreç boyunca aldığı isimleri karşılaştırıp inceleyeceğiz. Torul birçok unsurun bir arada yaşadığı bir yerleşim yeri olarak incelediğinde her toplumun kendi isimlendirmesi ile karşılaşılmaktadır. Kronolojik olarak yörenin nasıl adlandırıldığını ve bu adların altında yatan siyasi ve sosyal olayları incelememiz gerekmektedir.

³⁸ Bölgenin Ruslar tarafından işgal altına alınmasına karşı dağınık olarak toplanan milis güçlerin başında Topal Osman bulunmaktaydı. Topal Osman bölgede yaşanan Rum ve Ermeni zulmüne karşı koymaya çalışmıştır. Süleyman Beyoğlu, "Topal Osman", **DİA**, C.21, İstanbul 2012, s. 244.

³⁹ Toponomi: Fransızcadan dilimize gecen bu kavram yer ve mekan isimlerini inceleyen bilim dalıdır. Hayati Doğanay, **Türkiye Beşeri Coğrafyası**, İstanbul, s.340.

⁴⁰ Yaşar Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, Sa, 6, 2005, 21.

⁴¹ Tahir Sezen, Osmanlı **Yer Adları**, T.C Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara 2006, s. 3.

⁴² Mustafa Eröz, " Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, 1984, s. 43.

Torul'un bilinen en eski ismi *Ardasa*'dır.⁴³ Bugün dahi bu adlandırma bölge halkının hafızasında canlıdır. *Ardasa*, *Luwi* dilinde öz kaynak suyu anlamına gelmektedir. Bu ismin kullanımı tarihi devamlılık içerisinde bakıldığında günümüze kadar ulaşmıştır. Her dönem kullanılan isim, 19. yüzyılda Torul Kazası'nın merkez mahallesi için de *Ardasa* tabiri kullanılmaktadır. Araştırmalardaki ortak kanı *Ardasa*'nın Torul Kazası'nı ikiye ayıran akarsuyun kenarında yer alan mahallenin adı olduğu yönündedir. Torul ise kazanın geneline verilen isimdir.

Torul'a verilen bir diğer isim kaynaklara bakıldığında *Diriller*'dir. *Driller*, milattan önce 5. yüzyılda bölgede yaşayan halka verilen isimdir. Yaşadıkları coğrafya bugünkü Zigana Dağı, Maçka ve Torul mevki olup bu konuda en eski kaynak *Anabasis*⁴⁴ adlı eserdir. Milattan önce 401 de bu bölgede *Driller'in* ve *Tibarenler'in* hüküm sürdüğünü yazmaktadır. *Drillerin* Türk olma olasılığını savunan tarihçilerimiz vardır. *Driller'in* Kıpçak Türklerinin ataları olan *Kimmerler'in* bir kolu olduğu iddia edilmektedir.⁴⁵

Romalı *Ksenpos*'un tarihi notlarında aktardığına göre, Trabzon halkının en savaşçı en tehlikeli yeri olan *Diriller*'den oldukça zarar gördüğünü yazmıştır. Zigana Dağı'nın yamacında ve eteklerinde yaşayan bu halkın bölgede müstakil bir kaleleri bulunmaktadır. Bu güzergâhtan geçen kervanlardan vergi almakta ve vergi vermeyenlere yağma uygulamaktadır. *Driller* olarak bilinen halk bugünkü Maçka ve Torul Kazalarının da yaşamaktaydı. Yörenin bir diğer ismi ise *Dorila* veya *Dorhil*' dir. Bu isim Ortaçağda Maçka'dan gelenlerin bu bölgeye verdikleri isimdir. Ayrıca *Dorhil* ismi Zigana Dağı'ndan gelen Maçkalı kavmin geçtiği Zigana Geçidi'ne verdiği isimdir.⁴⁶ Bu kavim ile ilgili yapılan araştırmalarda bahsedilen *Drillerin* ülkesi olarak gösterilen yer Torul'dur. Dağlık

⁴³ *Ardasa* ismi bölgenin eski kavimlerinden olan *Luwi* dilinde akarsu kenti olarak adlandırılmaktadır. Pınar, kaynak suyu anlamında Roma döneminde bölgeye *Ardaya*, *Ardaya* ve *Ardaya* olarak bölgede bulunan Romalılar tarafından verildiği günümüzde kabul görmüştür. *Luwi* : *Luwi* halkı kesin olmamakla birlikte Hititlerle ilişkilendirilen bir topluluktur. Milattan önce 2000'li yıllarda yaşadığı düşünülmektedir. Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılap Kitap Evi, İstanbul 1993, s.76.

⁴⁴ *Ksenophon, Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, Çev: Oğuz Yarığış, İstanbul 2014, s. 74.

⁴⁵ Muzaffer Bakırcı, "Bir Dağlık Bölge Planlaması Olarak Doğu Karadeniz Projesi" Coğrafya Dergisi, sa.10, İstanbul 2002, s. 99.

⁴⁶ *Drilia* Kelimesi Kapadokia dilinde geçit olarak kullanıldığına dikkat edilirse bu isimde belirli bir dönem Torul için kullanılmıştır. Kemal Saylan, **a.g.e**, s.16. Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İstanbul 1993, s. 222. İlyas Karagöz, **Maçka Yer Adları**, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2003, s. 41.

ve yolsuz bölgede yaşayan *Driller* için bölgenin en savaşı halkı denilmektedir.⁴⁷ Bir diğer Yunan tarihçi *Panatot* ise Torul'u *Kastel* olarak adlandırmıştır.⁴⁸

1402 yılında Trabzon'dan Erzurum'a doğru hareket eden seyyah Ruy Gonzales Clavijo, tarihi İpek Yol'u üzerinde bulunan Torul'da dinlenmek için durmuştur. Gezin Torul'dan bahsederken *Ardaça* ifadesini kullanmaktadır. Clavijo, eserinde *Dorileh* Kalesi'ne geldiğini ve burada kaldığını söylemektedir. *Dorileh* diye tabir ettiği kale Torul Kalesi'dir.⁴⁹

Doğrul ve Torul ismi olarak günümüzde kullanılan isminin bölgeye verilışı hakkında birçok rivayet bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un *Divan-ı Lügati-t Türk* isimli eserinde Çepnilerin verdiği aktarılmaktadır. Bir diğer anlatıma göre ise 15. yüzyılın son çeyreğinde Gürcüler tarafından müslümanlara uygulanan eziyetler karşısında Fatih Sultan Mehmet'in Şehzade Beyazıt'a "*Doğrulun üzerine doğrul*" fermanını vermiştir. Bölgenin adının da buradan geldiği düşünülmektedir.⁵⁰ *Torul* isimlendirmesine dair diğer bir rivayet ise 1050'li yıllarda Tuğrul Bey'in kuzeydoğu seferleri sırasında otağını bu bölgede kurması ile verildiğidir.⁵¹Yukarıda vurguladığımız gibi Torul Kazası'na verilen isimlerin tarihi birçok rivayete dayanmakta ve nedenle ilişkilendirilmektedir. Kazadan bahseden farklı kaynaklarda farklı isimleri kullanılmıştır. Bölgenin ismi, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılından günümüze kadar ise Torul olarak devam etmektedir.

⁴⁷ Mehmet Bilgin, **Doğu Karadeniz**, Ötüken Neşriyat, Ankara 2007, s. 83.

⁴⁸Kastel adını Torul kalesinin kuzeyinde bulunan Kastel Dağlarından esinlendiği sanılmaktadır. Kastel kelimesi bölgede bulunan Türkler tarafından Hisar anlamında kullanılmaktadır. Bir diğer anlamı olarak akarsu olarak bilinmektedir. Kemal Saylan, **Seyyahların Gözüyle Gümüşhane**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2016, s. 42. Bilgin, **a.g.e**, s. 86.

⁴⁹Enver Konukçu, "Ruy Gonzales de Clavijo'nun Gümüşhane yöresindeki Yolculuğu", **Geçmişten Günümüze Gümüşhane Sempozyumu**, Ünal Yayınları, Ankara 1991, s. 78. Saylan, **a.g.e**, s. 38, Selahattin Tozlu, "Gümüşhane Adı Hakkında", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.3, sa. 6 İstanbul, s. 83.

⁵⁰ Pars Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul 1985, s. 135, Selahattin Tozlu, **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Akademik Araştırmalar Yayınları, Erzurum 1998, s. 18.

⁵¹ Tuğrul Bey'in Karadeniz seferi tarihinden önce bölgede yaşayan *doril dril* adı ile adlandırılan bir halktan bahsedilmektedir. Trabzon Rum İmparatorluğu toprakları içerisinde kalan kalenin bu isim ile kayıtlara geçtiği görülmektedir. Ayhan Yüksel, "Doğu Karadeniz'de Rum Yerleşmesinin Niteliği: Ayanlar ile Rum ahali arasında Arazi ve Emlak Anlaşmazlığı Örneği", **Osmanlı Araştırmaları**, sa. XXIV, İstanbul 2003, s.367-368. Bilgin, **a.g.e**, s. 84.Bu bilgiye biraz şüpheci yaklaşmakta fayda görüyoruz

1. İDARİ YAPI VE YÖNETİM

1.1. İDARİ YAPI

1.1.1.Torul Kazası'nın İdari Durumu

Tanzimat dönemine kadar Torul Kazası idari sistemi, değişikliklerle birlikte gelişim göstermiştir. Torul, 1478 yılında Şehzade Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edilmiş⁵² ve ilk tımar kayıtlarında nahiye olarak kayıt altına alınmıştır.⁵³ 1486 yılındaki tımar kayıtlarında Gümüşhane'nin "*Karye-i Pala Canca*" isminde bir köy olup Torul Nahiyesi'ne bağlı olduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁴

1516 yılı Trabzon Sancağı tımar kayıtlarına bakıldığında ise Torul Kazası'na bağlı *Vilayet-i Kürtün* nahiyesi ve köyler bulunmaktadır. Bazı kayıtlarda ise *Vilayet-i Kürtün ve Vilayeti Torul* adı altında iki nahiye olarak ayrılmıştır. Bu ayrımı bölgedeki nüfus artışıyla ilgilendirebiliriz.⁵⁵ Torul'un 1516 tımar kayıtlarında nahiye olarak zikredildiğini görmekteyiz.⁵⁶ 1520 icmal defterinde ise Torul'un tımar gelirleri değerlendirilirken kaza olarak bahsetmektedir. Aynı döneme ait şeriye sicillerinde de "*kaza*" olarak bahsedilmektedir.⁵⁷ 1586 yılında tutulan bir diğer tahrir defterinde ise nahiye olarak bahsedilmektedir. Bazı defterlerde hem nahiye hem kaza olarak da bahsedilmiştir. Farklı kayıtlarda Torul, Kürtün ve Canca isimleriyle anılan Gümüşhane bölgesinin 1520 kayıtlarında Trabzon Eyaleti'ne bağlı olduğu görülmektedir.⁵⁸ Erzurum Beylerbeyliği'nin

⁵² Kenan İnan, Trabzon'un "*Osmanlılar Tarafından Fethi*" **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sa: 14, 2003, s.82

⁵³ BOA. MAD. 828, Lef. 178. 16 Rebiulevvel 892.

⁵⁴ Gümüşhane, 15. yüzyıl kayıtlarında canca isimli bir köydür.İlerleyen süreçte bulunan madenlerin ve ticaretin etkisiyle gelişmiş ve merkez sancak haline gelmiştir. Gümüşhane'den bahseden en eski tımar kayıtlarında (1486) ve 16. yüzyıl evraklarında köy olarak adlandırılmaktadır. Kayıtlarda Torul nahiyesine bağlı Canca diye bahsedilen yer günümüzde Gümüşhane merkezdir. BOA,TD,53,Lef.34. Safer 921.Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, Hazırlayan: İsmail Hacifettahoğlu, Trabzon Belediyesi Yayınları, Ankara 2001, s. 106.Bilgehan Pamuk , " Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17 Yüzyıllarda)", **İl Oluşunun 85.yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Bildirileri**, Gümüşhane 2010, s.139.

⁵⁵ BOA.MAD.828, Lef. 178. 16 Rebiulevvel 892 , Fahrettin Kırzıoğlu,"Osmanlı Tapu Tahrir ve Muhimme Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy\Oymak Hatıraları Üzerine Hükümleri Örnekler", **Geçmişten Günümüze Gümüşhane**, Ünal Ofset Matbaacılık,Ankara 1991,s.70

⁵⁶ BOA,TD,53,Lef.34. Safer 921.

⁵⁷ Bostan,**a.g.e**, s. 43.

⁵⁸ Torul 'un farklı kayıtlarda kaza ve nahiye olarak bahsedilmiştir.Kadının hukuki yetki alanı olan kaza bölgesi, bazen askeri üniteler içeren nahiyeler bulunabiliyordu. Bu durumdan kaynaklanan farklı aktarımlar bulunmaktadır. İlhan Şahin, "Nahiye", **DİA**, C. 32, İstanbul 2006, s. 307.

oluşturulması üzerine Gümüşhane, Erzurum Beylerbeyi'ne katılmış ve Torul sınır kabul edilmiştir. Canca ismi bu dönemde *Karye-i Nefs-i Canca-i Maden* olarak kayıt edilmiştir.⁵⁹ 17.yüzyıla gelindiğinde Torul Nahiyesi'yle birleştirilen Canca, Gümüşhane ismini almıştır. Kaza merkezi kayıtlarda kesin olarak geçmemiş olmasına rağmen *Canca-i Nefs* olarak tutulan kayıttan yola çıkarak kaza merkezinin burası olduğunu anlıyoruz.⁶⁰ Evliya Celebi, Gümüşhane'den bahsederken Canca'yı merkez olarak göstermiştir.⁶¹

18.yüzyılda *Canca* için tutulan kayıtlarda 644 hane 82 bağ bahçe ile nüfusu en kalabalık yer olarak gösterilmiştir.⁶² 18.yüzyıl Osmanlı idari taksimatında Torul, kaza merkezi olarak gösterilmektedir. Kürtün Nahiyesi de kazaya bağlı bir birimdir.

Osmanlı Devleti, klasik dönem idari birimleri, merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁶³ Çalışmamızın konusu olan Torul Kazası, klasik dönem ve 19.yüzyıl idari düzenlemesinde, taşra teşkilatı idari birimi içerisinde yer almaktadır. Klasik dönemde kazaların idaresinde "*kadılar*" görev almaktadır.⁶⁴ Klasik dönemde kadılar, askeri işler hariç bütün bayındırlık, sosyal ve ekonomik unsurlardan sorumluydu. Bölgenin kalkınması ve yönetilmesi kadılara bırakılmıştır. Kadılar merkezden atanmaktadır. Osmanlı Devlet'inde her alanda başlayan bozulma hareketleri idari alanda da kendisini hissettirmiştir.⁶⁵ 19. yüzyıla kadar kullanılan iltizam ve tımar usulünün kaldırılması gündeme gelmiştir. Tanzimat döneminde "*muhassıllık*" uygulaması düşünülmüştür.⁶⁶ Merkezden atanan muhassılların görevi kaza idaresinde yeniden kayıt tutup vergilendirmedeki ve yönetimdeki aksaklıkları gidermektir.⁶⁷ Fakat bu uygulamanın ilk denemelerinin fayda vermediğinin farkına varılmıştır. 1842 yılı itibariyle muhassıllık sistemi yerine kaymakamlık sistemi uygulamaya konulmuştur.⁶⁸

⁵⁹ Bilgehan Pamuk, "XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane Torul Kazası", **Bellekten**, C.LXXXIII, Ankara 2009, s.116.

⁶⁰ Saylan, **a.g.e.**, s. 42.

⁶¹ Evliya Celebi, *Seyhatname*, C. 2, İstanbul 1999, s. 95. Hanefi Bostan, **XV ve XVI Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 41, Saylan, **İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih**, s. 28.

⁶² BOA. KKM. 2601, Lef. 1. 21 Cemaziyel Evvel 1194.

⁶³ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", **Osmanlı**, C.VI, Yeni Türkiye Yay. İstanbul 2000, s. 77

⁶⁴ Fahrettin Atar, "Kadı", **DİA**, İstanbul 2001, C.24, s.67.

⁶⁵ Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 44.

⁶⁶ Ayla Efe, "Osmanlı Devletinde Mali Sistem Arayışının Getirdiği Yerel Yönetim Uygulamaları Muhassıllık", **Tarih Dergisi**, sa.49, İstanbul 2009, s.59.

⁶⁷ Mehmet Genç, "İltizam", **DİA**, C. 21, Ankara 2001, s.156. Engelhardt, **a.g.e.**, s. 44.

⁶⁸ Yücel Özkaya, "Kaymakam", **DİA**, C.25, İstanbul 2001, s.84,

Kaza idaresinde yenilikler içeren Tanzimat Fermanı 1839 yılında Mustafa Reşid Paşa tarafından ilan edilmiştir.⁶⁹ Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devlet’inde birçok alanda olduğu gibi idari anlamda “Osmanlı İdare Sistemi”, oluşturmaya çalışılmıştır.⁷⁰ Tanzimat merkezde yeni bir sistemin başlangıcı olmasıyla birlikte taşrada da yeni bir yapılanmanın başlangıcıdır. Tanzimat Fermanı uygulamaları beklenildiği gibi hızlı olmamıştır. Bölge eşrafının alışmış olduğu düzenin değişmesi daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.⁷¹ Trabzon Eyaleti’nde de Tanzimat reformlarının uygulanması zaman almış olup, 1848 yılına kadar başarısızdır. Torul Kazası da Tanzimat uygulamalarıyla bu tarihte tanışmıştır.⁷² Yenileşmeye karşı gelen bölgede güçlü *ayan*⁷³ aileleri devletin bu hareketini geciktirme siyaseti izlemiştir. Vilayetlerin yeniden düzenlenmesi ve ayan ailelerin etkisinin kırılması amacıyla getirilen yeni düzenlemelere karşı konulmak istenmiştir.⁷⁴

Taşra teşkilatında “1864 Vilayet Nizamnamesiyle Vilayet Sistemine”, geçilmiştir. Vilayetlerin başlarında yetkilendirilmiş valiler, sancakların başında mutasarrıf, kazaların başında işe kazanın bütün idari işlerinden sorumlu kaymakamlar görevlendirilmiştir.⁷⁵ 1864 Vilayet Nizamnamesi ve idari teşkilatın yeniden düzenlenmesiyle Torul Kazası, Trabzon Vilayeti Gümüşhane Sancağı’na bağlı olarak kayıtlara geçmiştir. Torul’un ayrı bir kaza olarak kayıtlara geçmesinin net bir tarihi olmamakla birlikte Selahattin Tozlu eserinde 1850’lerden sonra olduğunu iletmektedir.⁷⁶ 1840’lı yıllarda bölgede bulunmuş seyyahlardan Texier, Gümüşhane’nin üç tuğlu bir paşa tarafından yönetildiğini aktarmaktadır.⁷⁷

Çalışmamızın ana kaynağını oluşturan nüfus defterlerinde Torul’dan “*Kaza-i Nefs-i Gümüşhane Nam-ı Diğer Torul*” olarak bahsedilmektedir. Defterlerde Gümüşhane

⁶⁹ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s. 435. Ali Akyıldız, “Tanzimat”, DİA, C.40, İstanbul 2006, s.10

⁷⁰ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 23. Bundan sonraki dipnotlarımızda “TTK” olarak vereceğiz.

⁷¹ Tanzimat’ın geç uygulandığı eyaletlerin başında Bosna Eyaleti gelmektedir. Emine Tonta Ak , “Tanzimat’ın Bosna Hersek’te Uygulaması ve Neticeleri (1839-1875)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü , Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

⁷² Tanzimat dönemi yeniliklerinden olarak Torul’da nüfus sayımı yapılması, kaymakam atanması gibi uygulamalar ve salnamelerde artık yeni Torul Tanzimat meclislerinin tutanaklarından bahsediliyor olması Tanzimat’ın uygulanmaya başladığının delilleridir. s. 24-28. Özgür Yılmaz, **Tanzimat Döneminde Trabzon**, İstanbul 2014, s. 23.

⁷³ M. Fuad Köprülü, “Ayan” İslam Ansiklopedisi, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s. 40.

⁷⁴ Yılmaz, a.g.e ,s.24.

⁷⁵ Yılmaz, a.g.e ,s.34.

⁷⁶ Selahattin Tozlu, **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Akademik Araştırmalar Yayınları, Erzurum 1998, s. 18.

⁷⁷ Charles Texier, *Vue generale de Gumuch Hane*, Paris 1864, s. 421.

Sancağı 7 kazadan oluşmaktadır. Kelkit, Kovans, Maçka, Aşağı Kürtün, Yukarı Kürtün ve Milas olarak idari yapılanmaya gidilmiştir. Bu taksimatta Torul, sancağın ekonomik ve siyasi açıdan merkezinde yer almıştır.⁷⁸

Torul kaza merkezinden geçen Harşıt Deresi tarafından iki mahalleye bölünmüştür. Günümüzde kalenin bulunduğu mahalle “*Torul*” olarak adlandırılmış derenin doğusu ise *Ardasa*’yı oluşturmuştur.⁷⁹ 1864 *Tuna Vilayet Nizamnamesiyle* nahiyelerin ve kazaların birleştirilmesi teşekkülüyle Gümüşhane Sancağı’na bağlı kaza sayısı üç olmuştur. Kürtün Nahiyesi kayıtlarda yeniden Torul Kazası olarak kayda geçmiştir.

1864 Vilayet Nizamnamesine göre yerel yönetimleri güçlendirmek isteyen Osmanlı Devleti, liva, sancak, kaza ve nahije yöneticilerinde değişikliğe gitmiştir. Livaları kaymakamların değil mutasarrıfların yönetmesine karar vermiş kaymakamlarında kazalarda görev yapmasına karar verilmiştir.⁸⁰ Kazaların yönetilmesinde görev yapmak üzere *Kaymakam Naibi*, *Müftüsü*, *Mal Müdürü*, *Kaza Meclisi*, *Meclis Kâtibi* gibi görevlilerin bulunması gerekmektedir. Bu görevlilerin listeleri arşivlerde olduğu gibi salnamelerde bulunmaktadır.⁸¹

1.1. 2. Kazanın Nahiyeleri ve Köyleri

Osmanlı Devleti, Tanzimat dönemi merkezi otoritenin tesisi için yaptığı taşra teşkilat yapısı reformlarından bir tanesi ’de *Nahije Teşkilatı*’nın kurulmasıdır.⁸² Nüfus sayısı 500 olan merkezlerin nahije olarak kurulması ya da birbirlerine yakın köylerin birleşerek bir nahije olması düşünülmüştür. 19. yüzyıl nüfus defterlerinde Torul Kazası’na ait iki adet nahije bulunmaktadır. Bunlar *Kürtün-i Bala*⁸³ ve *Kürtün-i Zir* nahiyeleridir.

Taşra teşkilatının en küçük idare birimi olarak köyleri görmekteyiz. Tanzimat dönemi yenileşme çabalarından önce köylerin idari işlerinden *köy kethüdası*, güvenlik işlerine ise *Yiğitbaşı* denilen köylerin kendi içerisinde seçilen bir görevli bakmaktaydı. Tanzimat dönemi ile *ayanlık* ve bölgede güçlü ailelerin halk üzerinde egemenlik kurmaları

⁷⁸ BOA, NFS. D.1118, Lef. 1,

⁷⁹ Necmettin Alkan, "Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane ve Çevresi", **History Studies**, sa: 2/1, Samsun s. 85.

⁸⁰ Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)", **History Studies** sa. 6 2014 s. 259.

⁸¹ Yasemin Avcı, **Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 62.

⁸² İlhan Şahin, "Nahije", **DİA**, C. 32, İstanbul, 2006, s. 306.

⁸³ Kürtün-i Bala, Harşıt ırmağı kenarında kurulmuştur.1990 yılına kadar aynı mevkide bulunmaktaydı. Gelen sel felaketiyle günümüzdeki yerine taşınmıştır. Kürtün-Zir günümüzdeki Doğankent ilçesinin adıdır.

engellemek maksatlı çalışmalar yapılmıştır. Ve köylerde idari işlerin yürütülmesi amacıyla “Muhtarlık” kurumu getirilmiştir⁸⁴

Torul Kazası'nın 19. yüzyıl belgelerini dikkatlice incelediğimizde kazaya ait 2 nahiyeye, 49 köy bulunmaktadır. Nahiyeye ve köy isimlerine salname kayıtlarından ulaşmaktayız. Bu köylerin tarihi süreçte birçoğunun ismi değişmiş fakat aynı mekân ve isimle devam eden köyler de mevcuttur.

No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	no	Köy İsimleri
1	Ardasa	18	Cift-i Sağır	35	Yağlıdere
2	Zigana	19	Havliyana	36	Varanlı
3	Köstere	20	Mavrinas	37	Bartı
4	Şive	21	Adise	38	İncire
5	Koryana	22	Serpuska	39	Krom
6	Fırfıra	23	Avliyana	40	Serizama
7	Cemaka	24	Colaşana	41	Fidikar
8	Silve	25	Balaiye	42	Kopuz
9	Haşliyan	26	Kalecik	43	Herek
10	Manastır	27	Soryana	44	İstevri
11	Emrü	28	Dayısa	45	Balahor-ı Sağır
12	Görükse	29	Bayana	46	Zermut
13	Macara	30	Niveni	47	Cift Kebir
14	Etgönü	31	Dorana	48	Cemre
15	Erikli	32	Keşha	49	İstolos
16	İlecik	33	Timur		
17	Beşkilise-i Kebir	34	Baladan Mama Şişi		

Tablo I: 1876 Vilayet Salnamelerine Göre Torul Kazası'nın Köyleri⁸⁵

Vilayet Salnameleri'nde adı geçen köylerin kayda geçmeyen mahalleleri bulunmaktadır. Bu mahallerin 1861 yılında yapılan nüfus sayımında isimlerine rastlamaktayız. Varanlı Köyü'ne ait Musallı, Kopuz Köyü'ne ait Gavallı, Cimera Köyü'ne ait Mozina, Hacı, İlkuzu , İmohal Köyü'ne ait Ekmekçi, Krom Köyü'nün Ayana Artabel, Şimera, Banika, Monita, Eşpandam ve Ramazanlu, Havran Köyü'ne ait Varanlı ve Dere Manastır, Turan Köyü'ne ait Efrimi, Cemayiz, Ketek, Kelli ve Kalos mahalleleri bulunmaktadır. Bu köylerin kayıtları nüfus sayım defterlerinde tutulmuştur. Kazanın köy

⁸⁴Musa Çadırcı, **Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara, s. 262.Ali Akyıldız, “Muhtarlık”, **DİA**, c. 31, s.52.

⁸⁵ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1876**,s. 214.

isimlerinden anlaşılma ile birlikte bölgede yaşayan halkın gayrimüslim ağırlıklı olduğu görülmektedir.⁸⁶

Kazanın köy isimlerine bakıldığında Türkçe köy isimlerinin olduğu görülmektedir. Bu köy isimlerinin bölgede yaşayan *Çepni Türkleri* tarafından verildiği düşünülmektedir.⁸⁷ Köy isimlerinin günümüzde aynı şekilde kullanılmaya devam edilmektedir. Türkçe olmayan isimlerin değişime uğradığını görmekteyiz. Bazı köy isimlerinin Oğuzlara ait imgeleri simgelediği vurgulanması gereken bir ayrıntıdır.⁸⁸

No	Köy İsimleri	Yeni ismi	No	Köy İsimleri		no	Köy İsimleri	Yeni ismi
1	Ardasa	Torul	18	Cift-i Sağır	Küçük Cit	35	Yağlıdere	Yağlıdere
2	Zigana	Kalkanlı	19	Havliyana	Güvemli	36	Varanlı	-----
3	Köstere	Köstere	20	Mavrinas	-----	37	Bartı	-----
4	Şive	Budak	21	Adise	Yıldız	38	İncire	-----
5	Koryana	Kirazlık	22	Serpuska	-----	39	Krom	-----
6	Fırfıra	Tokçam	23	Avliyana	Gümüştüğü	40	Serizama	-----
7	Cemaka	-----	24	Colaşana	Bahçecik	41	Fidikar	Dağdibi
8	Silve	Yücebelen	25	Balaiye	Arılı	42	Kopuz	Kopuz
9	Haşliyan	Aksüt	26	Kalecik	-----	43	Herek	Herek
10	Manastır	Demirkapı	27	Soryana	Yalınkavak	44	İstevri	Uğurtaş
11	Emrük	Emrük	28	Dayısa	Günay	45	Balahor-1 Sağır	Çimenli
12	Görükse	Arpalı	29	Bayana	Işık	46	Zermut	Altınpınar
13	Macara	Alınyayla	30	Niveni	Gülaçar	47	Cift Kebir	Büyük Çit
14	Etgönü	Atgüney	31	Dorana	Kocadal	48	Cimere	-----
15	Erikli	-----	32	Keşha	-----	49	İstolos	-----
16	İlecik	İlecik	33	Timur	-----			
17	Beşkilise-i Kebir	Güzeloluk	34	Baladan Mama Şişi	Cebeli			

Tablo II: Kazaya bağlı Köylerin Eski ve Yeni İsimleri⁸⁹

⁸⁶ Örnek olarak Kopuz Köyü ve İlecik Köyü gösterilebilir. Bu terimler Türkçedir. Fakat 19. Yüzyıl' da bölgede Rum vatandaşların yoğunluğu görülmektedir. BOA, NFS.1123, Lef. 46.

⁸⁷ Ali Çelik, **Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepniler**, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon,1999, s. 23.

⁸⁸ Etgönü, Herek, Kopuz köyü bunlardan bir kaç tanesidir. Bu köylerin eski isimlerine ait bulgu bulunamamıştır. Buda köylerin kurucu unsurlarının Türkler olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çelik, **a.g.e.**, s. 62.

⁸⁹ Köy adlarının Cumhuriyetin ilanı ile Türkçeleştirilmiştir. Bölgede yaşayan Rum vatandaşların mübadele ile bölgeden uzaklaşmaları doğrultusunda bölge tamamı Türkçe isimlerden oluşmuştur. Saylan, **a.g.e.**, s. 256.

Kazanın idari olarak ikiye ayrıldığı anlaşılmaktadır. Kürtün Nahiyesi'ne ait köylerin tam manasıyla kayda geçmediğini görüyoruz. Bunun nedeni ise kazaya bağlı sınır köyelerine ait kayıtlarına bazı sayımlarda diğer sancaklar ve kazalara ait defterlerde bulunmasıdır. Çalışmamızda kullandığımız defterlerde aynı sorunlarla karşılaştık. Ulaşabildiğimiz ve vilayet salnamelerinden 'de desteklediğimiz Kürtün Nahiyesi'ne ait 48 köyün bulunduğu. *Nüfus İcmal* defterlerinde bu sayı 30 olarak gösterilmektedir.⁹⁰

1876 yılında yazılan salnamede 72 köy kayıtlara geçmiştir. Salnamede nüfus sayısı net bir şekilde kayda geçmiştir. Torul'da idari anlamda tutulan bu kayıtlarda görüldüğü üzere gayrimüslim tebaanın yoğun olduğu görülmektedir.⁹¹

1.2.YÖNETİM

1.2.1. Kaza Yönetim Birimleri

İDARİ BİRİM	YÖNETİCİ	ASAYİŞ	ADALET
Eyalet	Beylerbeyi	Subaşı	Kadı
Sancak	Sancakbeyi	Subaşı	Kadı
Kaza (Kazai İdare)	Kadı	Subaşı	Kadı
Köy (Mahalli İdare)	Köy Kethüdası	Yiğitbaşı	Kadı Naibi

Tablo III: Osmanlı Devleti 18.Yüzyıl Taşra Teşkilatı Yöneticileri⁹²

⁹⁰ BOA, NFS. D.1126, Lef.124, **Trabzon Vilayet Salnamesi 1903**, s. 421.

⁹¹ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1871**, s. 118.

⁹² Fazıl Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)**, C.I, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, ss.324-327

İdari Birim	Yönetici
Vilayet	Vali
Sancak	Mutasarrıf
Kaza	Kaymakam
Köy	Muhtar

Tablo IV: 1864 Nizamnamesi Taşra Teşkilatı Yöneticileri

II. Mahmut saltanatının son yıllarında yenileşme hareketlerine hız vermiştir. İdari, askeri ve sosyal birçok alanda yenileşme hareketlerine girişmiştir. Klasik dönem yenileşme çabalarından farklı olarak eski kurumların kapatılıp yerine Avrupalı tarzda kurumların inşa edilmesi dönemi başlamıştır. Osmanlı Devleti toprakları Sultan Abdülmecid döneminde Tanzimat Fermanı'nın etkisiyle yayınlanan nizamnamelerle idari birimlere ayrılmıştır.

Taşra teşkilatı idari yapısının yeniden düzenlenmesi merkezden uzak bölgelerde güçlenen ayanların otorite altına alınması yönünde gerçekleşmiştir. Bölgede güçlenen ayanlara karşılık merkezden atanan memurların bölgeden sorumlu olması amaçlanmıştır. Merkezîyetçi anlayışın kuvvetlenmesi amacıyla getirilen bu sistem ile Osmanlı Devleti'nin taşrayı kontrol altında tutmak amaçlanmıştır.⁹³

Klasik tarzda taşra yapılanmasının yeniden düzenlenmesiyle 1864 yılından sonra eyaletler, vilayetlere dönüştürülmüştür. Vilayet yönetimlerinde merkezden atanan valiler bulunmaktaydı. Sancakların yönetimi Mutasarrıflar tarafından sağlanmakta kazalara ise kaymakamlar görevlendirilmeye başlanmıştır. Köylerde ise daha çok köyde sözü geçen veya ileri gelenlerinden seçilen muhtarlar görev almıştır.⁹⁴

Tanzimat dönemi reformları ile merkezîyetçi bir idare sistemi kurmak amaçlanmıştır. Fakat taşra yerel eşrafın gücünün tam manasıyla kırılmadığı görülmektedir.⁹⁵ Ayanlık uygulamasıyla güçlenen bölge eşrafı değişik yollarla yeni düzende görev almıştır. Tam anlamıyla uygulanamamıştır. Torul Kazası'nda Tanzimat idari teşkilatlanması biraz daha geç olmuştur. Yeni sisteme geçiş konusunda yaşanan zorluklar kazada görev yapacak düzeyde eleman bulamamak olmuştur. Bölge ayanları

⁹³ Ortaylı, a.g.e , s.96.

⁹⁴ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, 1997 s. 99

⁹⁵ Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar" in **Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)**, editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 28.

merkezden gelen görevlilere zorluk çıkartarak kendileri bir şekilde görev almaya devam etmiştir.⁹⁶

Tanzimat taşra teşkilatı yenileşme hareketleri ile yeni idari meclisler kurularak yönetimin denetlenmesi ve taşra halkının ihtiyaçlarının giderilmesi konusuna dikkat edilmiştir. Taşra düzenlemesiyle toprak bütünlüğünü korumak Müslüman ve gayrimüslim tebaanın bir arada yaşamasını devam ettirmek amaçlanmıştır. Devlet, can ve mal güvenliğini sağlayarak bölgede ayanların keyfi düzenlemeler yapmasını engellemek niyetindedir.⁹⁷

Tüm bu düzenlemelerin yanısıra görevlileri denetleme ve tebaanın çıkarlarını göz etme amacıyla merkezi otoritenin gücünü hissettirmek için meclislerin kurulmasına karar verilmiştir. Meclislerin başlıca görevleri ortaya çıkacak sorunlara ortak kararlar alarak idari işleyişi hızlandırmak maksatlıdır. Rüşvet ve iltimas olaylarının önüne geçmeyi 'de hedeflemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu idari değişikliklerle halkında kendini güvende hissetmesini istemiştir. Fakat bütün bu çalışmaların şeklen değişim sağlamasına rağmen farklı nedenlerle işleyişte fazla bir değişime neden olmamıştır.⁹⁸

1842 yılında yayınlanan nizamnameyle, kazaların belirlenme koşulları yayınlanmıştır.⁹⁹ Torul'un kaza statüsünü alması konusunda yazılmış olan ikincil kaynaklardakinin aksine 1850'li yıllardan oldukça önce olmuştur..¹⁰⁰ 1835 yılında yapılan nüfus sayım defterini incelediğimizde gördüğümüz üzere Torul'un 1850 yılından daha önceki süreçte kaza statüsüne kavuştuğudur.¹⁰¹

⁹⁶Güngör Üçüncüoğlu, **Torul-Kürtün Tarihi Trabzon**: Torul Belediyesi Yayınları, Trabzon 1998, s. 134. Üçüncüoğulları, Torul kazasının her döneminde görev almışlardır. Ve bölgenin en güçlü ailesi olarak günümüze kadar süre gelmişlerdir. Millî mücadele döneminde Trabzon vilayetini sevk ve idaresi Üçüncüoğullarına bırakılmıştır.

⁹⁷ Davut Hut, **Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)**, Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006,s.13.

⁹⁸Güçlü ve otoriter aileler eski düzenin tasfiye edilmesinin ardından yeni düzenin içinde yine varlıklarını sürdürmüşlerdir.

⁹⁹ Fatih Sadık Torun, "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci(1842 1876) " **Karadeniz Araştırmaları**, Kış 2012, sa. 32,s.82.

¹⁰⁰ 16. yüzyılda' da arşiv kaynaklarına bakıldığında Torul'dan kaza olarak bahsedilmektedir. Torul'dan bahseden ilk Osmanlı tahrir defteri Torul'dan nahiye olarak bahsetmiştir.1595 yılında Batum Beylerbeyine gönderilen fermanla Torul'u kaza statüsü içerisinde görmüştür BOA, A.DVNSMHH. D, 796,1003, Lef.1. 14 Şaban 1003. Osmanlı Devleti kaza tabirini erken dönemlerde yargı idari birimleri için kullanmaktadır. Kadı kayıtlarında kaza olarak geçen bir yer, tımar defterinde bazen nahiye olarak kayıt edilebiliyor.

¹⁰¹ 1800 'lü yılların başına Trabzon Vilayetine gönderilen fermanlar incelendiğinde artık bu dönemde n Torul için kaza Trabzon nüfus sayımlarının tutulduğu defterlerde Torul, kaza olarak sınıflandırılmıştır.Selahattin Tozlu ve Kemal Saylan eserlerinde Torul'un kaza olma tarihi olarak 1850'li yılları temel almıştır. Biz bu tarihi oldukça geç kabul ediyoruz. Torul'un Osmanlı arşiv kaynaklarına bakıldığında 16. yüzyıl sonları ile

8 Kasım 1864 yılında yayınlanan nizamnameyle taşra idare birimleri adı altında kurulacak meclisler yayınlanmış ve bu meclislerin nasıl işleyeceğini bildirmiştir. Bu nizamnameye göre "Vilayet İdare Meclisi", "Liva İdare Meclisi", "Kaza İdare Meclisi" ve "Köy İhtiyar Heyeti" kurumları faaliyete geçirilmiştir.¹⁰²

1871 Nizamnamesi ile kaza ve köyler arasında yeni bir idari yönetim birimi oluşturulmuştur. 500 kişiden fazla nüfusa sahip olan mecralar "Nahiye" statüsünde kabul edilecektir. Nahiyeler bir müdür tarafından idare edilecek ve nahiyeye bağlı köylerden ihtiyar heyetlerinden seçilecek dörder kişilik bir meclis tarafından idare edilecektir.¹⁰³

1871 Vilayet Salnamelerini incelediğimizde bu değişimin gerçekleştiğini ve Torul Kazası'na bağlı Kürtün Nahiyesinin oluşturulduğu görülmektedir. Bazı Nüfus defterlerinde de Kürtün Nahiyesine ait köylerden bahsedilmemiştir. Köylerden bahsedilmemesine karşı nahiyenin yönetim şekli oluşturulmuştur. Nahiye müdürü görevlendirilmesi yapılmıştır.¹⁰⁴ 1871 Nahiye müdürü de Ahmet Efendi olmuştur.

Taşra teşkilatlarında Tanzimat uygulamaları beklendiği gibi hızlı bir şekilde olmamıştır. Merkeze yakın bölgelerde uygulaması 1840'lı yıllarda icraya konulmuştur. Trabzon Vilayeti gibi uzak noktalarda bölgede bulunan eşrafın çıkarlarına dokunması nedeniyle uygulamada güçlükler çekilmiştir.¹⁰⁵ Özellikle vergi vermeme konusunda alışkanlık edinmiş Gümüşhane Sancağı gibi merkezlerde Tanzimat'ın uygulanması 1849 yılına kadar gecikmiştir.¹⁰⁶ Uygulamada yaşanan aksaklıklara rağmen 1850'li yılların başlarına gelindiğinde reformların uygulanmasında ilerleme görülmektedir.¹⁰⁷

kaza olarak bahsedildiğini görüyoruz. 1850 tarihinin verilmesi Tanzimat taşra teşkilat nizamnamesiyle ilgili olabilir. Tozlu, **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, s.125, Saylan, **Seyyahların Gözüyle Gümüşhane**, s.131.

¹⁰²Fatih Sadık Torun, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de Kaza İdaresi (1842-1876)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi**, 2008, s. 65.

¹⁰³ Mehmet Seyidanlıoğlu, "Yerel Yönetimler Metinleri VI:1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.5, Sa.5, 1996, s. 93.

¹⁰⁴ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1871**, s. 214.

¹⁰⁵ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, TTK, Ankara, 1994, s.296.

¹⁰⁶ Yılmaz, **a.g.e.** s. 23.

¹⁰⁷ Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine intikal eden tarihi mirasın içinde taşra teşkilatı yapılanmasında vardır. Kazanın idari durumu olarak Kürtün Nahiyesini ayrılması ve bazı köylerin merkez kazasına bağlanması dışında değişiklik olmamıştır. Torul Kazası bu dönemde Trabzon Vilayeti ve Gümüşhane Sancağı arasında sorun olmuştur. Kazayı iki şehirde kendi toprakları içerisine bağlamak istemiştir. Trabzon Vilayeti'nin idari taksimatında bağlılığını sürdüren Torul Kazası Cumhuriyet dönemi şehirleri planlanması yapılanaya kadar Trabzon'a bağlı kalmıştır. Bu süreçte Torul, Gümüşhane Sancağı'nın il statüsüne geçmesiyle Gümüşhane'ye bağlanmıştır.

1.2.2. Kaza Yöneticileri

Taşra teşkilat yapısındaki değişiklikler sonucunda Torul Kazası taşra teşkilatı da yeniden yapılandırılmıştır. İdari, mali ve sosyal alanda yapılacak düzenlemeleri takip edecek görevliler yetkilendirilmiştir. Çalışmamızda bahsedeceğimiz üzere kazalara kaymakamlar atanmıştır. Kaymakamların yanısıra kaymakam naibi, müftü, mal müdürü, meclis katibi, sandık görevlisi gibi yardımcı görevliler bulunmaktadır. Taşra görevlileri merkez adına vergi toplamak, güvenliği sağlamak ve imar faaliyetlerini yürütmek ile görevlendirilmiştir.¹⁰⁸

TORUL KAZASI	
Kaymakam Numan Efendi Naib Ahmet Şevki Efendi Müftü Hasan Efendi Mal Müdürü Ömer Bey Meclis-i İdare Tahrirat Katibi İzzet Efendi Sandık Emni Hasan Efendi	
Meclis-i İdare	Meclis-i Deâvi,
Reis, Kaymakam Aza, Ali Bey Mustafa Ağa Simyon Ağa	Reis, Naib Efendi Mümeyyizân, Memiş Bey Haçı Yani Ağa Kostantin Ağa Kâtip, Hasan Efendi
NAHIYELER	
Kürtün Nahiyesi Müdürü Ali Ağa, Kâtibi Ahmet Efendi	

Tablo V: Vilayet Salnamelerine Göre Torul Kazası'nın Tanzimat Sonrası İdari Yapısı¹⁰⁹

1864 yılından itibaren imparatorlukta peyderpey uygulanmaya başlanılan Vilayet Nizamnamesiyle birlikte taşra teşkilatlanmasında yeni kurumlar ve görevliler oluşturulmuştur. Vilayetlerin başında merkezi temsil eden vali, sancak başında mutasarrıf, kazalarda kaymakam, köylerde ise muhtarlar görevlendirilmiştir.¹¹⁰ Kazalarda idare ve deâvi meclisleri olmak üzere iki çeşit meclis oluşturdu. Meclis-i Deâvi, kaza merkezlerinde kurulmuş olup genellikle meclise kaymakam naibi başkanlık yapmaktadır. Halk arasından seçilen üyeler tarafından oluşmaktadır. Mecliste yabancı ahalinin davalarında eşitlik ilkesinin korunması açısından gayrimüslim üyeler de bulunmaktadır.

¹⁰⁸E. Esin Sariođlan, "Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1856)", Trabzon, 1996 , **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**,s.87.

¹⁰⁹Kazada görevlendirilen memurlar arasında Gayrimüslim ahali de bulunmaktadır. **Trabzon Vilayet Salnamesi**,1870 s.142.

¹¹⁰ Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Trabzon", (**Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**) Trabzon 2012, s. 126

1868 senesinde Trabzon'da vilayet nizamının uygulanmaya başlanmasıyla birlikte Torul Kazası'nda da meclisler oluşturulmuştur. Sözkonusu dönemde kazada deavi dört üyesi bulunan bu meclisin bir de kâtibi bulunmaktadır.¹¹¹ Diğer yandan 14 Şubat 1870 tarihinde neşrolunan "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâme-i Dâhilîsi" ile kazalarda nizamiye mahkemeleri de deavi meclislerine bağlanmış olup, meclisler asliye mahkemeleri görevini de üstlenmişlerdir.¹¹²

Meclis-i İdare, bayındırlık hizmetlerini kaymakam ile birlikte yürütmekle görevlendirilmiştir. Yaşanılan sorunlar karşısında hızla çözüm sağlanması amacıyla kurulmuştur. Kaymakam başkanlığında dört üyesi bulunmaktadır. Kazaların ileri gelenleri tarafından oluşturulmuştur. Valinin onayıyla bu meclis üyeleri seçilmiştir. Günümüzde belediye meclislerine benzer bir görev üstlenmiştir.¹¹³

Kaza İdare Meclisleri, idari davalara bakmak ve gelir-gider kayıtlarını tutmakla görevlidirler. Kazadaki güvenlik ve sağlık meselelerinde kararlar alıp uygulamanın yanısıra sosyal yardım ve iskân faaliyetleri ile de görevlendirilmişlerdir. Vergilerin adaletli dağıtımını ve bu dağıtıma karşı çıkan itirazların görüşüldüğü ilk kurumdur. Kaza meclisleri, alım satımların usulünce yapılıp yapılmadığını denetlemektedir. Usulsüz işlemlerin tespitini yaparak gerekli gördüğü takdirde veto etme hakkına sahiptir. Kaza meclisi seçimleri sancaklarda kurulan meclislere benzer şekilde yapılmaktadır. Meclis seçimleri, kazalarda kurulan seçici kurulların belirledikleri adayları köy ihtiyar meclislerine göndermeleri ve ihtiyar meclislerinde seçilen adayların kaza merkezine bildirilmesi suretiyle yapılırdı.¹¹⁴

¹¹¹Metin Kunt. **Sancaktan Eyalete: 1560-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.s, 65.

¹¹² "14 Şubat 1870'te Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâme-i Dâhilîsi neşredilmiştir. Nizamnâmeye göre Osmanlı Devleti'nde nizamiye mahkemeleri kazalarda Deâvî meclisleri, livalarda temyiz-i hukuk meclisleri, vilâyet merkezlerinde temyiz divanları, İstanbul'da Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Deva-i meclisleri asliye mahkemeleri görevi yapmaktadır M. Macit Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", **DİA**, C.33,s.186.

¹¹³ Şerife Gülpınar, Osmanlı'da Tanzimat Döneminde Merkeziyetçilik Ve Bu bağlamda Yapılan İdari Düzenlemeler, Karamanoğlu **MehmetBey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi** Konya 2010,s.64.

¹¹⁴ Mehmet İpşirli, "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I**, (Ed.) Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, 224.Mustafa Gençoğlu,"1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlıda Taşra idaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sa.2.s.39.

No	Kaymakamlar	Görev Başlangıcı	Görev Bitişi
1	Osman Bey ¹¹⁵	1853	?
2	Ali Ağa	?	1860
3	Hayrettin Bey	1860	1860
4	Mustafa Ağa	1860	1862
5	Mehmed Ağa	1862	
6	Osman Efendi	1869	1869
7	Numan Efendi	1869	1870
8	Halim Ağa	1870	1871
9	Mustafa Ağa	1871	1874
10	Hüseyin Bey	1874	1876
11	Şemsi Efendi	1876	1879
12	Osman Efendi	1879	1881
13	Nafiz Efendi	1881	1883
14	Hafız Ali Efendi	1883	1883
15	Mustafa Efendi	1883	1888
16	Mehmed Reşit Paşa	1888	1888
17	İbrahim Ethem Efendi	1888	1889
18	Mehmed Reşat Efendi	1889	1891
19	Mehmed Ziver Efendi	1891	1893
20	Ahmed Rıza Bey	1893	1894
21	Mehmed Şefik Bey	1894	1897
22	Mustafa Sabri Bey	1897	1898
23	Veli Sabri Efendi	1898	1905
24	İbrahim Halil Efendi	1905	1908
25	Mahmud Celaleddin Efendi	1908	1910
26	İsmail Hakkı	1910	1913

Tablo VI:1852-1913 Torul Kazası Kaymakamları¹¹⁶

Trabzon Vilayeti kayıtlarına göre Torul Kazası'na atanan ilk memur mal müdürü Osman Bey'dir. Merkezden atanan Osman Bey'in Trabzon'dan gönderildiği gönderilen emirden anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Bu tabloda görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatlarında yapılan yeni idari düzenlemeler Torul Kazası'na tatbik edilmiştir. Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin 1864 yılında yayınlanması ile kazalarda en yetkili kişi

¹¹⁵ Kendisi 1852'de mal müdürü olarak Torul'a tayin edilmiş daha sonra 1853'te kaymakam olarak atanmıştır. Saydam, **Trabzon'un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti**, s. 313-314

¹¹⁶ s. 126. **Trabzon Vilayet Salnamesi 1869 -1904**, 273. BOA, A. MKT. NZD, 65/85. 274. BOA, A. MKT. NZD,65/85. 275. BOA, A. MKT. NZD, 75/39. 276. BOA, A. MKT. UM: 383/16. 277. BOA, A. MKT. MVL,144/94. BOA, İ. MVL,432/19006. 278. BOA, A. MKT. MVL,145/44. BOA, A. MKT. MVL, 144/94. Saylan, **a.g.ee**, s.52.

¹¹⁷ Saydam, **a.g.e**, s. 313.

kaymakamlar olmuştur.¹¹⁸ Torul'a atanan ilk kaymakam Numan Efendi, naibi Ahmet Şevki Efendi olmuştur.¹¹⁹ Kaza merkezinde bir de devlet binası yapılması istenmiştir. Bu maksatla eskiden kıraathane olan iki katlı bir bina kiralanmıştır. Bu bina geçici olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle 1869 yılından itibaren Kaymakam Numan Efendi bu binada görevine başlamıştır.¹²⁰

1876'da Meşrutiyet'in ilanı ile belediye başkanlıkları oluşturulmuştur. Devlet tarafından Torul Kazası'na kaymakam ve belediye başkanı görevlendirilmiştir. Belediye başkanının idari ve sosyal yükümlülükleri belirlenmiştir. Belediye başkanları bölge eşrafından ve ileri gelenlerinden seçilmiştir. Belediye meclisleri ise atama usulü ile belirlenmiştir.¹²¹

No	Belediye Başkanları	Görev Başlangıcı	Görev Bitişi
1	Hüseyin Bey	1876	1876
2	Hasan Efendi	1880	1888
3	Hacı Mihail Efendi	1888	1892
4	Hüseyin Ağa	1892	1904

Tablo VII: Torul Kazası Belediye Başkanları Listesi¹²²

Osmanlı Devleti taşra teşkilatında yenileşme hareketleri meşrutiyet devrinde de devam etmiştir. 1877'de *Dersaadet Vilayet Belediye Kanunu*¹²³ yayınlamıştır. Kanunun yayınlanmasından evvel Torul'da 1876 yılında ilk belediye başkanı göreve başlamıştır. Torul Kazası'nda ilk belediye binası olarak merkezde bulunan 2 katlı bir bina seçilmiştir. Alt katı nezarethane olarak düşünülmüştür. Bu binanın daha önceden kahvehane olduğu

¹¹⁸ Musa Çadırcı, a.g.e, s. 262.

¹¹⁹ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1869** s.149

¹²⁰ Yılmaz, a.g.e, 45.

¹²¹ Hamdi Özdiş, "Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayetinde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)", (**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**) Ankara 2000,s 91

¹²² **Trabzon Vilayet Salnamesi 1876**,s.205. **Trabzon Vilayet Salnamesi 1880**,s.170.**Trabzon Vilayet Salnamesi 1888**,s.661,**Trabzon Vilayet Salnamesi 1892**,s.581,Saylan, a.g.e, s.60. 3 İlk kurulduğu sene Torul Belediyesi'nin Belediye Başkanı Hüseyin Bey, azası Hasan Efendi ve kâtibi Hasan Bey'dir. **Trabzon Vilayet Salnameleri 1876**, s. 205

¹²³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu, Yerel Yönetim Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 31.

fermanda belirtilmiştir. Torul Belediyesi'nin yeni binasına 1894 yılında kavuşmuştur. Bölgeye giden seyyahların notları bu bilgiyi doğrular niteliktedir.¹²⁴

2. İKTİSADİ YAPI

2.1. MADENLER VE MADEN ÇALIŞMALARI

Toplumlararası ilişkilerin belirlenmesinde ekonomik unsurlar etkili olmuştur. İnsanların ekonomik faaliyetleri diğer insanlarla olan etkileşimini yakından ilgilendirmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin başlıca ekonomik faaliyetleri maden, tarım ve hayvancılıktır. Torul Kazası'ndaki ekonomik faaliyet alanları göz önüne alındığında, Trabzon Eyaleti ve Gümüşhane Sancağı'na ait iktisadi özelliklerin bir arada yer aldığını görmekteyiz. Tarih boyunca ekonomik faaliyetler coğrafyaya bağlı olarak şekillenmiştir. Kürtün Nahiyesi, genellikle ormancılık, hayvancılık ve yaylacılık gibi faaliyet alanlarıyla Trabzon kültürünün etkisinde kalmıştır. Diğer yandan Torul Kazası ise yaylacılık, madencilik ve ticari faaliyetler daha ön planda olmuştur.¹²⁵

Kaza bu özelliklerini 19. yüzyılda da sürdürmüş ve kendi karakteristik yapısını kaybetmemiştir. Kazada küçük çaplı hiçbir üretimhaneye rastlayamadığımız gibi ilkel anlamda birçok maden ocağına rastlanmaktadır. Bu atölyeler etnik yapıya göre şekillenmiştir. Kazadaki Rumların, altın işlemeciliği ve ticaretle uğraştığını görmekteyiz. Müslüman tebaanın ise demir ve orman mamullerinin üretimi ve ticareti ile uğraştığı kayıtlarda yer almaktadır.¹²⁶ Müslüman ve Rum tebaanın birlikte yaşadığı köylerde ortak geçim kaynaklarının hayvancılık olduğu göze çarpmaktadır. Bu vatandaşların büyük ve küçükbaş hayvanlarını aynı merada karışık otlattıkları bölgede yaşamış tarihçilerimizde mevcuttur.

Osmanlı Devleti klasik dönem madencilik faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptir. Ekonomik gelir kaynağı bakımından üst sıralarda yer almaktadır.¹²⁷ 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti birçok alanda olduğu üzere madencilikte de Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. Tanzimat dönemine kadar madencilik kuralları şer-i hükümlere göre

¹²⁴ Seyyahların Torul'dan bulunan hapishaneden bahsederken Belediye binasının zemin kat'ında olduğundan ve buranın korkunç derecede kötü bir ortama sahip olduğundan bahsetmektedir. Alkan, **a.g.e.**s.91.

¹²⁵ Ahmet Refik, **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri**, Enderun Kitap Evi İstanbul, 1931, s.25.

¹²⁶ Abdullah Saydam, "Osmanlı Madenciligi ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", **Eğitim Fakültesi Dergisi**, sa. 6, 2005, s. 257.

¹²⁷ Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Kütahya'nın Tarihi Coğrafyası", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi**, C.2, 2003, s.359.

verilmektedir. Tanzimatla birlikte bu uygulamaya son verilmiştir. Klasik dönemde Osmanlı madenciliği devlet eliyle yapılırken 19. yüzyılda Osmanlı yenileşme hareketlerinden madencilik te nasibini almıştır.¹²⁸ 1860 ve 1887 *maden nizamnamesiyle* devlet tekeline çıkarılmış ve özel müteşebbislere bırakılmıştır. Bu vesileyle açılan maden ocakları sayesinde ekonomiye katkı sağlanması planlanmıştır.¹²⁹

Gümüşhane madenleri kaza ekonomisini iktisadi ve siyasi açıdan etkilemiştir. Kazada bulunan herkesin potansiyel olarak maden işçisi olarak değerlendirilmesi nedeniyle kazadan vergi alınmamaktadır. Bununla birlikte bölgeden geçen askeri unsurların silah kuşanmamaları buyrulmaktadır. Bunun nedeni sancak dahilinde bulunan çıkarılan madeni işleyen darphanelerin güvenliğinin sağlanmasıdır.¹³⁰

Gümüşhane madenleri, altın, gümüş, bakır, demir gibi çok çeşitlilik göstermiştir. Ekonomik açıdan Osmanlı Devleti'nin birçok unsuru buradan karşılanmaktadır. Yeniçeri maaşları, top mermisi kubbeler buradan karşılanmıştır.¹³¹ Bölgede bir de darphane açılmıştır. Madencilik 19. yüzyıla gelindiğinde oldukça gerilemiştir. Bunun önüne geçmek için maden tekeli kaldırılan Osmanlı Devleti ferdi teşebbüslerin önünü açmıştır. madenlerin Gümüşhane'den dışarı verilmemesi emredilmiştir.. Osmanlı Devleti'nin ihtiyacını karşılayacak madenlerin azalmasıyla nedeniyle bu yasak getirilmiştir.¹³²

Vilayet	Kaza	Köy	Maden Cinsi
Trabzon	Torul	Göstere	Simli kurşun
Gümüşhane	Torul	Kopuz	Mermer
Gümüşhane	Torul	Zigana	Orman
Trabzon	Torul	Görükse	Bakır
Trabzon	Torul	-----	Maden suyu
Trabzon	Torul	-----	Altın
Gümüşhane	Torul	-----	Simli kurşun

Tablo VIII: Torul Kazası'nda Kayıtlı Madenler¹³³

¹²⁸ Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, Trabzon 1998, s.390.

¹²⁹ Mustafa Altunbay, 15-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü, **Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Trabzon, 1998, s. 52.

¹³⁰ Altunbay, **.XIX. Gümüşhane ve Madencilik**, s. 53.

¹³¹ Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)**, Trabzon 2002, s. 292.

¹³² BOA A.DVNSMHM.D,321,Lef. 1.

¹³³ Abdullah Saydam, "Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", **Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sa 6, Samsun 1991, s. 297.

Maden işletmeciliği bölge halkının gelir kaynaklarının en önemlisidir.¹³⁴ Madenler 19. yüzyıl da devlet tekelinden çıkartılması ile bölgeye yeni bir nüfus hareketi başlamıştır. Yatırımcı gayrimüslim tebaa bölgede maden tetkikleri yapmış ve izin alarak bölgede maden ocakları kurmuşlardır.¹³⁵ Maden ocaklarının işlevlerini yitirmesi doğal yoldan olmamıştır. Günümüzde bu maden ocaklarının birçoğu yok olmuş ve bölge de anlamsız mağaralar oluşmuştur.

Torul Kazası'nda bulunan maden yapısı Gümüşhane Sancağı'ndan farklı olarak genellikle gümüş ve bakır ağırlıklıdır. Sancak merkezine yaklaştıkça altın ağırlıklı madenlerin sayısı artmaktadır. Kürtün Nahiyesi ise barut ve kükürt madenleri bakımından zengin olmakla birlikte ormancılık açısından gelişmiştir. Osmanlı Devleti 19. yüzyıl vilayet salnamelerinde Torul Kazası madenlerinden şu şekilde bahsetmiştir.

*“Torul Kasabası'nda üç saat mesafede Zangar köyünde uzunluğu ve genişliği 150 arşından yahut 112 metre ve yedi desimetreden ibaret olarak bir kurşun madeni olup bundan senede 1800 kıyye yani 2309 kilogram miktar kurşun Bayburt ve Erzurum taraflarına naklile furuht edilir.”*¹³⁶

Torul'da bulunan madenlerin değeri bu ferman ile daha da anlaşılır hale gelmektedir. Torul'da altın, kurşun ve demir madenleri işlenmek amacıyla Erzurum ve Trabzon eyaletlerine aktarılmaktadır. Torul'daki madenleri sadece demir, altın ve gümüş olarak sınırlandıramayız. Mermer, bakır, kömür gibi birçok çeşitlilik göstermektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere bölge halkı madencilik alanında oldukça gelişmiştir.¹³⁷

¹³⁴ Kırzıoğlu, M. Fahrettin, “Osmanlı Tapu Tahrir ve Mühimme Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine Hükümlerden Örnekler,” **Geçmişten Günümüze Gümüşhane Sempozyumu** (13-17 Haziran 1990), s.68.

¹³⁵ BOA, A.DVNSMHM. D,1435, Lef. 1.14 Zilhicce 1250.

¹³⁶ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1893**, s.68.

¹³⁷ Altunbay,” XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Gümüşhane”, s. 214.

Köy İsmi	Müslüman Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus	Toplam
Hakaksa	18	16	34
Torana	4	5	9
Soryana	33	-	33
Niveyne	11	12	23
Göreyne	18	-	18
Zirmud	18	-	18
Herek	60	24	84
Ardasa	17	1	18
Köstere	63	1	64
Kopuz	7	14	21
Akcakale	14	7	21
	249	73	322

Tablo IX: Gümüşhane Kazası'nda Derbentçi ve Köprücüler¹³⁸

Maden işçileri kömür temini, odun taşınması, madenlerin işlenmesi ve nakli gibi birçok alanlarda hizmet vermektedirler. Bölgedeki madenlerin ekonomik açıdan hayati önem taşımasından dolayı meskun tebaa bir takım muafiyetler elde etmişlerdir. Gümüşhane madencileri hakkında resmi belgelerde; “*kaza-yı mezbûre ahalisi kadîmden Canca ma'deninde demürçi ve kömürçi ve tomrukçı olub ma'den hizmetinde olmakla hizmetleri mukâbelesinde*” *avarız-ı divaniyye*¹³⁹ ve *tekalif-i örfiyye*¹⁴⁰ vergilerinden muaf tutuldukları açıkça belirtilmektedir.

Torul ve çevresinde madencilik gelişmiş olmasının yanısıra buna yardımcı iş kolları olarak derbentçilik ve köprü işçiliği de mevcuttur. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere maden işçilerinin ihtiyaç duyulduğunda derbent ve köprü çalışmalarında birlikte çalıştıkları görülmektedir.¹⁴¹ Kaza bir mozaik misali çeşitli dine mensup ahaliyi içinde barındırmış ve onlardan ortak faaliyet alanlarında birlikte istifade edilmiştir.

¹³⁸ BOA. MAD. 44, Lef. 2. 1 Zilkade 1203.

¹³⁹ Avarız olağan üstü hallerde halktan toplanan mali, ayni ve bedeni vergilerdir. Bu vergi hem Müslüman hemde Gayrimüslimlerden almıyordu. Olağanüstü durumlarda alınan bu vergi zamanla sürekli hale getirilmiştir. Çadırıcı, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁴⁰ Devletin daimi ve giderlerini karşılamak amaçlı hükümdarın iradesiyle toplanan vergidir. Çadırıcı, **a.g.e.**, s.362.

¹⁴¹ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul, 1990, s. 88.

Madencilik yanında bölgede ekonomik faaliyetler olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvancılıkla da uğraşmaktadır. Arazi yapısı dağlık olmasına rağmen, salnamelerden de anlaşıldığı üzere bölgede oldukça yoğun bir şekilde büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır.¹⁴²

2.2.KAZADA KURULAN PAZARLAR

İnsanlar tarih boyunca yaşadıkları coğrafyaların değişik iklimlere sahip olması nedeniyle karşılıklı olarak birbirlerine ihtiyaç duymuşlardır. Buldukları bölge de yetişmeyen ürünlerin ihtiyaç dâhilinde tedarik edebilmeleri için pazar yerleri kurmuşlardır.

Doğu Karadeniz’de yaygın olan yaylacılık geleneği olduğundan yayla da ve kaza merkezlerinde bulunan halkın doğal ürün ihtiyaçlarını gidermeleri için pazarlar elzemdir. Yayla da bulunan tebaa hayvan mamullerinden elde edilen ve kazada ihtiyaç duyulan dokuma, tekstil ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Arazinin dağlık olduğu ve konargöçer, yarı göçebe hayat tarzının benimsendiği Torul Kazası gibi yüksek mezralarda yazlık ve kışlık olmak üzere pazarlar kurulmaktadır. Yayla göçlerinin yaşandığı yaz dönemlerinde panayır günlerinde pazar kurulmaktadır.¹⁴³

Torul’da kurulan pazarların işleyişi hakkında arşiv belgelerinde bilgiler bulunmaktadır. Pazarın Ardasa’nın merkezinde haftada iki kez kurulması istenmiştir. Torul’da kurulan bu pazar için köylerden gelen vatandaşların konaklama ihtiyacını karşılanması istenmiştir.¹⁴⁴

Torul’a bağlı Kadırğa mezrasında kurulan pazar için malumat istenmiş ve bu pazarın önemi oldukça fazla olduğunu açık tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Trabzon Vilayeti’ne bağlı birçok kazanın birleşme noktası olan Kadırğa yerleşkesinde Cuma günleri kurulan pazarın Cuma namazını kılanlara zorluk çıkardığı ve bu hususta dikkat edilmesi istenmiştir. Bu pazarın kurulmasında dikkat edilmesi gerektiği hususunda emir

¹⁴² Trabzon Vilayet Salnamesi 1871,s. 69.

¹⁴³ Cemal Alagöz, “Türkiye’de Yaylacılık Hareketi” , Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara 2002, s. 360.

¹⁴⁴ BOA,SD,1825, Lef.1-3. 2 Recep 1317.

yayınlanmıştır.¹⁴⁵ Torul'da bir başka pazar da kazıkbeli ve söğüteli köyünde kurulan pazarlardır¹⁴⁶. Çarşamba günleri kurulan bu pazar ilkbaharları kurulmaktadır. Yükseltinin fazla olması bu pazarın yazın kullanılmasına neden olmuştur. Bu pazarlar genellikle yüksek köylerde bulunan vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı kurulmuştur¹⁴⁷.Kürtün Nahiyesinde haftada bir kez pazar kurulması istenmiştir. Uluköy merkezinde kurulacak pazarın güvenliği ve denetiminin sağlanması istenmiştir.

2.3.HAYVANCILIK, TARIM VE ORMANCILIK

Torul Kazası'nda madencilikten farklı olarak ormancılık, tarım ve hayvancılık yapılmaktaydı. Tarıma, uygun arazinin az olmasından dolayı yamaçlarda yapılmaya çalışılmıştır. Kendi ihtiyaçlarını gidermek maksatlı yapılmaktaydı. Bölgede tarımı desteklemek için bölgeye Ziraat Bankası sandıkları kuruldu. Fakat arazinin imkân vermemesi ve sandık yetkililerinin bu destekle fazla ilgilenmemesi sonucu başarılı olmamıştır.¹⁴⁸

Hayvancılık açısından dağların önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Mera ve yayla hayvancılığının yapıldığı görülmektedir. Yükseklerde bulunan yaylalarda yapılan hayvancılık Müslüman halkın en önemli geçim kaynağıydı. Hayvancılıkla uğraşan kaza halkı yazlak ve kışlak olmak üzere belirli bölgelerde hayatlarını idame ettirmektedir. Torul, hayvancılık bakımından sancağın en aktif kazasıdır. Hayvancılıkla uğraşan halk hayvanların otlaklarını sürekli değiştirerek coğrafyada tahribata engel olmuştur.

¹⁴⁵ BOA,SD, 1825, Lef. 2. 2 Recep 1317.

¹⁴⁶ İlhan Şahin, "Osmanlı Döneminde Giresun Bölgesinde Konar-Göçerlerin İzleri", **Giresun Tarihi Sempozyumu, Bildirileri**, İstanbul 1996,s.7.

¹⁴⁷Yukarıda bahsettiğimiz Kadirğa pazarı ve Kazıkbeli (söğüteli) pazarı günümüze kadar devamlılığını sürdürmüştür. Bu pazarların günümüzde tarihi sürekliliğe bir örnek teşkil etmektedir. Kadirğa pazarı Cuma günü Kazıkbeli pazarı Çarşamba günleri kurulmaya devam etmektedir. Günümüzde bu pazarların yılın belirli dönemleri ulaşımına kapalı olmakla birlikte nüfusunda yazlık ve kışlık olarak hareket ettiği görülmektedir. Tarihi kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte Türklerin Karadeniz'i yurt edinmelerine kadar dayanmaktadır. Çepnilerin hayvancılıkla uğraşması bu yüksek geçitlerde Pazar ihtiyacını karşılamak amaçlı kurulmuştur. İki pazarında ortak kullanıldığı bilinmekle birlikte Cumhuriyet tarihi şehir taksimleri sonucu Trabzon –Giresun ve Gümüşhane illerinin ortak pazarı olma özelliğine sahip olmuştur. Haldun Özkan, **Orta Çağ'dan Günümüze Gümüşhane**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2012,s.5, Çelik, **a.g.e**, s,127.

¹⁴⁸ BOA, DH. MKT, 1801,Lef. 1. 14 Safer 1305.

Hayvancılıkla uğraşan halktan yapılan ticaret karşılığında vergi alınmıştır. Hayvancılık sadece et bakımından değil doğal ürünlerin şehir merkezlerine nakli ile ticarete de yerini almaktaydı. Torul'da yüksek köylerinde küçükbaş hayvancılık yaygındır. Kaza merkezlerine yakın köylerde ise büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Hayvancılık için genelde yazın açık ahırlar kullanılmaktadır. Kışları ise evlerin altlarında bakılmaktadır.¹⁴⁹

Hayvancılıkla uğraşan ahali kışlar sert geçtiği için yazdan hazırlık yaptığı görülmektedir. Bunun en büyük kanıtı kışın otların saklanabilmesi için yapılan samanlıktır. Bölgede bu yüzden en etkin hayvan at olmuştur. Neredeyse hayvancılıkla uğraşan her evde bir at olduğu kayıtlarda vardır. Hayvancılıktan üretilen süt, peynir, tereyağı, yün, kıl gibi mamüller pazarlar aracılığıyla satılmaktadır.¹⁵⁰

2.4.ULAŞIM VE HABERLEŞME

Osmanlı Devleti Tanzimat'ın ilanı ile yeniden yapılanma girişimlerine başvurmuştur. Bu doğrultuda kaybedilen merkezi otoriteyi yeniden sağlanması amaçlı birtakım yatırımlar yapılmıştır. Tanzimat dönemi çalışmaları arasında ulaşım da önemli yere sahiptir. Yolların yeniden düzenlenmesi ve yeni yolların inşası için girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle yolların belirli dönemlerde kapanmasını engellemek için organize olunması hedeflenmiştir. Trabzon-Gümüşhane yolunun yeniden inşası için çıkarılan fermanları incelediğimizde Torul Kazası'nın maden ocakları konusunda zengin bir yer olması nedeniyle işçilerin bu maden ocaklarından seçilmesi emredilmiştir.¹⁵¹

Zigana yolunun yeniden yapılanması Torul Kazası'nın, Trabzon Vilayetiyle birlikte Gümüşhane Sancağı'na olan ulaşımın rahatlatılması ve kontrol altında tutulması için ferman bulunmaktadır. Madenlerde çıkarılan madenin taşınması ve tarihi ipek yolunun

¹⁴⁹ Tozlu, *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane*, s.76.

¹⁵⁰ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1904**,s.436.Bölgede günümüze değin süren geleneklerin arasında at biniciliğinin bu tarihi sürece ait olduğunu düşünmekteyiz. Kışlık otların taşınması ve ulaşımın zor olması atın önemini artırmıştır.

¹⁵¹ Bu yol çalışmaları konusunda doktora tezi yapan Selahattin Tozlu, "*Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)*" eserinde ulaşım konusunda geniş yer ayırmıştır. Eserinde bahsettiği ekonomik nedenlerin yanında askeri nedenlerinde sıralamasıyla daha net anlaşılmasına neden olacaktır.

yeniden canlandırılması konusunda girişimlerde bulunulmuştur. Osmanlı, Rus savaşları sırasında bölgeye askeri ikmal ve yardım konusunda bu yolları yoğun olacaktır. Ayrıca Torul Kazası'nda bulunan yollar Osmanlı Devleti'nin askeri teşekkülü için oldukça önemlidir.¹⁵²

Tarihi ipek yolu güzergâhı üzerinde yer alan Torul Kazası, aynı zamanda Doğu Karadeniz-İran ticaret yolu kervanlarının uğrak yerlerinden biriydi. Yüksek Zigana geçidini sınırları içerisinde bulunduran kaza kervanların dağı geçmeden önce dinlendikleri ve Maçka üzerinden kullandıkları durak dinlenme noktasıdır. Bu yolda ulaşımı zorlaştıran faktörlerden olan toprak kayması sorunu için önlem alınmak istenmiştir. Halkın bu önlemlere tepkisi olumlu yönde olmuştur. Yolun önemini gösteren bu hadise karşısında tebaanın yol çalışmasında yardım etmesi istenmiştir.¹⁵³

Torul-Kürtün yolu, Köstere deresinden kuzey yönüne ilerlemektedir. Harşıt Deresi'ni takip eden yol dağların eteklerinden devam etmekte ve Tirebolu Limanı'na kadar uzanmaktadır. Torul Kazası'nda bulunan köylere ulaşımı patika yollarla sağlanmaktadır. Bu yollar vilayet salnamelerinde dar yollar şeklinde tabir edilmektedir.¹⁵⁴

Osmanlı Rus savaşları sırasında işgal altına giren Torul Kazası'nda bugün adını bu işgallerden alan “*Rus yolu*” olarak bilinen birçok yol bulunmaktadır.¹⁵⁵ Kara ve yaya yolu olarak bilinen yollar doğal afetler ve mevsimsel yağışlar sonucu zarar görmektedir. Torul Kazası'nın arazi yapısının dağlık ve sarp kayalık bölgelerinde yaşanan heyelanlar sonucu yollar tahrip olmaktadır. Bu yolların düzeltilmesi çalışmalarına katılan ahali ve

¹⁵² BOA,A.MKK.MHM, 312, Lef.1, 14 Tozlu, **Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu**,s,128. Gümüşhane için can damarı niteliğinde olan Trabzon-İran transit yolu ekonomik olarak ayakta durmasını sağlayan en önemli unsurdur. Bu yoldan madenlerin nakli ve kervanların ipek yolu üzerinden taşıdığı malzemelerin Trabzon'a aktarılmasını sağlamaktadır. Kervanların konaklaması için Trabzon'dan sonra ilk dinlenme alanı olmuştur.

¹⁵³ BOA, DH. MKT,1805, Lef.1. 14 Safer 1305

¹⁵⁴ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1881**, s. 174.

¹⁵⁵ Bu yollar bölge halkının hatıratlarında yer almakla birlikte bölgede yaptığımız incelemede ve saha araştırmamızda Beşkilise köyünün doğusunda yer alan yolu Rus işgali sırasında Ruslar tarafından yapıldığı anlatılmaktadır. Ve bu yolun Artabel köyüne kadar çıkan yol olduğu Rusların bu mevkie konuşlandığı 2016 yılında yapılan kazılarda toprak altından çıkan Osmanlı şehitlik bunu kanıtlar niteliktedir.

bölgede yaşayan zengin eşrafın ödüllendirilmesi istenmiştir. Birçok kez bu konuda çalışmalar katılanların tespiti ve hak ettikleri nişanelerin verilmesi istenmiştir.¹⁵⁶

2.4.1. Demiryolu Teşebbüsleri

Avrupa'da meydana gelen yenileşme hareketleri ve sanayi devriminin etkisiyle ulaşım alanında buharlı makineler ve raylı sistemler kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle ticaret ve ulaşım konusunda yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin modern anlamda teknolojiyi takip edememesi ve askeri ekonomik alanda geri kalmasının nedenleri arasında ulaşım alanında yaşanan sıkıntılar da gösterilmektedir. Devletin modern anlamda ulaşımı sağlayabilecek yollar yapmakta gecikmesi merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Tanzimat dönemi yenileşme hareketleriyle birlikte demiryolu çalışmaları başlamış ve projeler hazırlanmaya başlanmıştır.¹⁵⁷

Birçok vilayet merkezine dahi yılın belirli zamanları ulaşım ve iletişim sağlanamamaktaydı. Doğu Karadeniz'in iç kısımlarında kışların sert geçmesi yüksek dağların da etkisiyle merkez ile olan iletişim kopmaktaydı. Bu iletişim eksikliği sonucu merkezi bağlantıyı ortadan kaldırmakta merkezden yönetimi sıkıntıya sokmaktaydı. Doğu Karadeniz'in en önemli geçiş güzergâhı hatta İç Anadolu ve İran'a açılan kapısı olan Zigana geçidi yılın belirli dönemlerinde kapanmaktaydı.

Tanzimat döneminde merkezi otoritenin güçlendirilmesi amacıyla belediyecilik, iktisadi idari ve ulaşım alanlarında çalışmaları yürütmek amacıyla İhtisap Nezareti kuruldu.¹⁵⁸ Osmanlı Devleti'nde kaybolan merkezi otoritenin tesisi için ülke genelinde ulaşım alanında yol çalışmalarını genişletmek amacıyla *Nafia Nezareti* kuruldu ve bu çalışmaları yürütme yetkisi verilmiştir.¹⁵⁹ Ülkenin doğal madeni kaynaklarının

¹⁵⁶ BOA, MKTM. MHM, 312, Lef.2. 23 Cemazeyilevvel 1305.

¹⁵⁷ Murat Küçükuşurlu, "Meşrutiyet Devrinde Trabzon-Erzurum Demiryolu Teşebbüsleri "Osmanlı Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2008, s.289.

¹⁵⁸ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, (Der. Salih Özbaran), İzmir 1984, s. 40. Bu dönemde; **İhtisap Nezareti**, İstanbul Valiliği, Zaptiye Nazırlığı, Şehreminliği gibi kurumlarla birlikte esnaf, erzak ve bazı mali işlerin idaresini yerine getirmekte idi: Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisap Müessesesi**, İstanbul, Zafer Matbaası 1987, s. 59

¹⁵⁹ Nafia Nezareti, Osmanlı Devleti'nin bayındırlık faaliyetlerini yürütmek amacıyla kurulmuştur. Ekonomik gelişmeleri takip ve bu konuda yapılacak olan çalışmaları takibi için kurulmuştur. Bkz. Aziz

kullanılması, askerin cepheye intikali, cephane ikmali, ticari malların taşınması gibi birçok nedenden dolayı yol çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Yol çalışmasıyla birlikte demir yolu alt yapısı hazırlıklarında yapımına başlamıştır.¹⁶⁰

Avrupa'da ilk demiryolu 1825'te İngiltere tarafından kullanılmasının ardından Osmanlı Devleti de batıdaki gelişmeleri takip ederek 1836 yılında Bağdat demir yolu projesini çizdirmiştir.¹⁶¹

Trabzon Vilayetinde bulunan limanlar ticaret açısından oldukça önem arz etmekteydi. Trabzon Vilayeti'nin önemi Akdeniz ve Ege ticaretinin İngiliz ve Fransızlar tarafından himaye edebilmesindedir. Osmanlı Devleti, Karadeniz ticaretini elinde tutmak maksadıyla demir yolu ulaşımını Trabzon-Erzurum yolu üzerinden İç Anadolu ve daha güney kesimlere indirerek ekonomisini canlı tutmayı hedeflemiştir. Avrupalı devletler bu demiryolu projesi için birçok girişimde bulunmuşlardır¹⁶² Bu proje 1850'li yıllarda tekrar gündeme gelmiştir. Tünel projesinden farklı olarak demiryolu projesini ilk Alman Wilhem Von Pressel 1873 yılında hazırladığı bilinmektedir. Bu demiryolu projeleri için Trabzon Vilayeti Başmühendisi Mösyö Riva ve Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa projeler hazırlamıştır. Tünel projesinin hayata geçmesi 1977 yılında olmuştur. Demiryolu projesi için fizibilite çalışmaları devam etmektedir.

Trabzon-Erzurum demir yolu güzergahı Torul Kazası'nın da içinde bulunduğu bir hattır. Bu hat üzerinde Torul'da ikiye ayrılan hattın Tirebolu Limanına ve Trabzon Limanına ulaşması hedeflenmiştir. Dışarıdan bakıldığında ticari bir çalışma gibi görülse de ticaret ötesi bir proje olan çalışma Osmanlı Devleti'nin eski ekonomik gücünü kazandırabilecek bir kapasiteye sahiptir. Bu konuda İngiliz Seyyah Lynch :

Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, Sa. 2011, s. 126

¹⁶⁰ Tozlu, **a.g.e** , s.123.

¹⁶¹ Murat Ozyüksel, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Geliş Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1988, s. 14.

¹⁶²Tozlu, **a.g.e** , s. 124 .

“Küçük Asya’da zaten var olan demiryolu hattı Erzurum’a uzatılabilir ve Trabzon Rize’den bir şubeyle birleştirilebilir.Erzurum’dan itibaren doğal bir engelle karşılaşmadan Tebrize uzatılabilir.Ve Tebrizden sonra Tehran ve İsfahan’a ilerleyecek hat Hindistan demir yolları ile birleşebilir.”¹⁶³

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda bu hatta paralel olarak *Tirebolu-Erzurum Demir Yolu* hattını gündeme getirmiştir. Günümüzde gündemde olan bu projenin geçmişi yaklaşık 150 yıllık bir projedir. Osmanlı Devleti 19.yüzyılda Rusya ile sürekli savaş halinde olması nedeniyle bu bölgede ulaşım meselesi oldukça önemli olmuştur.¹⁶⁴

Trabzon –Erzurum demir yolu çalışmaları 19. yüzyıl ortalarına kadar dayanmakta ve bu proje halkın da ekonomik gücünü artırmak için bir an önce yapılması beklenen bir projedir. 19. yüzyılda Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum gibi tarihi şehirlerin kaybettiği ekonomik değerleri yeniden kazanmak hedeflemiştir. Kaza halkı ve ileri gelenleri İstanbul’a bu isteklerini bildirmişlerdir.¹⁶⁵

Trabzon ile Erzurum arasında demiryolu yapma teşebbüsleri, 1909 yılından itibaren ciddi bir şekilde gündeme getirilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Mebusan Meclisi’nin açılmış olması, bölge halkının milletvekilleri aracılığıyla konuyu hükümet merkezine taşımalarında etkili olmuştur. Bilhassa Trabzon, Erzurum, Bayburt ve Gümüşhane halkı, belediye başkanlarının, ulemanın ve eşrafın öncülüğünde, demiryoluna bir an önce kavuşmak için çeşitli başvurularda bulunmuşlardır.19. yüzyılda başlayan bu atılımlar Cumhuriyet’in ilanı ile devam etmiş ve İran ticaret yoluna yeniden önem kazandırılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemi demiryolu çalışmalarında Trabzon - Erzurum demiryolu projesi yeniden gündeme gelmiştir.¹⁶⁶

¹⁶³Küçükkuşurlu, “Trabzon-Erzurum Demiryolu” .s291, Hanrry Finis Bloss Lynch ,**Armenia Studies and Travels** ,II. London ,1901 s. 206.

¹⁶⁴Tozlu, **a.g.e** , s. 126, Küçükkuşurlu, **a.g.e** , s.291.

¹⁶⁵BOA, İ. MVL, No: 228/7833. Saylan,**a.g.e**, s. 123.Bike Sükan Yavuz, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. VI, Sa: 24, s.530

¹⁶⁶ **Trabzon Vilayet Salnamesi, 1881**, s. 216. Hüseyin Kaleli, "Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesi'ne Demiryolu İnşa Tasarıları", **Karadeniz**, Sayı: 9, Kış 2011, s. 157.

2.4.2.Köprü ve Yol Onarımı

Doğu Karadeniz bölgesinin en dağlık alanlarından biri olan Torul bölgesinde bulunan yollar, köprüler ve derbentler doğal nedenler veya yaşanan hadiseler sonucu sıklıkla zarar görmektedir.¹⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda da bölgeden haber alınması ve ulaşımın rahat sağlanması amacıyla çalışmalarda bulunulmuştur.

Osmanlı Devleti tarafından Trabzon-Erzurum yolu olarak bilinen Zigana Köyü'nde bulunan yolun uçurum tarafındaki göçen kısımlarının bir an önce taş duvarlarla tamir edilmesi emredilmiştir. Bu çalışma sırasında Torul ve çevre madenlerden işçilerin görevlendirilmesi göçükler nedeniyle oluşan zararların karşılanması istenmektedir. Bu yolun yüksek ve ormanlık alandan geçmesi kontrolünü zorlaştırmaktaydı. Yolun güvenliği ve tamirati için 1868 yılında bir görevli gönderilmiştir. Zigana yolu olarak bilinen bu yol Trabzon Vilayeti'ni Anadolu'ya açan kapı olarak nitelendirilebilir.¹⁶⁸ Hamsiköy güzergâhı üzerinde bulunan Zigana mevkiinin her yıl çığ nedeniyle yolunun kapanmasıyla ilgili yöre halkının çalışma yapması emredildi.¹⁶⁹

Kazanın merkez mahallesinde bulunan köprünün Harşıt Çayı'nın yoğun yağışlar sonucunda meydana gelen sel tahribata neden olmuştur. Kaza merkezini birbirine bağlayan köprü tamiri için bölge halkından ustalar toplanmış ancak madencilerin tecrübelilerinden de istifade edilmiştir. Köprünün bir an evvel tamir edilerek doğacak kötü sonuçların önüne geçilmesi istenmiştir.¹⁷⁰ Bu çalışmalar sırasında ve sonrasında yapılan masrafların bir kısmının bölge halkından temini kararlaştırılmıştır. Kazadan toplanan vergilerden bu tamiratın yapılması uygun görülmüştür.

1857 yılında Torul Kazası'nın Manastır Köyü'ne çıkan yolun oldukça kötü durumda olduğunu ve buradan ulaşım sağlanmasının çok zor olduğunu ileten ahalinin bu yol için çalışma yapılması için Torul Kaymakamı'na dilekçe vermişlerdir. Kaymakamlıkça yol çalışmasına tebaanın da katılması istenmiştir. Yol üzerinde yapılması istenilen mimari

¹⁶⁷ A.DVN.52,Lef.2 . 9 Muharrem 1284

¹⁶⁸ BOA, ML. MSF. D,9247 1266 Lef.1, 9 Muharem 1284 .

¹⁶⁹ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1903**, s.577, Hüseyin Kaleli, “*XIX. Yüzyılda Trabzon'da Ulaştırma Ekonomisi*”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1998, s. 3

¹⁷⁰ A.MKT.MHM.,312,18,Lef. 3.10 Rabiulahir 1291.

yapıların inşası için gerekli maddi ihtiyaçların vakıflar ve hayırseverlerin yardımlarıyla yapılması emredilmiştir.¹⁷¹ Trabzon Vilayeti'nden gelen memurun bu harcamaları takip etmesi ve emredilmiş harcamaların karşılanamadığı zorunlu durumlarda Evkaf Nezaretince karşılanacağı bildirilmiştir.¹⁷²

Macera Köyü'nde bulunan ve ne zaman imar edildiği kesin olarak bilinmeyen Macera Köprüsü kemer köprü formundadır. Bu köprünün dereden gelen sel ile zarar gördüğü tamir edilmesi gerektiği ve ne gerekiyorsa yapılması konusunda çalışmaların başlanması emredilmiştir. Çit-i Kebir Köyü'nde bulunan köprünün toprak kayması sonucu bir ayağı zarar görmüştür. Ayrıca tamiratının yapılması için harcanacak paranın Evkaf Nezareti'nden ve bölge halkından karşılanması emredilmiştir.¹⁷³

2.4.3.Haberleşme

Osmanlı Devletinde kuruluş yıllarından 1539 yılına kadar geçen sürede merkez ve taşra arasındaki iletişimi ulaklar tarafından sağlanmaktadır. Lütfi Paşa döneminde bu sistemin bozukluklarının ortadan kaldırmak ve merkezi otoritenin daha güçlü hissedilmesini sağlamak amacıyla yeni yollar ve menzilhaneler yapılmasına karar verilmiştir.¹⁷⁴

Osmanlı Devleti tarafından kurulan menzilhaneler günümüz posta teşkilatının temelleri sayılmaktadır. Ulak sistemi ve menzil teşkilatı Osmanlı Devleti klasik dönem kurumlarındandır. Ulak sistemi Türk İslam devletlerinde oldukça köklü bir tarihe sahiptir. "Ulak –Menzilhane" sistemi 1840 yılında kadar varlığını sürdürmüştür. Bu kurumlardan birçok kaynakta bahsedilmektedir.¹⁷⁵ Bunlar devletin resmi haberleşme organı olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti Avrupa merkezli yenileşme hareketleri her alanda kendisini hissettirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl yenileşme hareketleri ile posta teşkilatlanması yeniden düzenlenmiştir. Haberleşme kurumu, 1840 yılında *Posta Nezareti* ismini almıştır. Posta Nezaretinin gelişmesi merkezi otoritenin güçlendirilmesi açısından

¹⁷¹ BOA, DH. MKT,1801,Lef.1. 24 Safer 1293.

¹⁷² BOA: MVL.320,Lef.1. 24 Safer 1293.

¹⁷³BOA, İ. MVL, 462/20808, Lef.1 BOA, İ.MVL,384,Lef.6. 2 Recep 1298.

¹⁷⁴ Çağatay Uluçay, **18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, Berksoy Bakımevi İstanbul 1955, s. 36.

¹⁷⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 124. Evliya Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**,C.II, İstanbul 1335, s. 213.

önemliydi. Buharlı gemilerin ve raylı sistemlerin gelişmesi sonucu posta teşkilatı iletişim gücüne güç katmıştır. Trabzon Vilayet merkezine kurulan posta teşkilatının tarihi 1840'lı yıllara kadar dayanmaktadır. Osmanlı Devletinde ilk modern anlamda posta teşkilatı 1840 yılında Ticaret Nezaretine bağlı olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.¹⁷⁶

Posta Nazırlığı olarak kurulan kurum yürürlüğe giren posta yasasıyla birlikte hizmetlerine başlamıştır. İlk olarak Posta Nazırlığına *Ahmet Şükrü Bey* atanmıştır. 1840'lı yıllarda vilayet merkezlerine kurulan Posta teşkilatı telgrafhaneler aracılığıyla kazalara kadar yaygınlaşmaya başlamıştır.

Trabzon Vilayeti liman şehri ve merkezden uzak olmasından dolayı oldukça önem arz etmekteydi. Trabzon Vilayeti'ne postalar deniz yoluyla ulaştırılmıştır. Trabzon Vilayeti kazalarında toplanan postalar merkezde toplanarak denizyolu aracılığıyla merkeze ulaştırılmıştır. Torul Kazası'na Posta teşkilat binası biraz daha geç bir dönemde 1871 yılında inşa edilmiştir.¹⁷⁷

Torul Kazası'nın konumu ulaşım ve haberleşmede de oldukça önem arz etmiştir. Kaza 'nda ticaret ve maden merkezli ekonominin olması bölgede yaşayan halkın çeşitli dini ve etnik gruba mensup olması haber almanın önemini daha da arttırmıştır.. Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirmesiyle birlikte merkezi otoriteyi yeniden bölgede hakim kılmak için posta teşkilatı ve telgrafhane kurulmak istenmiştir. Haberleşme açısından Trabzon vilayet merkezi kullanılmıştır. Torul Kazası'na ait telgraf hane girişimi 1860'lı yıllarda başlamıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar arşiv kaynaklarında oldukça fazla yer almaktadır. Kaza halkının bu çalışmalarda aktif olarak görev aldığını kaynaklarda görebilmekteyiz.¹⁷⁸

Torul'un coğrafi konumu ve iktisadi yapısından dolayı iletişim meselesi önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıflamasından dolayı bölgede yaşanan asayiş olaylarının merkeze iletilmesi amacıyla bölgede telgrafhane ve posta teşkilatının kurulması önem arz etmektedir. Sultan Abdülhamit döneminde 1897 yılında merkezi otoritenin yeniden tesisi için telgrafhanelerin kaza merkezinde inşa edilmesi hususundaki emriyle Torul Kazası'nda 1900'lü yılları başlarında telgrafhane kurulmuştur..

¹⁷⁶ Nesimi Yazıcı, "II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: "Ref"-i Menzil Bedeli", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, İstanbul 1990, s. 157.

¹⁷⁷ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Haberleşme Kurumu", **Osmanlı**, C.III, Ankara 1999, s. 518.

¹⁷⁸ BOA, DH. MKT.2482, Lef. 1. 19 Şevval 1291.

Trabzon salnamelerini incelediğimizde posta binasının 1871 yılında kurulduğunu görmekteyiz. Ayrıca Hüseyin Efendi ve Hüsnü Efendinin posta memuru olarak atanmıştır. 1871 yılında Torul'da işletilen kahvehanenin tadilat görerek Postahane yapılması emredilmiştir.¹⁷⁹ Bu emirde görüldüğü üzere, Torul Kazası ticari ve askeri açıdan oldukça ehemmiyet taşımaktadır. Aynı yıl açılan şubeye Osmanlı devletinde telgrafhanelerin yaygınlaşmasıyla 1904 yılında telgrafhane açılması yönünde emir gönderilmiştir.¹⁸⁰ Bu fermada ayrıca Torul ve Kelkit kazalarında açılacak olan telgrafhanenin lüzumlu olmasına rağmen ertelenmesine ekonomik sebeplerle karar verilmiştir.¹⁸¹

Söz konusu emirde posta merkezine bağlı bir telgraf hattı çekilmek istendiği ama içinde bulunulan ekonomik darlık gerekçesiyle ve Osmanlı Devleti'nin kaybettiği savaşlar sonrasında böyle bir yatırımın hazineyi dara sokacağı beyan edilmiştir. Yapılan oylama sonucu telgraf hanenin yapımı tehir edilmiştir.¹⁸²

Bu tehirin nedenleri arasında en önemli etken bölgenin ormanlarla ve yüksek dağlarla çevrili olmasıdır. Bu doğal nedenler maliyeti arttırdığı gibi o dönemde Osmanlı Devleti'nin Ruslarla savaş halinde olması da kararda etkili olmuştur.

Zigana Dağı, kuzey ve güney yönünde haberleşme yönünden oldukça ehemmiyete sahiptir. Yukarıda belirttiğimiz üzere 1870'li yıllarda Gümüşhane Sancağı'na kurulan Posta merkezi aynı yıl Torul Kazası'na da kurulmuştur. Bu hadise aslında Torul Kazası'nın

¹⁷⁹ BOA, DH. MKT.871, Lef. 1 Rebiül ahir 1322, **Trabzon Vilayet Salnamesi 1871**, Lef. 368.

¹⁸⁰ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1871**, s. 269. Lewis, a.g.e, s. 34.

¹⁸¹ “Torul ve Kelkit kazalarının ehemmiyet-i mevkiyesinden ve her iki kaza merkezinde hane-iahali ile beraber telgrafhane inşa edilerek hükümete terk ve tebri olunduğundan bahisle bir telgrafhane tesis ve küşadı lüzumuna dair Trabzon vilayetinden takdim kılınan mazbatanın leffen irsal buyrulduğu beyanıyla iktizasının ifya ve inbası hakkında sebk eden tebliğ-i samiye cevaben Posta ve Telgraf Nezaretinden bit takdim Şura-yı Devlet 'e havale buyurulan 29 Zilhicce Sene 1321 tarih ve üç numaralı tezkere melfufuyla beraber maliye dairesinde kiraat olundu. Tezkire-i mezkure mealinde mezkur kazalara birer hat temdidıyla merkez küşadı hakkında makamı seraskeriden alınan tezkere üzerine mühendis ve iş bu kaleminden tanzim kılınan iki kıta keşif pusulasında gösterildiği ve makam-ı müşarün ileyhaya cevaben iş'ar olunduğu üzere i anat ahaliile inşa ve tebberru olunan telgrafhaneler dem maada mezkur iki merkezin mesarif-i tesisleriyle ve sairesi olarak dört bin yüz on dört Frank on altı bin iki yüz otuz üç gurus bir defalık maaş ve masarif-i daimesi olmak üzere yirmi bir bin beş yüz gurusla iki yüz otuz frankın dahi masarif-i muktezi bulunmuş ve iş bu mebalığa bütcede asla karşılık olmadığı gibi idarenin buhran-ı malisi hasabiyle bu misillü mesarif zaideye istitaat ve tahmilü külliyyen mefkud bulunmuş olduğu beyanıyla icrası icabı reaya talik edilmiş ve şu i'şara göre mezkur merkezlerin şimdilik tehiriyile bütcede vüsat husulünde küşadı umuru zaruriyeden görünmüş olmakla ol vecihle nezaret-i müşarün ileyha tebligat icrası tezekkür kılındı ol babda emr ü ferman hazreti men lehül emrindir. Fi 20 Rebi'ül ahir 1322 ve Fi haziran sene 1320” BOA. DH. KMT.2213, Lef.1. Rebiül ahir 1322.

¹⁸² BOA. DH. KMT.2213, Lef. 2. Rebiül ahir 1322

ne kadar önem arz ettiğini gözler önüne sermektedir.1912 yılında telgrafhane kurulmuştur. Kurulan bu telgrafhaneyle madenlerde yaşanan asayiş olayları ve çevrede yapılan Gayrimüslim propagandaları devlet memurları tarafından başkente gönderilen mektuplara yansımıştır.¹⁸³

3.SOSYAL YAPI

3.1. DEMOGRAFİK YAPI

19.yüzyılda reform hareketleri bakımından nüfus çalışmaları zorunlu hale gelmiştir. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyetin ilanı ile devlet ihtiyaçlarının belirlenmesi doğrultusunda nüfus sayımları yapılmıştır. Torul Kazası'nda ilk nüfus sayımı 1835 yılında gerçekleşmiştir.¹⁸⁴

19.yüzyıl kayıtlarına bakıldığında Torul'da yaşayan halkın etnik açıdan farklılık gösterdiği görülmektedir. Devlet kayıtlarına bakıldığında kazada Müslüman, Rum ve Ermeni tebaanın yaşadığı görülmektedir. Kazada Ermeni tebaa belirli dönemlerde bulunduğu görülmektedir. Yoğunluk olarak Müslüman ve Rum tebaanın kaza da yaşadığı görülmektedir. Rum tebaa nüfusu müslüman tebaadan daha fazladır. Trabzon Vilayeti'nde en fazla Rum tebaanın yaşadığı kazalardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Kaza da bulunan maden ocaklarının etkisiyle bölgede Rum tebaanın yoğun olarak yaşadığı görülmektedir.¹⁸⁵ Nüfus defterlerinden anlaşıldığı üzere kazada birçok köyün demografik yapısı Rum tebaa ağırlıklıdır. Gümüşhane Sancağı nüfusunun %25'i Rum tebaadan oluşturmaktadır. Gümüşhane Sancağı'nda bulunan bir diğer tebaa ise Ermenilerdir.¹⁸⁶Ermeniler sancak nüfusunun % 2' sini oluşturmuştur. Torul Kazası'na ait kayıtlarda Ermeni tebaaya rastlanmamakla birlikte, nüfus icmal defterlerinde kayıtlı olan bazı yerleşim yerlerinde madencilikle uğraşan Ermenilerin olduğu görülmüştür. Vilayet Salnameler' inde Ermeni tebaaya rastlanmamaktadır. Ermeni tebaanın daha çok sancak

¹⁸³ Selahattin Tozlu , “Gümüşhane Rumları Ve Pontusculuk”,**Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Ankara 2007,s.399.

¹⁸⁴Emine Tonta Ak, “19.yüzyıl Edirne Nüfusu (Demografik Ve Sosyal Bir Değerlendirme” , Edirne'nin 650. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Ed ; İbrahim Sezgin ,Edirne 2016,s.231. Kemal Karpat, Osmanlı **Nüfusu 1830-1914**,Timaş yayınları, İstanbul 2016, .s.25

¹⁸⁵ BOA, NFS,7093,s.1,Tozlu, **a.g.e**, Saylan, **a.g.e**, s.145.

¹⁸⁶ Saylan, **a.g.e**, s.130.

merkezinde yaşadığı görülmektedir.¹⁸⁷ Sancakta bulunan Rum nüfusun %71'i Torul Kazası'nda yaşamaktaydı.¹⁸⁸ 1900'lü yıllarda kaydedilen bu sayı Torul nüfusunun yarısını oluşturmaktaydı.¹⁸⁹

3.2. KAZANIN NÜFUSU

3.2.1. Nüfus Sayımları

Tanzimat dönemiyle birlikte bir takım eksiklikleri gidermek ve yeniden yapılanmak maksatlı sayım denemeleri olmuştur. Reformlarla merkezi otoritenin tesisi ve yeni getirilen vergilerin düzenli, eşit bir şekilde toplana bilmesi için sayımlar gerekli görülmüştür. II. Mahmut dönemi yenileşme hareketleri önünde en büyük engel olarak görülen Yeniçeri Ocağının kaldırılması üzerine yeni bir ordu ihtiyacı doğmuş ve ardından da "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" ordusu kurulmuştur. Yeniçeri ocağının kaldırılması ardından doğan asker ihtiyacını karşılamak amaçlı genel anlamda bir erkek nüfus sayımı yapılmak istenmiştir.¹⁹⁰

1831 sayımının en önemli sebebi Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, yeni kurulan ve "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" adı verilen orduya alınacak asker potansiyelinin tespiti ile vergilerin dağılımı, tahsilinde görülen aksaklıkların düzeltilmesi ve cizyenin yeniden tayin edilmesiydi.¹⁹¹ Uygulamaların merkezden uzak yerde aktif hale gelmesi biraz zaman almaktaydı.¹⁹²

1831 sayımını nüfus bakımından önem arz etmesinin nedeni vergiye tabi, askerlik yapmak zorunda olan erkek nüfusun doğum, ölüm ve nakil olaylarının tutulup zapta geçmeye başlamış olmasıdır. Ceride Nazırı Mehmed Said Paşanın hazırladığı ve padişaha sunduğu düzenlemede vilayetlerde yapılan sayımların defterlerini İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Ve bu sayımların düzenli olarak tutulması ölüm ve doğum

¹⁸⁷ Trabzon Vilayet Salnamesi 1888-1914.

¹⁸⁸ Trabzon Vilayet Salnamesi 1903, s.931.

¹⁸⁹ Kemal Saylan, a.g.e, s.135. Özkan, s.214. Araştırmacıların ortak noktası bölge halkında yarısını Rum vatandaşlardan oluşmasıdır. Diğer yandan Ermeni tebaa konusunda sayıların oldukça az olmasıdır.

¹⁹⁰ Karpat, a.g.e, s. 46.

¹⁹¹ Adnan Cimen, "Sayım Kayıt Düzeni Ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı Nüfus Hizmetleri", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sa. 14/3, 2012. s.194.

¹⁹² Ak, a.g.e, s. 235.

olaylarının güncel bir şekilde kayda geçmesini istemiştir. 1831 yılında yapılan nüfus sayımının istenilen düzeyde sonuç vermemiştir. Bu sebepten 1844 yılında bir sayım daha yapılmıştır. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı yapılan bu sayımda 1831 sayımında olduğu gibi sadece erkekler sayılmıştır.

Yapılmak istenilen sayımlardan bazıları başarısız olmuştur. Yapılan sayımlarda ise eksik kayıt, halkın tepkisi, vergi verilmek istenmemesi, askere gitmek istemeyenler gibi birçok sorun ortaya çıkmıştır. Merkezden oldukça uzak ve dağlık bir alanda bulunan Torul Kazası'nda sayım diğer kazalardan daha zor gerçekleşmiştir¹⁹³.

Asker toplamak ve vergi toplamak amaçlı dönem dönem tutulan kayıtlar 1831 yılında daha modern anlamda yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk modern anlamda yapılan nüfus sayımı 1831 sayımı olmuştur.¹⁹⁴ Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Ceride-i Nüfus Nezareti kurularak nüfus sayım görevlileri oluşturulmuştur. Nezaret tarafından yürütülmeye başlayan sayım işleri sonucu 1844, 1852, 1856, 1866, 1881/82 ve 1905 gibi değişik tarihlerde bölgesel veya genel nüfus sayımları yapılarak, kayıtların güncel tutulmasına çalışılmıştır. Bölgesel nüfus sayımlarında oldukça zorlanılmakla birlikte nüfus memurlarının görevlerinin tam manasıyla yapamamaları bu konuda başka bir sorun olarak önümüze çıkmıştır.¹⁹⁵

1850'li yıllardan sonraki nüfus bilgilerini Trabzon Vilayeti Salnamelerinden öğreniyoruz. Bu salnameler bize demografik yapıyı kişi bazlı değil, hane usulü olarak aktarmaktadır. Düzenli orduya asker alınmak için yapılan sayımlara bölge halkında tereddüt yaratmış ve kazanın nüfusu tam manasıyla sayılamamıştır. Bu izlenime kayıtlarda bahsi geçen rakamların eksik oluşundan varılmaktadır.¹⁹⁶ Öyle ki bazı köylere ulaşımın zor oluşu, askerlik kayıtlarına girmek istemeyenlerin vergi vermek istemeyenlerin sayım sırasında bu yüksek mecralara göç ettikleri görülmektedir. Bölgede bu kayıtlara bakıldığında bil hassa vergi memurunun bazı köy sayfalarının boş bıraktığı görülmektedir.

¹⁹³ Kaza coğrafyasının oldukça dik olması ulaşımı güçleştirmektedir. Bölgede insanların vergi vermeme alışkanlıklarının bulunması, yaylacılık faaliyetleriyle nüfusun hareketli olması gibi etkenler sayımların gerçekleşmesini zorlaştırmıştır.

¹⁹⁴ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", **Bellekten**, C.XV/60, Ankara 1951, s. 617. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, C.10,1953, s.1-26.

¹⁹⁵ Karpal, **a.g.e.** s. 47.

¹⁹⁶ Bu öngörümüz Trabzon Vilayet Salnamelerinde rakamların birbirinin aynısı olduğu görülmektedir. Hiçbir farklılık göstermemektedir. 1869 salnamesiyle 1871 salnamesinin nüfus rakamları aynıdır.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1869-1871.

Köylülerin maddi yükümlülük açısından bu sayımlardan kaçması sonucu bölge kayıtlarında gayrimüslim halkın yoğunlukta olduğu iddiasını doğrulamaktadır.¹⁹⁷

Torul Kazası'nda tutulan bu defterlerin incelenmesinde dikkatli davranmamız gerekmektedir. Kazada yerleşik tebaanın yayla dönemlerinde köyleri terk etmeleri konusunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Nüfusun uğraşı alanı olarak madenler olduğu kadar hayvancılık ve yaylacılıktır. Yaylacılık yapan unsurlar yazlık ve kışlık olarak ayrı mekânları kullanılmıştır. Nüfus sayımlarını etkileyen faktörler arasındadır.

İlk nüfus sayımlarında kadın nüfus bulunmamaktadır. Kadın sayımları daha sonraki yıllara 1861-62 yılına denk gelmektedir. Bu kadın sayımlarında iktisadi faktörler sebep olmuştur. Kadınların tamamı sayılmamıştır. Göç olayları karşısında tutulması emredilmiştir.¹⁹⁸

Osmanlı nüfus sayım sisteminde tebaanın dini inancına göre tasnif metodu kullanılmıştır. Müslim ve gayrimüslim olarak sınıflandırılma yapılmıştır.¹⁹⁹ Tutulan defterde adı geçen köy isimlerinden bazıları günümüzde kaza sınırları dışında kalmakla birlikte bazıları ise tamamen yok olmuştur. 1123 numaralı defter müslim ve gayrimüslim kadınların sayısını vermektedir. Araştırmalarda karşımıza çıkan en büyük sorun tebaanın vergi ve askeri unsurlara dâhil olmamak amacıyla nüfus sayımlarına katılmamalarıdır.

19. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rusya savaşları, bölgesel çetecilik ve Ermeni çetelerinin faaliyetleri, kazada yaşayan tebaanın inişli-çıkışlı nüfus grafiği oluşturmaya neden olmuştur. Bölgenin Gümüşhane Sancağı'na bağlı olması ve Gümüşhane Sancağı'nda bulunan nüfusun müslüman ağırlıklı olduğu görülür. Torul Kazası'nda ise bulunan tebaanın gayrimüslim ağırlıkta olduğu dikkatlerden kaçmamıştır. Bölgede tutulan 1835 ve 1844-1861 nüfus sayımlarında, %60'ın üzerinde olduğu tutanaklara geçmiştir. Bu nüfus sayımlarının Osmanlı Devleti resmi görevlileri tarafından tutulduğu bilinmektedir. Bölgeye gelen sayım memurlarının, bölge hakkında verdiği bilgiler, bölgenin genellikle maden ve maden ocaklarında çalışan ailelerin ağırlıkta oldukları kayıtlara geçirilmiştir.

¹⁹⁷BOA DH. MKT.992, Lef. 3. 24 Şevval 1287.

¹⁹⁸BOA, NFS,1123, Lef. 52.

¹⁹⁹Millet sistemi olarak adlandırılmıştır. Millet sisteminde tebaanın dini inançlarına göre tasnif edilmesi söz konusudur. 1866 da başlatılan en kapsamlı nüfus sayımı Tuna Vilayetinde, kısmen de Irak'ta yapılan sayımdır. Kadınların kaydedilmediği bu sayımda hane sayısı ve hanede yaşayan kişilerin medeni halleri ve mesleklerinin kayıtlarına alınmıştır. Bu sayımın aslında en önemli amacı "*Tezkere-i Osmaniye*" veya *Osmanlı Nüfus Cüzdanı* vermek olmuştur. 15 milyon nüfus cüzdanı bastırılması hedeflenmiştir. Bu modern anlamda bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Enver Ziya Karal, **Osmanlıda İlk Nüfus Sayımı 1831**, DİE Yayınları,1945, s. 24.

Osmanlı nüfus sayımlarına bakıldığında genel olarak askeri sahada duyulan ihtiyacın karşılanması için başlayan sayımlar, 19. yüzyılın sonlarında modern bir boyut kazanmıştır. İlk sayımlarda sadece erkeklerin kayda geçtiği görülmekteyken daha sonra yapılan sayımlarda ise kadınların da kayıt altına alındığı görülmektedir. Bunun yanı sıra sayımlar her alanda duyulan ihtiyaca yönelik yapılmaya başlamıştır.

3.2.2. 1835 Sayımlarında Torul Kazası Nüfusu

Trabzon Vilayeti'ne bağlı Torul Kazası'nın ilk nüfus defteri 1835 yılına aittir. 1831 yılında Osmanlı Devleti'nde yapılması emredilen sayımların merkezden uzak bölgelerde tamamlanması daha uzun sürmüştür. Memurların sayısının yetersizliği ve memurlara yapabileceğinden fazla iş verilmesi bu sayımların uzun sürmesine neden olmuştur.²⁰⁰

Trabzon vilayet merkezinde yapılan sayımların rakamlarına göre müslüman, nüfus, gayrimüslim nüfusundan 10 kat dan daha fazla olduğu görülmektedir. Torul Kazası'nda müslüman nüfusun gayrimüslim nüfustan az olduğu defterlerden anlaşılmıştır.

Vilayet	Müslüman	Hristiyan	Ermeni	Toplam
Trabzon	125.119	11,431	-----	136.550

Tablo X: 1831 Nüfus Sayımına Göre Trabzon Vilayeti Nüfusu²⁰¹

1831 sayımlarında Torul Kazası, Kürtün-i Bala ve Kürtün-i Zir adlı iki nahiyeden oluşmaktadır. Kürtün-i Bala²⁰² Nahiyesinde 16 köy bulunmaktadır. Bir diğer nahiye olan Kürtün-i Zir²⁰³ ise 16 köyden oluşmaktadır. Bu defterde müslüman nüfus kayıt altına alınmıştır.

²⁰⁰ 1831 yılında yapılan nüfus sayımı 1835 yılında Torul kazasında yapılmıştır. Bu defterde erkek nüfus kayıt altına alınmıştır. Fakat bazı köylerin isimleri olmakla birlikte nüfus sayıları boş bırakılmıştır.

²⁰¹ Fazıla Akbal , “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus”, **Belleten** sa.15, C. 60 1961, s. 628.

²⁰² Kürtün-i Bala, Kürtün ilçesinin eski ismidir. Cumhuriyet ile birlikte Kürtün ismini almıştır. Kürtün semer anlamında kullanılır.

²⁰³ Kürtün-i Zir, Doğankent ilçesinin eski ismidir. Günümüzde Giresun vilayetine bağlıdır. Kazanın kuzeybatı yönündedir.

Köy	Müslüman Nüfus
Uluköy	299
Aşağı Uluköy	176
Karaçukur	142
Hadit Sağır	41
Cağköy	28
Hadit	77
Demger Hadit	135
Kadraz	32
Karadere	44
Çayire	75
Edeköy	52
Süme	254
Meşrepe	57
Damlıköy	36
Taşlıca	146
Çayırçukur	116
Kol	90
Toplam	1800

Tablo XI: 1835 Senesinde Kürtün-i Zir Nahiyesinin Toplam Erkek Nüfusu²⁰⁴

Kürtün-i Zir olarak kayıtlara gecen bu nahiye de kendi içinde ikiye bölünmüştür²⁰⁵.Kayıtlı 17 köy bulunmakla birlikte toplam nüfus 1800 dür.²⁰⁶Kürtün-i Bala olarak kayda gecen nahiyede ise 16 köy bulunmaktadır. Bu iki nahiyesinin toplam altı mahallesi bulunmaktadır. Nüfus yapısı olarak ağırlıklı Müslüman halktan oluşmaktadır. Kürtün-i Zir nahiyesiyle oldukça yakın konumdadırlar.

²⁰⁴ BOA, NFS, D,1049, Lef.14.

²⁰⁵Günümüzde Torul'un kuzeyinde Kürtün ve Öz kürtün kazaları bulunmaktadır. Defter kayıtlarında tutulan bir diğer unsur Kürtün nahiye olarak gösterilmekle bu nahiyeye bağlı 33 köyden bahsedilmektedir.

²⁰⁶BOA, NFS, D,1049, Lef.14

Köy	Müslüman Nüfus
Teblikçek	78
Akçay	19
Yek Tarlası	55
Gündere	40
Sadı Baba	13
Beşir	117
Sekür Eli	123
Çarçur	56
Erçecik	45
Mezraa	33
Haçlı	13
Hülyari	52
Kızılcadam	88
Elmalı	67
Kozluca	16
Kılan	3
Yekûn	818

Tablo XII: 1835 Senesinde Kürtün –i Bala Nahiyesi Toplam Erkek Nüfusu

Kürtün-i Zir ve Kürtün-i Bala nahiyeleri birbirlerine mesafe olarak yakın mevkilerde kurulmuştur. Nahiye köy isimleri incelendiğinde Türk yaşantısına ait isimler göze çarpmaktadır.²⁰⁷ Bu iki nahiyenin köy isimleri ve nüfusuna bakıldığında oldukça yoğun Çepni Türklerinin yaşam merkezi olduğunu görmekteyiz. Bölge nüfusunu oluşturan Çepni Türkleri, Torul Kazası ve Harşit Vadisi'nde kendilerine yurt edinmekle burada Vilayet-i Çepni adında bir vilayet merkezi dahi kurmuşlardır. Torul Kazası'nda yaşanan Türk unsurlarında Çepni Türk'üdür.²⁰⁸

²⁰⁷ Trabzon Vilayet Salnamesi, 1871, s. 254.

²⁰⁸ Çapa, a.g.e, s. 69.

Köy Adları	Genç 12-60	Çocuk 0-12	Yaşlı 60+	Toplam
Manastır	51	60	28	139
Macara	11	13	3	27
İlecik	17	19	5	41
Beşkilise	72	70	37	179
Kopuz	5	7	4	16
Cit-i Kebir	45	18	17	80
Cit –i Sagir	07	26	08	41
Olyane	18	13	08	39
Zermut	44	50	27	121
Herek	34	32	16	82
Bilahur	4	1	2	7
Cilveşane	27	16	13	56
Edre	17	39	26	86
Medi	6	4	3	13
Tezbade	17	18	13	48
Kudul	13	16	4	33
Hasköy	6	11	11	27
Serbakas	7	17	3	27
Halazde	16	17	14	47
Manastır.	17	12	7	36
Kızılköy	22	21	16	59
Hakekse	40	42	29	111
Esenlus	9	19	6	34
Estodi	71	74	39	184
Ferfıra	19	20	20	59
Haşliye	10	3	5	18
Kodine	47	16	15	78

Oda	32	66	32	130
Zaykına	31	43	30	104
Cane	04	16	07	27
Şelve	17	18	14	44
Göstere	19	30	28	77
Şive	36	24	36	96
Kadiltabi-i Demirci	12	12	6	30
Balahor	32	44	28	104
Biladan	26	38	15	79
Beşkilise	16	15	16	51
Metudi	06	12	08	21
Cemre	4	2	1	7
Vadenli	67	66	22	155
Badeti	5	2	3	10
Halva Madenciyan	19	20	05	44
İmre	13	07	04	24

Tablo XIII:1835 Torul Kazası'nın Müslüman Erkek Nüfusu²⁰⁹

1835 sayımları defterlerin kazaya bağlı 45 köy ismi geçmektedir. Adı geçen defterde müslüman erkek sayısı 2.664'dür. Defterde kaza merkezi olarak Ardasa Mahallesi yazmaktadır. Buda Torul merkez mahallesinin adının Ardasa olduğunu bir kez daha önümüze çıkarmaktadır. Defterde tutulan kayıtlar yaş aralıklarına göre sınıflandırılmıştır.²¹⁰

²⁰⁹ NFS. D.1049, Lef. 61.

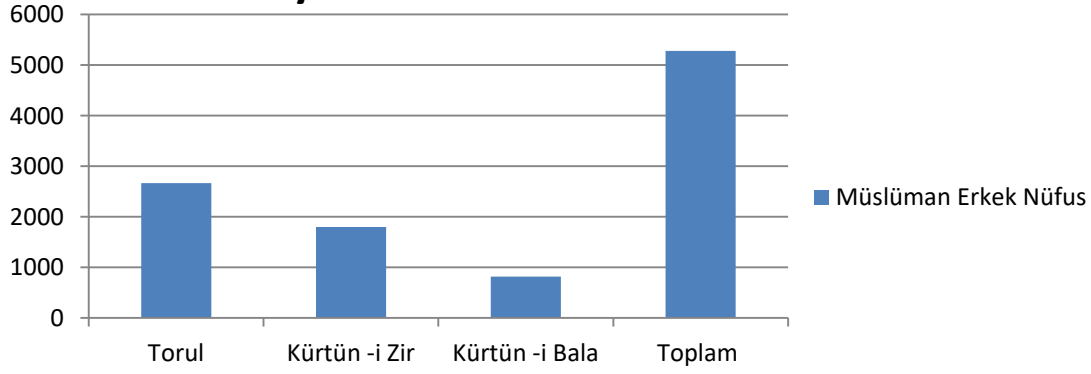
²¹⁰ Yaş aralıklarına göre tutulması askeri ve ekonomik nedenlerden dolayıdır. Askere gidecek tebaayı ve vergilendirilecek tebaanın tespiti içindir. NFS. D.1049, Lef. 61

1835 Torul Müslüman Erkek Yaş Dağılımı Grafiği

Grafik I:1835 Torul Kazası Müslüman Erkek Nüfus

1835 Sayımlarında Müslüman Erkek Nüfus

Grafik II :Torul Kazası ve Nahiyelerinde Bulunan Erkek Nüfus²¹¹

²¹¹ Nüfus dağılımı incelendiğinde 1835 yılında kazada sayılabilen erkek nüfusun 1069'u çocuk, 968 'i genç 627 'si yaşlıdır. Bu rakamlara bakıldığında çocuk nüfusun %40,genç nüfusun %36, yaşlı nüfusun %24 olduğunu görüyoruz.Osmanlı nüfus sayımlarında ilk dönemlerde sayılmayan kadın nüfus sayısını bulmak için birçok yöntem kullanılmakla beraber en çok başvurulan yöntem kesin olmamakla birlikte 2 ile çarpma yöntemidir. Bu yöntemi kullanılarak 2.664 Müslüman erkek nüfus sayısını 2 ile çarparak kazanın 5.328 Müslüman kadın ve erkek sayısına ulaşabiliriz. Bu metot kesin sonucu ortaya koymasa da fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır. Bu sayıya nahiyelerde ilave ettiğimizde 10562 olarak karşımıza çıkıyor.

3.2.3. 1848 Torul Kazası Nüfus Sayımı

1848 yılında başlatılan nüfus sayımında Torul Kazası'nda erkek nüfus sayımı yapılmıştır. Bu defterde müslim ve gayrimüslim erkek nüfus sayılmıştır. Nüfus sayımlarında yaşanan sorunlar bu sayımda 'da kendisini hissettirmiştir. NFS.D 1123 numaralı nüfus icmal defterinde Gümüşhane Sancağına ait sayımlar bulunmaktadır. Bu defter incelendiğinde Gümüşhane Sancağında farklı olarak birçok vilayetin kayıt edildiğini görülmektedir.²¹² Torul Kazasına ait bu defterin Gümüşhane Sancağı merkezi ile birlikte tutulmasıyla kazanın net sayılara ulaşamamıştır. Ve Torul'a ait Kürtün –i Bala ve Kürtün-i Zir nahiyelerine ait nüfusu kayda geçmiştir. Hane usulü yapılan sayımlarda erkek nüfus kayıt edilmiştir. Bu defterde Müslüman, Rum ve Ermeni kayıtlarda tutulmuştur.²¹³

1848 yılına ait defterde Torul Kazası'na ait iki nahiye statülerinin koruyarak devam ettiğini görüyoruz. Kürtün-i Bala ve Kürtün-i Zir nahiyelerinde ki toplam hane sayısında verilmiştir. Bu sayede hanelerde yaşayan kişi sayılarında bulunabilmektedir.²¹⁴

		YERLİ				Ticaret için dışarda	
Müslüman	Hane	Genç	Çocuk	Yaşlı	Bahriye	Genç	Toplam
	303	581	285	135	8	1	1010
Rum	181	199	135	292			626
Ermeni	---	---	--	---	---	---	

Tablo XIV: 1848 Sayımlarına Göre Kürtün-i Bala²¹⁵

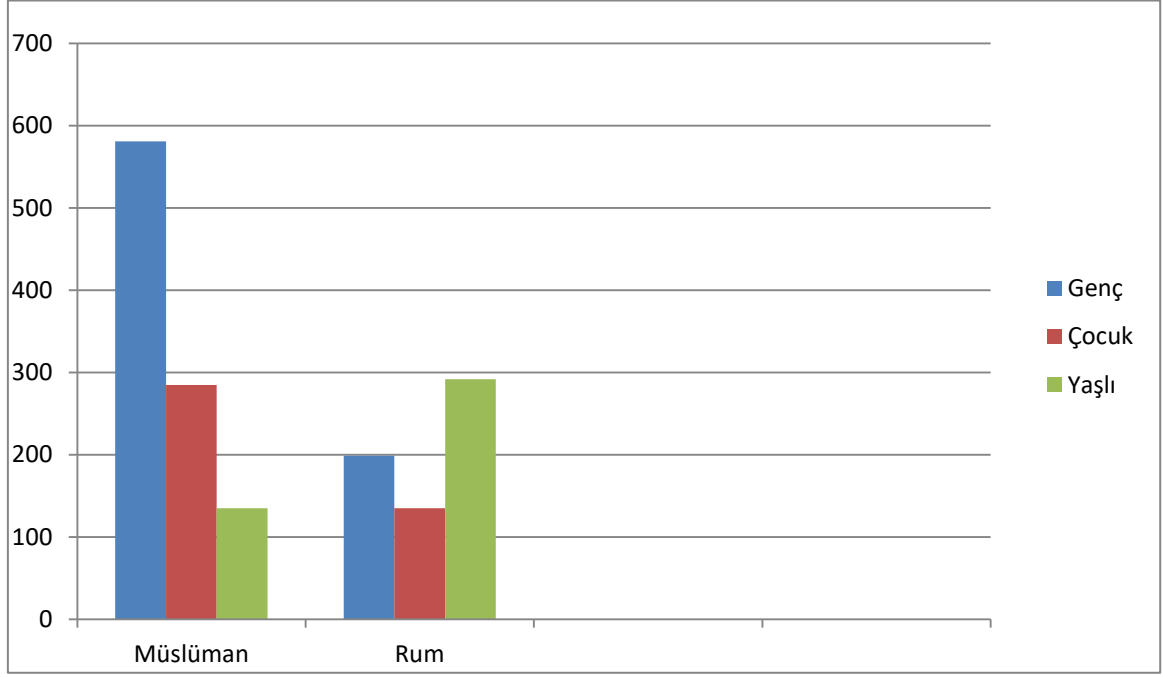
1848 sayımlarında Kürtün-i Bala Nahiyesi toplam nüfusu 1736 dır. Kürtün-i Bala nüfusuna kayıtlı 626 Rum, 1010 müslüman tebaanın kaydedildiğini görüyoruz. Ermeni tebaaya rastlanmamaktadır. 303 hanede müslüman, 181 Rum hanesi defterlere geçmiştir.

²¹² Bu defterde görüldüğü üzere yukarıda da bahsettiğimiz bir memurun birden fazla merkezin kaydını tutması sonucu karışıklıklara neden olmuştur. Defteri incelediğimizde Trabzon, Ordu, Gümüşhane, Giresun gibi merkezlere bağlı olan birçok kazanın nüfus kayıtları mevcuttur. Cumhuriyet dönemi tasnif çalışmalarında yaşanan tasnif hataları defterlerden salt bilgi etmemizi zorlaştırmaktadır.

²¹³ NFS. D 1123, Lef.73.

²¹⁴ Hanelerde yaşayan ortalama nüfusu bulma yöntemimiz 1

²¹⁵ BOA, NFS,1126, Lef. 24.

Grafik III:1848 Kürtün-i Bala Erkek Nüfus Yaş Dağılımı Grafiği

Müslüman	12
Müslüman ve Gayrimüslim	3
Gayrimüslim	3
Toplam	18

Tablo XV:1848 Sayımlarında Kürtün-i Bala Nahiyesinde Köylerin Durumu

Kürtün-i Bala nahiyesinde yaşayan müslüman tebaa Rum tebaadan daha kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Ve müslüman tebaanın yaş grafiği incelendiğinde genç nüfusun çoğunlukta olduğunu görüyoruz. Rum tebaada ise bu dağılım birbirlerine yakın olmakla birlikte nahiyede Rum nüfusunun yaş ortalamasının yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Kazaya bağlı, nahiyelerde Kürtün-i Bala da toplam 18 köy vardır. Nahiyede müslüman tebaanın yoğun olduğu görülmektedir. Müslümanların 12 köyde gayrimüslimlerin 3 köyde çoğunlukta olduğu görülmektedir.

YERLİ				
Genç	Çocuk	Yaşlı	Nizamiye	Toplam
1313	628	320	5	2266

Tablo XVI: 1848 Sayımlarına Göre Kürtün-i Zir Nüfusu²¹⁶

Kürtün-i Zir nahiyesinin 2266 olan nüfusun tamamı müslüman olarak kaydedilmiştir. Yoğunluk olarak Çepni Türkleri'nin bölgesi olan nahiyenin nüfus aralığı gençlerden oluşmaktadır.

Yerli Gayrimüslim (Reaya)			
Sakat (Amal mande)	Genç	Yaşlı	Çocuk
16	3724	4346	3123
18	0246	0136	0167
34	3970	4482	3290

Tablo XVII:1848 Sayımlarına Göre Torul Gayrimüslimlerin Yaş Ortalaması

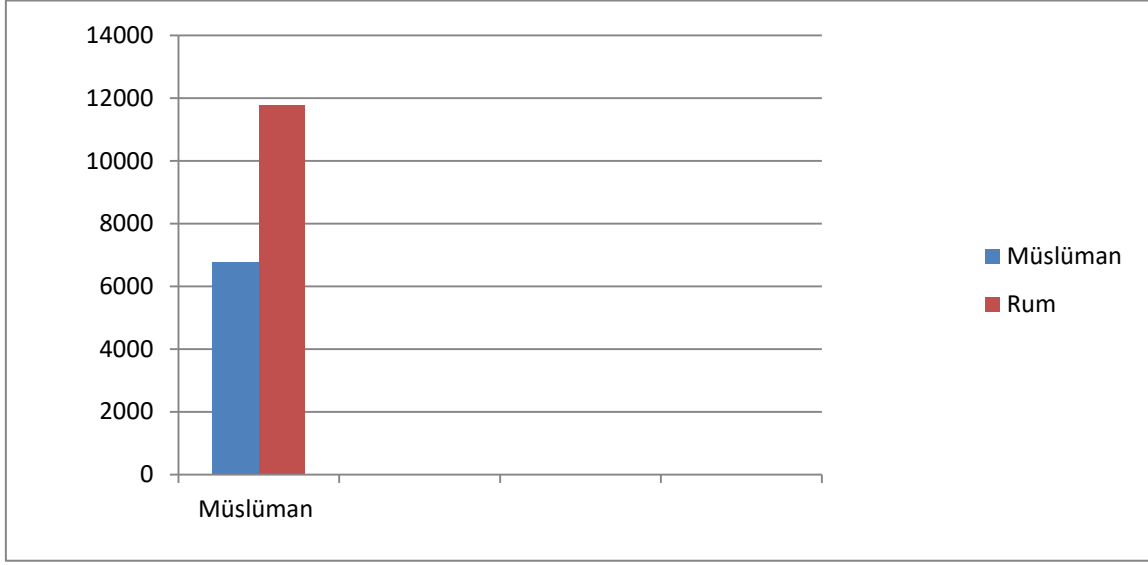
1848 yılında gerçekleşen sayımlarda Torul Kazası'nda gayrimüslim tebaa sayısı müslüman tebaadan fazladır. Kazada bulunan tebaanın yaş aralıklarına bakıldığında gayrimüslim çocukların sayısının yaşlılardan az olması dikkat çekicidir.²¹⁷

Yerli Müslüman				
Genç	Çocuk	Yaşlı	Atlı Asker	Asker
0493	0309	162	1	3
3202	1760	825	0	5
3695	2069	987	1	8

Tablo XVIII:1848 Sayımlarına Göre Kazada Yaşayan Müslüman Erkek Sayısı

²¹⁶ BOA, NFS,1126, Lef. 29

²¹⁷ Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dönem ayrılıkçı hareketlerin yoğun olduğu dönemdir. Gayrimüslim vatandaşların çocuk sayısında görülen azlık aslında dışarıdan gelen yaşlı nüfusu işaret eder. Müslümanlarda görülen yaşlı nüfusun azlığı ise iki nedenle izah edilebilir. Birincisi savaflara katılım ikinci nedense hayat koşullarının erken yaşta vefata neden olduğudur.

Grafik IV:1848 Torul Nüfus Dağılımı

Hane Sayısı	
0376	Kaza
1983	Köyler
2359	Toplam

Tablo XIX:1848 Sayımlarına Göre Torul'da Müslüman Hane Sayısı

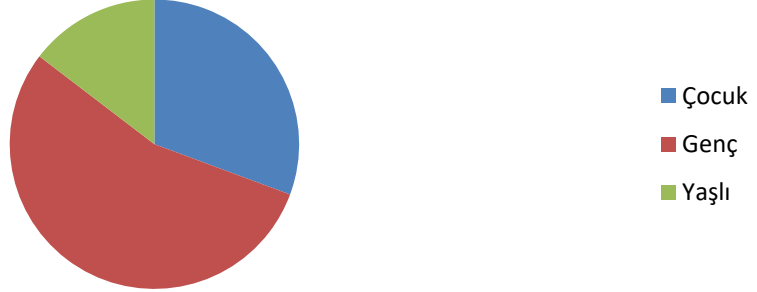
Hane Sayısı	
3850	Rum
0218	Ermeni
4068	Toplam

XX:1848 Torul Kazası Gayrimüslim Hane Sayısı²¹⁸

Hane sayılarında gayrimüslim tebaanın üstünlüğü görülmüştür.1848 sayımlarında 1835 sayımından farklı olarak ermeni tebaanın da kayıtlara geçtiği görülmektedir.

²¹⁸ BOA, NFS,7093, Lef. 45.

Müslüman Nüfus Yaş Ortalaması

Grafik V: 1848 Müslüman Erkek Yaş Grafiği

Müslüman erkek nüfusun %55'i genç,%31'i çocuk ve %14'ü yaşlılardan oluşturmuştur. Grafikten çıkartılabilecek bir diğer sonuç müslüman nüfus yaş ortalaması, gayrimüslimlere göre düşüktür.

Gayrimüslim Yaş Ortalaması

Grafik VI: Gayrimüslim Erkek Nüfus Yaş Grafiği

Gayrimüslim erkek tebaanın yaş ortalaması %38 yaşlı nüfus, %34genç, çocuklar ise %28 olarak dağılmıştır. Gayrimüslim tebaanın yaş grafiğini incelediğimizde yaşlı nüfusun oldukça fazla olduğu görülmüştür.

1848 yılı sayımı 1835 yılıyla karşılaştırıldığında nüfus artış hızı ilgi çekicidir. 1835 yılı sayımında yaklaşık 2.700 olan müslüman erkek nüfusu 6.760 olarak kayda

geçmiştir. Bununla birlikte gayrimüslim tebaanın nüfusu 11.776 olarak sayılmıştır.²¹⁹Torul Kazası'nda daha önce bahsettiğimiz üzere yoğun bir Rum yerleşimi vardır. Ermeni tebaanın kayıtlarının bu sayımda çoğaldığını görmekteyiz.

1848 sayımlarının incelenmesi sonucu müslüman ve Rum nüfusun yaş ortalaması 0 ile 40 yaş arası yoğunluktadır. Müslüman nüfusun az olmasının nedenleri arasında Osmanlı Devleti'nin, sürekli savaş halinde bulunması da etkili olmuştur. Kazanın bir diğer ve en küçük nahiyesi olan Kürtün-i Zir'dir²²⁰. Harşit deresini takiben gidilen bu nahiyede nüfusun tamamına yakını Müslüman unsurlardan oluşmaktadır.

Mahalle	Köy	Mahalleye bağlı köyler	Maden	Manastır	Medrese	Han	
10	27	9	0	0	1	1	Müslüman köyleri
00	38	5	1	2	0	0	Müslüman ve gayrimüslim köyleri
01	14	39	0	0	0	0	Gayrimüslim köyleri
11	79	53	1	2	1	1	

Tablo XXI: 1848 Sayımlarında Torul Kazası'nın Köylerin Tahlili²²¹

1848 sayımlarına göre kazanın demografik haritasına bakıldığında, müslüman ve gayrimüslim vatandaşların beraber yaşadığı kaza olgusu vermektedir. Bölge halkının tutulan kayıtlarında o dönemin şartları göz önünde bulundurularak en yakın rakamlar bu resmi nüfus icmal defterleridir. 1848 sayımına ait nüfus defterinde, sayımın nasıl yapılması gerektiğini, dikkat edilecek hususları ve eksikliklerin nasıl giderileceğini detaylı olarak açıklayan sayım emrinin de kayıtlı olduğu görülmektedir. Defterin sonuç kısmında yazılı olan söz konusu ferman şöyledir:

²¹⁹ 1835 sayımlarının sadece Müslüman erkekleri baz almasından dolayı Gayrimüslim tebaanın ne derece bir değişiklik gösterdiğini bilemiyoruz. Fakat Müslüman erkek nüfusunun 2660 'dan 6760 'a yükseldiğini bu sayımları karşılaştırarak bulabiliyoruz.

²²⁰ Doğankent ilçesinin eski ismidir.

²²¹BOA, NFS,7093, Lef.63.

“Trabzon Eyaleti dahilinde kain Gümüşhane Sancağı kazalarında sâkin ve mütemekkin İslam ve re’âya bil-cümle nüfus-ı zükur, ümera-yı askeriyeden tayin buyrulan memur marifetiyle verilen talimnameye bi’t-tahrir birer aynı mahallerinde istinsah olunarak asılları olan yigirmi altı kıt’a tahrir-i cedid nüfus defatiri bu defa dâr-ı şûrâ tarafından takdim olunmuş ve defatir-i mezkurede muharrerü’l-esâmi mahallerinde ve kurâ ve kuyuduyla tatbik ve nüfus-ı zükur mevcudesi usul-ı cerideye tevfikân ta’dâd ve tefrik olundukda atık kuyûdda mukayyed olub defatir-i mersule-yi mezkurede kaydları bulunmayan ve ‘adem-i tahrîrinin sebebi işaret olunmayan kurâ ve sâirenin esâmi ve keyfiyâtı kazaları bâlâlarında ve mevcud-ı sabıktan nüfusça tebeyyün eden ziyade ve noksanının ne mikdarı yekun mizanda gösterilmiş ve liva-i mezbur kazalarının tahrir tarihinden altmış üç senesi Zilhicce gayetine kadar iktiza eden bu kalem defatiri dahi bi’l-vürûd derbest tesviye bulunmuş olmağla bu suretde tahrir-i atik defterlerinin bi’t-tamam vaz’ı ve defâtir-i manzume-i merkumenin usûl-i kalemiyesi icra olunarak ceridesine kayd ve imlasıyla zikr olunan kazaların mâh-ı mezkurdan sonra şuhûr-i rûmiye itibariyle takdimi lazım gelen yoklama defâtirinin defter nâzırı ve makuyyidlerini yedlerine verilen suretlerde münderiç olduğu evkat-ı muayyenesinde başka başka bi’t-terkim mahallerine takdimi ve yazılmayan kura vesâire-i mezkure nüfusu sehven yazılmış ise bi’t-tahrir birer aynı bu tarafa irsali ve böyle olmayub da suret-i diğerle ise kaydı mahalline şerh verilmek üzere hakikat-i keyfiyetin izahan inha ve iş’ârı zımında bir kıt’a musahhih pusulasının leffiyle liva-i mezbur kaimmakamına canib-i nezaret-i celile-i mâliyeden tahrirat tastiri için Mektûbî-yi Maliye izzetlü beyefendi odasına ilm ü haberinin tahrir ve i’tasıyla tesviyesi icâb eden fermân suret-i men lehül emrindir.”²²² Sayımların nasıl yapıldığını anlatan emirdir.

Tanzimat’ın ilanından sonra yapılan 1848 sayımları ise kaza için en önemli tutanaklardandır. Gayrimüslim tebaanın da tutulduğu b111u defterlerde sayının toplam 18.536’dır. Müslüman tebaa 6.760, gayrimüslim tebaa 11.776 dır. Aynı sayımda hane sayılarının dağılımı; Gayrimüslimler 4.068, Müslümanlar 2.359 haneden oluşmaktadır. Bu sayımda dikkat çeken bir diğer husus ise Ermeni nüfusun yer almasıdır. Kazada daha önce Ermeni nüfus bulunmamaktadır. Toplam 134 köy kayda geçirilmiştir. Müslümanların ağırlıkta olduğu köy sayısı 46 dır. Gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu köy sayısı 54 dır. Bu sayımın ayrıntılı bir şekilde yapıldığını defterleri incelediğimizde görüyoruz.²²³

²²² BOA, NFS,7096,Lef.51

²²³ BOA, NFS,7093, Lef.3.

3.2.4. 1861 Sayımlarında Torul Kazası

1848 sayımlarının ardından bir diğer sayım 1861 yılında yapılması emredilmiştir. Sayımların yapılmasının nedenleri arasında çeşitli sosyal ve ekonomik nedenler vardır. Bunların birkaçı vergi tahsisinin yeniden yapılanması, kazada yaşanan göç hadiseleri, asker temin etmek gibi çeşitli nedenlerdir. 1861 nüfus sayımı Trabzon Vilayeti'nde 1863 yılında yapılmıştır. Torul Kazası'nda yapılan sayımda diğer sayımlardan farklı olarak kadın nüfuslardan bahsetmesidir. Erkek nüfusa göre çok az görünmektedir.²²⁴ Fakat bu Osmanlı Devleti tarihinde bir ilk olma özelliği taşır. Daha önce yapılan sayım çalışmalarında kadın nüfus bilinmemektedir. Birçok vilayette kadın nüfusun sayılma hususu 1870'lerden sonrasına denk gelmiştir. Fakat Torul Kazası'nda 1277(1863) yılında kadın nüfus tutulan defterlerde bahsedildiğini görmekteyiz. Bu hususa çalışmamızın ilerleyen bölümünde ayrı bir başlık açacağız. 1861 sayımında kadın nüfusunun dikkat edilerek yapılması ve bunun gerekçesini bildiren ferman bir sonraki kısımda verilecektir.

Hane Sayısı	Müslüman Kadın	Hane Sayısı	Gayri Müslim
126	355	481	1406
00	000	3	5
126	355	478	1401

XXII: 1861 Torul Kazası'nda Sayılabilen Kadın Nüfus

Osmanlı Devleti, merkezi otoritenin sağlanması açısından yeniden teşkil ettiği devletin her kademesinde ciddi bir tutum sergilemekteydi. Bu sayımda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus göç edenlerin dikkatli bir şekilde kayıt altına alınmasıdır.

Köy	Hane	Müslim	Rum
Manastır	47	146	-----
Herek	108	111	102

²²⁴ Kadın nüfusun sosyal ve kültürel sebeplerden dolayı çok azı sayıla bilmiştir. Torul kazasında yapılan sayımlarda kayda geçen sayı diğer kazalara göre oldukça fazladır. Osmanlı Devletinde nüfus sayımlarının temel amacı askere gidecek erkeklerin belirlenmesi içindir.

Kopuz		15	71
Beş kilise	151	238	101
Fidikar	15	48	-----
Macara	50	43	72
Şive	46	135	-----
Ardasa	50	131	-----
Haşliye	9	20	-----
Cemre	126	13	363
Varanlı	112	165	204
Balahor	61	156	119
Imre	283	27	719
Fıfıra	27	71	----
Köstere	60	100	----
Silve	27	69	----
Colaşana	95	55	220
Balaiye	31	29	64
Kalecik	14	44	----
Edre	----	146	93
Halazara	14	50	----
Muksofe	----	21	153

Tablo XXIII:1861 Sayımlarında Torul Kazası Nüfus ²²⁵

Tablo da görülen köylerin eksik yazıldığı ve yukarıda fermanda bahsedildiği üzere bunun düzeltilmesi emredilmiştir²²⁶ Eksik olduğu anlaşılan bu defterde Rum tebaanın sayısı 2.281'dir. Müslüman tebaa ise sayısı 1600 eksik yazılmıştır.²²⁷ Bu sayım tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

²²⁵ BOA, NFS,7099.Lef, 1-94.

²²⁶ Fakat salnamelerde bir kaç yıl üst üste rakamlarının hiç değişmediği 'de gözümüzden kaçmış değildir. **Trabzon Vilayet Salnamesi 1869-1914.**

²²⁷ Defterde toplam nüfustan bahsedilmemekle birlikte defterin yarısı eksiktir.

1850’li yıllarla artık Osmanlı Devleti’nde yeni bir kayıt defteri oluşturuluyor. Vilayet Salnameleri tutanakları 1850’li yıllardan itibaren her yıl vilayet merkezlerinde tutulan defterlerdir. Bu defterlerde iktisadi, idari ve sosyal alanda birçok unsur kayıt altına alınmıştır.

İlk Trabzon Vilayet Salnamesi’ni 1869 yılında tutulması ile Torul Kazası için yeni bir kaynak ortaya çıkmıştır. Bu salnamelerde nüfus yapısından bahsetmekle birlikte ekonomik faaliyetlerinde kayıt edildiğini görüyoruz. Salnamelerim verdiği rakamlar bizim için oldukça önemlidir. Resmi evrak statüsünde değerlendirdiğimiz ve ayrıntılı olarak tutulan defterlerdir.

No	Köy İsimleri	Köy nüfusu	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	Köy nüfusu	
1	Ardasa	224	18	Cift-i Sağır	97	35	Yağlıdere	784
2	Zigana	230	19	Havliyana	264	36	Varanlı	166
3	Köstere	255	20	Mavrinas	93	37	Bartı	146
4	Şive	297	21	Adise	184	38	İmeire	309
5	Koryana	216	22	Serpuska	75	39	Krom	1104
6	Fırfıra	85	23	Avliyana	288	40	Serizama	84
7	Cemaka	46	24	Colaşana	247	41	Fidikar	53
8	Silve	122	25	Balaiye	98	42	Kopuz	178
9	Haşlıyan	36	26	Kalecik	31	43	Herek	262
10	Manastır	137	27	Soryana	203	44	İstevri	102
11	Emrük	358	28	Dayısa	51	45	Balahor-ı Sagır	42
12	Görükse	107	29	Bayana	155	46	Zermut	366
13	Macara	73	30	Niveni	273	47	Cift Kebir	224
14	Etgönü	65	31	Dorana	554	48	Cemre	444
15	Erikli	87	32	Keşha	688	49	İstolos	658
16	İlecik	94	33	Timur	95			
17	Beşkilise-i Kebir	248	34	Baladan Mama Şişi	300			

Tablo XXIV: 1876 Trabzon Vilayet Salnamesine Göre Torul Kazası Nüfusu²²⁸

²²⁸ Trabzon Vilayet Salnameleri 1876, s.256.

Vilayetlerde tutulan yıllıklar olarak nitelendirdiğimiz, salnameler ilk olarak Mustafa Reşit Paşa tarafından ortaya atılmıştır. 1850’li yılların başında taşra teşkilatlarının neredeyse tamamında tutulmaya başlanmıştır. Trabzon Vilayet salnameleri 1869 yılında tutulmaya başlamıştır. 1914 senesine kadar resmi olarak tutulmaya devam edilmiştir. Cumhuriyet döneminde bu uygulama il yıllıkları olarak devam etmiştir. Kazada tutulan salnamede müslüman erkek nüfus 11.152 olarak kayda geçmiştir.

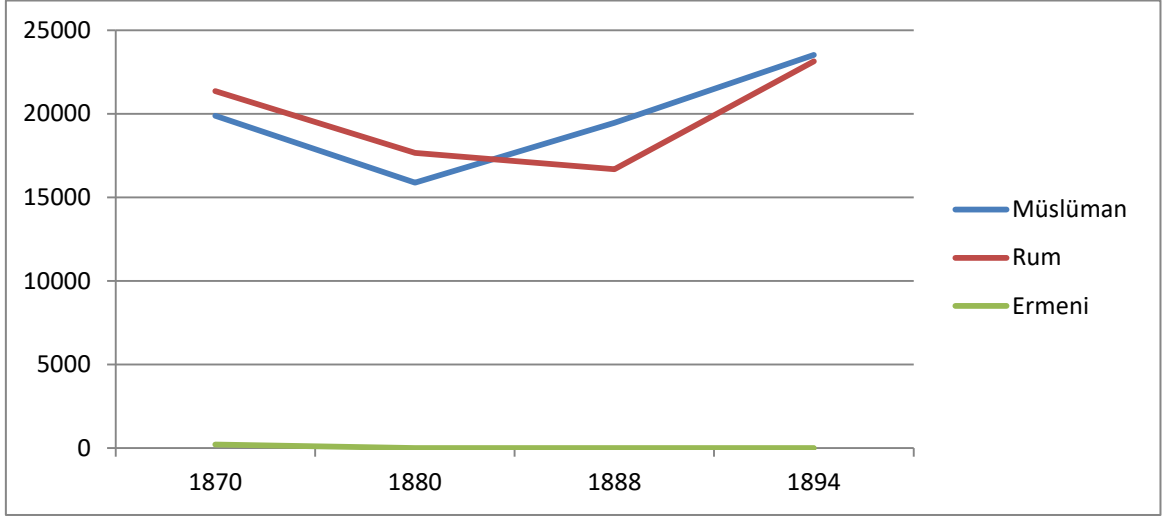
Torul Kazası	Müslüman				Rum				Ermeni			
	1870	1880	1888	1894	1870	1880	1888	1894	1870	1880	1888	1894
Sene				4					0	0	8	4
Yekûn	1988 6	1587 8	19458	235 23	2134 6	1765 0	16679	2314 2	216	

Tablo XXV: Trabzon Vilayet Salnamelerine Göre Torul’un Nüfusu

II.Abdülhamit’in iktidarının ilk yıllarında modern anlamda nüfus çalışması yapılması hususunda bir nizamname yayınlamıştır.⁴ Eylül 1881 tarihinde yayınlanan nizamnamede sayımın nasıl yapılacağını izah ve görevlilerin kimlerden oluşacağını belirtmiştir. İlk defa sayım memurları arasında Rum ve Ermeni görevliler de yer almıştır.²²⁹ Abdülhamit dönemine ait tarihi, coğrafi, idari yapı, kurumlar, şahıs biyografileri, bilimsel, ekonomik, ordu ve donanma, eğitim, kültür ve diğer alanlarda çok önemli bilgiler içerirler.²³⁰

²²⁹ Ortaylı, a.g.e, s. 206.

²³⁰ Saylan, a.g.e, s. 126.

Grafik VII: Torul Nüfusunun Yıllara Göre Rakamları

3.2.5.Seyyahlara Göre Torul Nüfusu

Salnamelerden farklı olarak bir diğer kaynağımız ise bölgeye gelen seyyahların notlarıdır. Bölgeye uğrayan seyyahların ve görevlilerin kendi kayıtlarda bize kaynak teşkil etmektedir. Bu kaynakların resmi olmamakla birlikte yazarın kendi eklemeler yapabileceğini göz önünde bulundurmalıyız. Dönemin siyasi çekişmeleri bu kayıtları etkilemiş olabilir. Bölgeye gelen seyyahların notları nüfus çalışmalarımız açısından önem arz etmektedir.²³¹

Kaza	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Gümüşhane	25.091	5.997	1.367	32.455
Torul Kazası	23.512	48.135	-----	71.647
Kelkit Kazası	25.564	1.626	126	27.316
Şiran Kazası	13.704	2990	225	17.919
Toplam	87.871	59.748	1.718	149.337

Tablo XXVI:1912'de George Soteridais'e Göre Sancağın Nüfusu

²³¹ Alkan, a.g.e, s. 618.

Seyyahların vermiş olduğu bilgileri incelerken dikkatli olmamız gerekmektedir.²³² Torul Kazası'nda verilen Rum nüfus sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Torul Kazası'nda bulunan Rum nüfusun her yıl müslüman nüfustan fazla ortaya çıkmıştır. Fakat Bu seyyahlar raporlarında iki katından fazla gösterilmiştir. Bunun bölgede Pontus Devleti yaratma cabalarından biri olduğunu kabul etmek gerekir.²³³

Kaza	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Gümüşhane	29.639	9.170	1.817	40.635
Torul Kazası	29.686	30.547	24	60.257
Kelkit Kazası	33.130	614	482	34.226
Şiran Kazası	22.312	3.155	392	25.859
Toplam	114.767	43.486	2.715	160.997

XXVII: Aval Staff'a Göre 1914 Sancağın Nüfusu²³⁴

Bu seyyahların verdiği rakamları tahlil ettiğimizde Staff'ın verdiği rakamlar resmi rakamlara en yakın kayıttır. Soteriadis 'in verdiği rakamlar kuşku uyandırıcıdır. Bu denli Rum nüfusun nereden göç ettiği ve diğer kayıtlarda neden olmadığı sorusunu incelemek gerekmektedir.

Sayımlarla ilgili en geniş çalışmalardan birine sahip olan Kemal Karpat eserinde Gümüşhane Sancağı nüfusunun tahlilini yapmıştır. Karpat, 1881 yılında kazada toplam 50000 tebaanın yaşadığını aktarmaktadır. 19.458 müslüman olmakla birlikte 29.686 Rum tebaa bulunmaktadır. Aynı eserde 1914 sayımlarında nüfusun artış gösterdiğini görmekteyiz.1914 'te müslüman nüfus 29.686, Rum nüfus 30.547 olmuştur. Sancağın nüfusundan en kalabalık kaza Torul Kazasıdır.²³⁵

Torul Kazası nüfusu, Gümüşhane Sancağı'ndan sayı olarak fazladır. Sancak merkezinden kalabalık olması kazanın siyasi ve iktisadi özelliğiyle açıklanmaktadır.

²³² Seyyahların kendi dindaşlarını fazla gösterme cabası içerisinde olmuştur. Bu insanın fitratından gelen bir davranıştır. Kendi devletlerinin lehine notlar tutulduğunu düşünmekteyiz.

²³³ Öztürk, a.g.e ,s.215, Tozlu, *Seyyahların Gözüyle Gümüşhane*, s 56.

²³⁴ Tozlu, a.g.e, s.56.

²³⁵ Alkan , a.g.e, s.618. Karpat, a.g.e, s. 65-66.

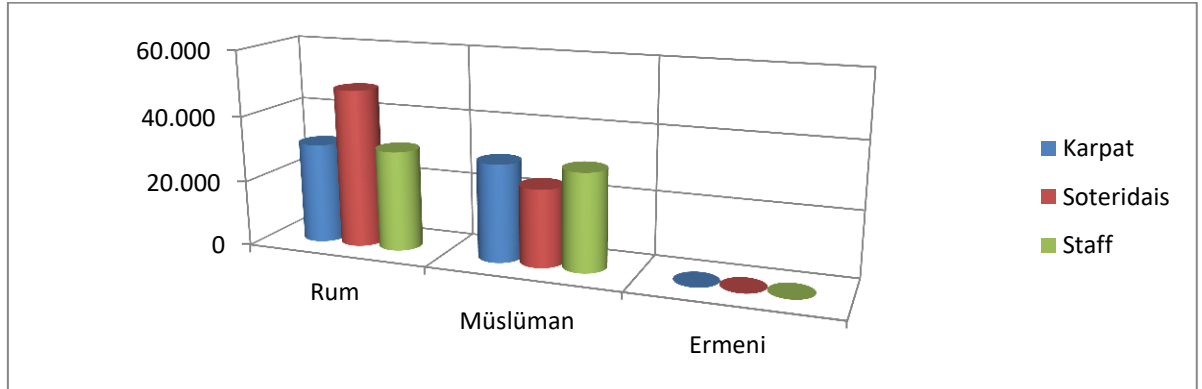
Maden ocaklarının Rum tebaa tarafından işletilmesi kazada Rum nüfusun fazla olmasından dolayıdır.²³⁶

Nüfus icmal defterlerinde yapılan yanlışların farkında olan devlet görevlilerine yapılan uyarı dikkat edilmesine yöneliktir. Yapılan sayımlarda yazılmayan köylerin ve tebaanın ehemmiyetle dikkat edilerek yeniden kayda geçilmek istenmiştir. İçinde bulunulan ekonomik sıkıntı ve savaş ortamları nüfus sayımlarının önemini artırmaktadır. Bölgede hak iddia eden ermeni ve Rum nüfusun otorite boşluğundan yararlanma cabaları dolayısıyla nüfus sayımına dikkat edilmesi istenmiştir.²³⁷

Torul Kazası	Müslüman		Rum		Ermeni	
	1881/82	1914	1881	1914	1881	1914
Sene	1881/82	1914	1881	1914	1881	1914
Toplam	19.458	29.686	16,679	30,547

Tablo XXVIII: 1871 Karpat'a Göre Torul Kazası'nın Toplam Nüfusu²³⁸

Kemal Karpat eserinde kazanın nüfusundan 1881 yılında 36.137 olarak bahsetmiştir. Bu rakamların 1914 yılında % 80 artış göstererek 60.233 olmuştur.²³⁹

Grafik VIII: Seyyahlara Göre Nüfus Dağılım Verileri

²³⁶ Yavuz Özdemir, "İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Trabzon-Erzurum Yolculuğu ve Misyonu", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, Trabzon 2002, s. 596.

²³⁷ BOA NFS. D, 7099, Lef. 26.

²³⁸ Karpat, **a.g.e.**, s. 65.

²³⁹ Bu artışın kazada kadın nüfusunda kayda geçmesiyle ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Bu düzeyde bir artışın 33 yıl kadar kısa bir sürede gerçekleşmesinin nedeni olarak görmekteyiz.

3.2.6. Kazanın İnsan Yapısı

Kazada bulunan insan yapısını incelemek için resmi kaynakların yanında seyyahlardan yararlanabiliyoruz. Seyyahların gözlemlerinde Torul Kazası'nda yaşayan insanlardan ayrıntılı olarak bahsedilmektedir. Resmi kaynaklardan elde etmekte zorlandığımız insan yapısındaki farklılıkları seyahatnamelerden elde edebiliyoruz.

Seyyahların yazdıkları 19.yüzyılda bölge hakkında detaylı bir rapor niteliği taşımaktadır. Kaza insanından bahseden kaynaklarda olumlu izlenimler aktarmaktadır. Seyyahların tamamı kaza halkının cana yakın ve sıcakkanlı olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan, kazada yaşayan erkek, kadın ve çocukların tasvirleri yapılmıştır.

Bölgeyi ziyaret eden yerli ve yabancı seyyahların, ifade ettiği diğer bir nokta kazada bulunan madenlerin değer kaybetmesi sonucu bölge halkının aşırı derecede fakirleştiğidir. Seyyahlar, müslüman halkın fakirliği karşısında hayrete düşmüşlerdir. Müslüman halkın bu fakirlikte bile çok alçak gönüllü olduğunu ve sürekli maddi değere sahip mallarını ikram ettiklerini seyahatnamelerinde şaşkınlıkla ifade etmektedir.

Seyahatnamelerde bahsedilen bir diğer husus Torul'da yaşayan erkek nüfusun kuvvetli bir bünyeye sahip olduğu, doğal yaşam konusunda çok kabiliyetli olduğudur. Neşeli, geniş omuzlu, biraz haşin bir yapıya sahip olan, Torul erkeklerinin “*karakulak*” adında “*yatağan*” taşımakta oldukları,²⁴⁰cinsiyet fark etmeksizin kurutulmuş reçine çiğnediklerini yazmaktadır. Bu reçineler kazada bulunan çam ağaçlarından çıkartılmaktaydı.

Kadınların genel manada sosyal hayata karışmadıklarını ve erkekler ile aynı alanlarda fazla yer almadığından fazla bilgi aktarılamadığını görüyoruz. Tarla işleri, ticaret gibi işlerde aktif olarak görev almaktadırlar. Çocukların genel anlamda fakirlikten dolayı çıplak gezdiğini ve ayaklarına giyecek doğru dürüst ayakkabılarının olmadığı da seyahatnamelerde ifade edilen konulardandır.

²⁴⁰Yatağan bir bıçak türüdür. Alkan, a.g.e, s. 676.

Şakir Şevket'in (1847-1878)²⁴¹, eserinde bahsettiği yoksullukhali, 19. yüzyılda Anadolu coğrafyasının bir gerçeğidir. Gümüşhane'den bahsederken kullanmıştır. “ *Bütün bu şakalar aldanmalar ve aldatmalar içinde en doğru bir gerçek Gümüşhane'nin acı yoksulluğudur*” cümlesiyle durumun vahametini aktarmıştır.²⁴²

Bir diğer mesele, Rum ahali ile Türk ahalinin birbirinden ayırt edilmesin, oldukça zor olduğudur. Rumlar ile Türkler aynı elbiseleri giymektedirler. Öyle ki Müslüman giysisi manasına rağmen, sarık takan Rumların bölgede yaşadığı görülmektedir. Kırmızı başlık ve sarık giyen Rumların bu hususa dikkat etmesi ve giymemeleri istenmiştir. Rum tebaanın Müslüman tebaaya göre daha zengin olduğu görülmektedir. Rum tebaa ticaretle uğraşmaktadır. Rumların kendilerine özgü bir yaşam tarzlarının olmadığı gibi genellikle, Türklerle ortak bir yaşam sürdükleri görülmektedir. Rumların eğitim düzeyi Müslümanlardan daha iyi olup, daha çok ticaretle uğraşmaları nedeniyle hayat seviyeleri de biraz daha ileri düzeydedir.²⁴³ Kazada az sayıda bulunan Ermeni vatandaşların ise kaza halkının fakirliğinin tam aksi yönde zenginlikleri ile dikkat çekmektedir. Ermeni tebaa oldukça iyi yaşam koşullarına sahipti.

Seyyahlar ayrıca lazut, pekmez, hamurdan yapılan ekmek “*bişi*”²⁴⁴, gibi yiyeceklerden bahsetmektedir. Bu yiyecekler, yine bölgede yetişen ürünlerden yapıldığı anlaşılmaktadır. Ve sürekli yemek için davet edildikleri eserlerinde yer almaktadır. Torul Kazası'ndaki bu iyi insanların, bu denli fakir olmalarının nedeni ise bu iyi niyetlerine bağlanmaktadır.²⁴⁵

3.2.7. Kazanın Dini Yapısı

Daha önce belirtildiği üzere, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde önemli rol oynayan boylardan Çepnilerin bölgeye geldiğini biliyoruz. Bölgede Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Trabzon Vadisi boyunca yurt edindikleri kayıtlarımızda vardır. Dini

²⁴¹ Şakir Şevket, *Şevkatnamei-Osmani*, Trabzon 1878.

²⁴² Şakir Şevket, *a.g.e.*, s. 321.

²⁴³ Salim Cöhçe, “Ruj Gonzales De Calvijo'nun Gezi Notlarına Göre Gümüşhane ve Çevresi”, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu*, Ankara 1991, s. 89.

²⁴⁴ Günümüzde Karadeniz yöresinde yapılan hamur işi ekmeğin adıdır. Cırıktıkta, Zirikta, Eşkilibişi gibi isimler verilmektedir. Hamurun kızgın yağda pişirilmesiyle yapılır. Lazut, Mısır çorbasına verilen bir diğer isimdir. Torul'da yaygın olarak tüketilmektedir.

²⁴⁵ Fatma Acun, “Seyyah Söylemi ve Trabzon'a Gelen Yabancı Seyyahlar”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, C.I Trabzon 2001, s. 143.

yapı olarak Çepnilerin büyük bir çoğunluğu Müslümanlığı seçmiştir. Torul, Kürtün, Harşıt, Tirebolu, Şalpazarı gibi kazalarda yer alan Türk nüfusun neredeyse tamamına yakını Çepni nüfusu oluşturmuştur. Çepniler Hacı Bektaşî Veli'nin ilk müritlerindendirler. Osmanlı döneminde bölgede en baskın unsur olma özelliği taşımaktadırlar. Türk gelenekleriyle İslami motifleri birleştirmişlerdir.

Müslüman ahalinin Bektaşî geleneğe mensup olduğu görülmektedir. Kazada bulunan Güvenç Aptalı, Hacı Bektaşî Veli'nin 13. yüzyıl da kazaya gönderdiği ve bölgede ilk müritlerine burada sahip olduğu aktarılmaktadır.²⁴⁶ Torul'da bulunan birçok yer adı bunu kanıtlar niteliktedir. Torul'un en yüksek mevkesine Bektaşî inancın en önemli simgelerinden olan Abdal Musa'nın isminin verilmesi rastlantı değildir. Bahsettiğimiz üzere kazadaki Müslüman nüfusun kökeleri,13.yüzyıla dayandırılmaktadır. Daha sonraki evrelerde iskân politikası ile Müslümanların bölgeye gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bölgede Hristiyan Ortodoks Rumlar ile Müslüman ahali beraber yaşamaya başlamışlardır.²⁴⁷

1478 de Osmanlı fethi gerçekleştikten sonra kazada Osmanlı medeniyeti kültürü yerleşmiştir. 400 yıla yakın bir süre Rumlar, Müslümanlar ve Ermeniler bir arada yaşamıştır.

19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren kazada sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Torul'da etnik ve dini merkezli hareketlilik baş göstermeye başlamıştır. Stavrililer sorunu Torul kazasında kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bunlar özünde Hristiyan olan fakat Müslüman gibi yaşayarak kendilerini kamufle eden tebaadır. Bu kişilerin tespiti İstanbul merkez yönetimi tarafından istenmektedir. Bu kişilerin zararlı faaliyetlerde bulunabileceği belirtilmektedir. Bu ahalinin evleri genelde iki katlı olup alt katlarında dua ederlerdi.²⁴⁸ Bu ahaliye *Stavrililer* denilmiştir.²⁴⁹

Stavrililer olarak literatüre geçen kript Hristiyanlar Rum patrikliğine başvurarak din değiştirme talebinde bulunmuşlardır.²⁵⁰ Stavrililer, biri Müslüman diğeri Hristiyanlığa

²⁴⁶ Faruk Sümer, **Oğuzlar-Türkmenler**, İstanbul 2016, s. 145.

²⁴⁷ Mehmet Fatsa, "Çepnilerin Dini Mensubiyeti Ve Kürtünde Bir Tekke: Güvenç Abdal Meselesi", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Trabzon 2010, s. 28.

²⁴⁸ Öztürk, a.g.e, s. 757.

²⁴⁹ Alkan, a.g.e, s. 87.

²⁵⁰ Stavrililer, özünde Hristiyan olan bu tebaa, hayatlarını Müslümanlar gibi sürdürmüş Tanzimat yıllarıyla artık kendi dinlerine dönmek isteyen tebaadır. Bölgede bulunan ve dinlerini gizli olarak yaşayan bu insanlar konak olarak adlandırdıkları ve diğerk halkın evlerine benzeyen genelde iki katlı evlerde kalırlardı. Dış cepheleri mavi boyalı olan evlerini basit geometrik figürler veya geometrik çiçek tasvirleriyle süslerlerdi. Evlerinin zemin katında dua ve diğerk dini görevler için şapel olarak kullandıkları bir oda bulunurdu. Ayrıca

ait iki isim taşıyor, çocuklarını vaftiz ettiriyor, kızlarını gerçek Hıristiyan veya Müslümanlarla evlendirmiyor, kendileri gibi gizli Hıristiyan tek bir kadınla açıkta İslâmi geleneğe göre ama geceleyin Hıristiyan ayiniyle evlendiriyorlardı. Öldüklerinde önce Müslüman mezarlığına gömülüyorlarsa da geceleyin yakın akrabaları tarafından mezarlarından çıkarılıp en yakın Hıristiyan mezarlığına defnediliyorlardı.⁸⁹⁵ Sokağa çıktıklarında uzun ve bol şalvar giyerlerdi. Uzun gömleklerinin üzerine bellerinden bir kuşak bağlarlardı. Kış aylarında ise hepsi gösterişli paltolar giyerdi. Başlarını da mutlaka bir fes, sarık veya türbanla örterlerdi.²⁵¹ Ahaliden bazı kişilerin vergi vermemek için dinini gizlediği de görülmektedir. Ermeniler Katolik mezhebine sahip olduğu fakat kazada rastlanmadığı nüfus defterlerinde yazmaktadır. Kazada 19. yüzyıl itibariyle hızla kilise tamiri ve gayrimüslimler tarafından okul açma çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmaların birçoğu gizli ve izinsiz yapılmaktadır. Bu doğrultuda bir memur görevlendirilmiştir.²⁵²

Torul Kazası'ndan, Yozgat Sancağı'na göç eden 109 haneye mensub kişilerin, vergi vermemek için kendilerini Müslüman yazdırdığı daha sonra ise Yozgat'a göç ederek burada patrikliğe başvurdukları anlaşılmaktadır. Hristiyan defterine kayıt edilmeleri hakkında tahkikat yapılması istenmiştir.

3.3. 19.YÜZYILDA YAŞANAN NÜFUS GÖÇLERİ

Tarih boyunca nüfus göçleri, genellikle siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu bakımdan göçler, bölgede yaşanan afetler, savaşlar ve ekonomik sorunlar sebebiyle göçler yaşanmıştır. Buna bağlı nüfus hareketleri kazanın demografik rakamları üzerinde değişimlere neden olmuştur.19. yüzyıla kadar göçler, sancağa ve kazaya olan göçler dışarıdan kazaya doğru olmuştur. Kazadaki madenler sayesinde bölge halkının refah seviyesi yüksektir. Ancak yaşanan savaşlar ve madenlerin giderek önemini

ibadetlerini yerine getirdikleri Müslümanlardan ve diğer halklardan uzakta gizlice ifa edebildikleri gizli mabetleri vardı. Bu mabetler genellikle yeraltında bulunmaktaydı. İnsanlar buraya gizli bir iç kapıdan girerek aşağıya inerlerdi. Oda ikonlar ve şamdanlarla dolu olurdu. Hristiyanlar dua ve ayin için burada bir araya gelirdi.⁸⁹⁷ Stavrilere, genelde maden işçisi olarak çalışıyorlardı ve bu konuda becerikli oldukları için de Anadolu'da yeni açılan bütün maden ocaklarında kolaylıkla iş bulabiliyorlardı

²⁵¹ Yorgo Andreadis, Gizli Din Taşıyanlar, Çev. Atilla Tuygan, İstanbul 1997, s. 26-2 Saylan, a.g.e, s.139.

²⁵² İler Ortaylı, Tanzimat Döneminde Tanassur Din Değiştirme Olayları, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler, Ankara 2000, s.313. Saylan, a.g.e, s.137.

yitirmesi bölge halkı fakirleşmiştir. Bölgede 19. yüzyıl itibariyle kaza dışına göç hareketliliği başlamıştı.²⁵³

Madenci nüfusuna sahip olan sancakta madenlerin önemini kaybetmesi sonucunda, göçler ağırlıklı olarak Trabzon Vilayeti'ne doğru olmuştur. Bununla birlikte Samsun, Giresun, Ordu, Tirebolu olmak üzere Karahisar-ı Şarki, Erzurum, Bayburt, Harput, Diyarbakır, Keban, Ergani, Espiye, Akdağ madeni, Gümüşhacıköy, Keskin, Bulgar madeni, Bereketli, Bilecik yakınlarına göçler gerçekleşmiştir.²⁵⁴

Kaza dâhilinde göçler genel manada köy değişikliği ile sonuçlanmıştır. Köylerde madencilikle uğraşan vatandaşların tarım ve ticaret için köylerini terk ettikleri görülmektedir.

Eski İkamet edilen Köyler	Göç edilen Köyler	Nüfus	Eski İkamet edilen Köyler	Göç edilen Köyler	Nüfus
Çit kebir	Merkez	52	Havyana	Dere	13
Çit kebir	Bayadıra	18	Hasköy	----	6
Çit kebir	Manastır	4	Körkese	----	2
Morinas	-----	---	Balahor-ı Sagir	----	28
Edişe	----	---	Cimrikas	Korkodas	3
Beşkilise-i Kebir	----	----	Cimrikas	Merkez	5
Erekli	Lonciyanos	106	Serpuşke	----	9
Torana	Efrimi	137	Kopuz	Govanlı	15
Torana	Cemaize	90	Macara	----	13
Torana	Ketek	52	Keşha	----	11
Torana	Kelli	103	Haşera	----	10
Torana	Kalas	68	Hudura	----	10
Torana	Elma	38	Hakkese	----	8
Torana	Merkez	103	Mandıra	----	3

²⁵³ Alkan, a.g.e, s. 621.

²⁵⁴ BOA, A. MKT. MHM, No: 385/83, Lef 2,7 Muharrem 1278 Özhan Öztürk, **Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi Pontus**, Ankara 2011, s. 64.

Mavrangel	----	68	Avliyana	----	66
İstavri	----	14	İstilos	----	5
İmera	----	41	İmohal	Merkez	15
Niveni	Ayana	53			
Niveni	Artabel	26	İmohal	Ekmekcili	9
Niveni	Simere	10	Edire	Merkez	21
Niveni	Banika	36	Edire	Manastır	18
Niveni	Manatı	47	Coloşana	----	47
Niveni	Ramazanlık	46	Krom	Samanlı	15
Niveni	Esnamdım	7	Krom	Karnas	24
Havyana	Merkez	3	Krom	Yarankardos	5
Havyana	Varanlı	12	Krom	Cakmak	21
Santa	Bananlu	3	Krom	Elinbos	1
Krom	Huzura	3	Emrük	Bigraz	1
Krom	Kolova	26	Emrük	Hızırilyas	14
Krom	Metan	4	Etgünü	----	
Krom	Zirnek		DemirciKöyü	----	
Bartı			Baladan	----	
Varanlı	Merkez	18	Herek	----	
Varanlı	Musalla	3	Hozeverek	----	
Yağlıdere	----		Cemre	Merkez	12
Bayana	----		Cemre	Menami	5
Emrük	Merkez	13	Cemre	İlzuka	9
Emrük	Baycılı	4	Cemre	Basmozino	6
Emrük	Cayık	1	Santa	Bestufili	43
Santa	Zurnacılı	12			
	Toplam	1910			

Tablo XXIX: Torul Kazası'nda Yaşanan Göçler²⁵⁵

²⁵⁵ Kemal Saylan, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, sa.20, Trabzon 2016, s. 278.

Tablo da görüldüğü üzere kaza dahili yapılan göçlerden en fazla etkilenen Torana Köyü olmuştur. Bu köy 697 tebaasını göçler sırasında kaybetmiştir. Toplam göç eden sayısının % 35 'ine denk gelmektedir. Bu göçlerin yoğun olduğu köyler madencilik ile uğraşan köylerdir. Madenci köylerinden, tarım köylerine yönelik göçler yaşanmıştır.

19. yüzyıl da sancak dahilinde bulunan madenlerin ekonomik açıdan değer kaybetmelerinin ardından bölgeden göç etmek isteyen vatandaşların Rusya'yı tercih ettiği görülmektedir.²⁵⁶ Merkezin çabalarına rağmen, 1000 kişilik bir başvuru olmuştur. Bu başvurular doğrultusunda inceleme yapıp bir kısmına izin verilmiştir. Devletçe, bölgede ayrılıkçı hareketler doğrultusunda yapılacak nüfus göçleri önlenmek istenmiş ve tahkikatlar bu doğrultuda yapılmıştır.

Sancak dışına 1835-1860 yılları arasında göçler yaşanmış ve bu göçlerin en yoğun olduğu Trabzon Eyaletine olmuştur. Yaşanan göçlerden diğerleriye Erzurum Eyaleti, Tokat Sancağı, Yozgat Sancağı ve Sivas Sancağı üzerine olmuştur.²⁵⁷

Torul Kazası'nda göç nedenleri arasında salgın hastalık ve doğal afetlerde bulunmaktadır. Torul Kazası'nın Turna Köyü'nde 106 hanede yaşayan 432 kişi köylerinin taşlık olması ve ziraata müsait olmaması nedeniyle göç etmişlerdir.²⁵⁸

Bölgede yaşanan salgın hastalıklar bazen insanları bazen hayvanları etkilemekteydi. Bu hastalıklardan uzaklaşmayı göçle çözebileceğini düşünen ahali değişik mezlalara göç etmiştir. Bölgede sert yamaçlar ve yoğun akan akarsulara nedeniyle sık sık sel ve toprak kayması yaşanmaktaydı. Bu nedenlerden dolayı bölgede yaşanan büyük felaketler sonucu göçler gerçekleşmiştir. Torul'un Livare Mahallesi'ndeki 14 evin meydana gelen seller sonucu yıkılması üzerine burada yaşayan halk başka yerlere göç etmişti.²⁵⁹ Harşıt Çayı kenarında kurulan kaza merkezi dahi dönem dönem sellerden nasibini almıştır. Oluşan zararlar dolayısıyla meydana gelen göçleri önlemek için devlet tarafından yardım edilmesi uygun görülmüştür. Bu nedenle vergi tahsisinin ertelenmesi istenmiştir.²⁶⁰

²⁵⁶ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Trabzon 2006, s.146.

²⁵⁷ BOA, A. MKT. UM, 6/94, Lef. 3.7 Muharrem 1278.

²⁵⁸ BOA, A. MKT. UM, 6/94, Lef.2.7 Muharrem 1278.

²⁵⁹ BOA, İ. DH, 601/41878, Lef.1. 15 Safer 1278.

²⁶⁰ BOA, ŞD,251,1289.3, Lef. 1. Safer 1278.

3.3.1. Kadın Nüfus Sayılması

Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımları yapmasının en önemli nedeni askerlik çağındaki Müslüman erkeklerin sayısını bilmek istemesidir.²⁶¹Devletin yapmış olduğu 1831, 1848 sayımlarında bu görülmektedir. Devlet genelinde yapılan sayımlara bakıldığında kadın tebaanın sayımına özen gösterilmemektedir. Nüfus sayımlarında en önemli etken askerlik yapabilecek erkeklerin bilinmesidir. Kadınların askerlik yapmadığı hususu düşünüldüğünde bu sayımların yapılmamasındaki nedenlerden bir tanesidir. Bir başka neden iktisadi olup kadınlardan vergi alınmamasıdır. Kadınların sayılmaması sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı da izah edilebilir. Kadınların erkek memurlar karşısına çıkarılmak istenmemesi ve kayıtlara geçecek olan kadının nasıl tasvir edileceği sorunu bir diğer nedendir. Fakat bu husus 1870'lerde gündeme gelmektedir. Kadınların sayılması 1870 sayımında gerçekleştirilmek istenmiştir..

Torul Kazası'nda kadın tebaanın 1126 numaralı defterde kayıt altına alındığı görülmektedir. Bu defterde nakil eden kadınların ve vergi vermesi gereken kadınların sayısı verilmiştir. Defterde bölgeden göç eden gayrimüslimlerinde sayısı verilmiştir. Bu sayı 1910 olarak verilmektedir. Kendilerini “*amel mande*”²⁶² yazdıranlar hakkında yeniden bir inceleme yapılması hususunda yer alan ifade dikkat çekmiştir.

Torul Kazası		
Hane	Nüfus	
126	0355	Müslime
521	1741	Gayr-i Müslime
655	2103	Toplam

Tablo XXX: 1861 tarihinde Torul Kazası'nda Kayda Gecen Kadın Nüfus ²⁶³

²⁶¹ Osmanlı devletinin nüfus sayımlarının temel amacı askerlik ve vergi dağılımını belirlemek amaçlıdır. Kadın nüfusun daha önce sayılmadığı kazada yaşanan göç olayları ve zengin kadınların vergi vermemesinden dolayı bu kayıtların titizlikle yapılması istenmiştir.

²⁶² İş göremeyen tebaya verilen isimdir.Sakat insanlar, aşırı yaşlı anlamında kullanılır.

²⁶³ BOA, NFS. D,7098, Lef. 30.

Yukarıda adı geçen defterde Torul Kazası'ndan diğer kazalara ve vilayetlere nakil eden kişilerinde bu defterde tutulduğu görülmektedir. Bu konuda verilen emir bir günlük nakillerin deftere kayıt edilmemesinde sıkıntı görülmediğine dair emir verilmiştir.²⁶⁴

Kadın nüfus rakamları hakkında bilgi veren tek kayıt olma özelliğini taşıyan bu defterde sayıların oldukça az tutulduğu görülmektedir. Bu eksikliğin nedeni nüfus defterinin son sayfasındaki fermanla belirtilmiştir. Kazada yaşayan bütün kadınların değil mal varlığı olan ve keyfi olarak kazayı terk eden kadınların vergiye tabi tutulacağını emretmişlerdir. Ayrıca vergi veren nüfusun göçü sonucu ortaya çıkan zararın tutanağı bu fermanıdır. *“İşbu defterde muharrer olduğu veçhile Trabzon eyaletine mülhak Gümüşhane Sancağı dâhilinde kâin Kelkit ve Torul ve Yağmurdere ve Kovans ve Kürtün ... kâimakanı kasaba ve nevâhisi karyelerinde meskün ahâli-i gayrimüslimeden mâlum-ül esâmi kesân tevârih-i muhtelif ile mahal-i mâlûmeye nakl-i hâne etmiş olduklarından mâlûmat-ı acizânemiz olduğunu mübeyyin işbu mahalle virilüb tahrir kılındı.”*²⁶⁵ İfadeler defterin nasıl bir yol ile tutulduğunun izahıdır. .

Torul Kazası'nda yaşanan ekonomik kaygılardan rahatsız olan tebaanın göç hareketine başvurduğu görülmektedir. İncelediğimiz nüfus defterlerinde bu hareketliliğe örnek teşekkül edecek vakalarla karşılaştık. Bunların kayıtlarının tutulmasına özen gösterilmesi istenmektedir. Nüfus kayıtlarında 1861 senesine değin tutulan kayıtlarda göç eden nüfus sayısının verildiği ve hazinenin uğradığı kayıptan bahsedilmektedir.

Kaza da uygulanan vergi muafiyetlerin kalkması kaza halkı tarafından olumlu karşılanmadı. Halk, mutasarrıfların haksız yere topladığı vergilerden sonra daha da öfkelenmiştiler. Hristiyan reayadan bazı kimseler vergi vermemek ya da daha az vergi vermek için Müslüman kayıtlarına yazılıyordu.²⁶⁶ Kaza insanının bu tutumu vergi kaybına neden olmaktadır. Osmanlı Devleti kazaya gönderdiği fermanla vergi kaybına mahal veren unsurların engellenmesini istedi. Bu doğrultuda çalışmalar başlatıldı. Kayıtların tutulmasının önemli nedenlerinden biriside iktisadi zararın engellenmesidir.

Ferman incelendiğinde göç eden nüfustan kadın nüfus ve erkek nüfusun hazineyi ne derece zarara uğrattığı izah edilmektedir. Göç eden tebaanın 541.353 kuruş, vergi hisselerinden 713.738 kuruş kayba uğramıştır.

²⁶⁴ BOA, NFS. D,1126, Lef. 6.

²⁶⁵ BOA, NFS. D,1123,Lef.7.

²⁶⁶ Hasan Yüksel, “Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı”, **Nüfusbilim Dergisi**, sa.28, Ankara 2006, s.73.

3.3.2. Doğal Afetler

Tarih boyunca yaşanan afetler insanlar üzerinde siyasi ve sosyal sonuçlar doğurmuştur. Bu afetler can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. Yaşanan bu tarz afetler daha sonra gelişen olayların nedeni olabilmektedir. Karadeniz coğrafyasının en büyük sorunu olan doğal afetler bölgede sıkça rastlanmaktadır.

Kazanın arazi yapısının dik yamaçlardan oluşması, toprak kayması, kış aylarında çığ, bahar aylarında sel gibi doğa olaylarına neden olmaktadır. Kaza insanın üzerinde oldukça kalıcı sonuçlar doğurmaktadır. Kazada yaşayan halkın yaşamış olduğu ekonomik sıkıntılara bu tür afetler eklendiğinde daha da sıkıntılı günlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Harşit Çayı'nın kenarına konuşlanmış olan kaza, bahar aylarında karların erimesiyle sık sık sel tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Kaza köylerinde bu tür sel felaketleri insanların evlerine ve mallarına zarar vermektedir. Köylerde dere kenarlarına yapılan evlerin zaman zaman sellerden zarar gördüğü bunlara yardım edilmesi gerektiği ve vergi toplamakta acele edilmemesi istenmiştir.

1872 yılında Yağmurdere Köyü'nde derenin yükselmesi sonucu oluşan can ve mal kaybının tespiti ve bu doğrultuda köyde yaşayanlardan verginin tahsisini ertelenmesi emredilmiştir.²⁶⁷ Bu tarz vakalarda devlet tarafından hasar tespiti yapılmakta ve ahaliye yardım yapılmaktadır. Sosyal devlet anlayışının gelişmesi bu hususta önemlidir.

3.4.EĞİTİM FALİYETLERİ

Osmanlı Devleti 1789 Fransız ihtilali sonrası toprakları üzerinde bulunan milliyetlerin ayrışma cabalarına askeri, dini, siyasi alanda birçok hamleler yaparak engel olmaya çalışmıştır. Bu süreçten sonra kadim Osmanlı anlayışı ulusalcı bir anlayış göstermeye başlamış ve 19. yüzyıla gelindiğinde bu yenileşme hareketleri hız kazanmıştır. Kadınların sayılmaması sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı izah edilebilir. Bu yenileşme hareketleri ve merkezi otoritenin yeniden tesisi için toprakları üzerinde yaşayan halkın

²⁶⁷ BOA, ŞD, 251,50, Lef. 3. 9 Şevval 1288

taleplerini göz ardı etmemiştir. Osmanlı eğitim sistemi modernize edilmeye çalışılmış fakat taşrada medrese tarzı eğitim devam etmiştir. Kazanın bu doğrultuda eğitimin medrese ve camiler etrafında olduğu görülmektedir.²⁶⁸

Osmanlı Devleti eğitim sistemi klasik dönem olarak adlandırdığımız dönemde oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Eğitimde pozitif dersler ve şeri dersler aynı anda yürütülmekteydi. Halk eğitime önem verirdi ve eğitim vakıflar tarafından yürütülmekteydi. Devlet erkani ve halk tarafından Ulemalar ayrı bir hürmet görmekteydi. Devletin bürokrasisi Ulemalar tarafında medreselerde başlayan eğitimin dersaadette bitmesiyle sonuçlanmaktaydı²⁶⁹.

Osmanlı Devleti, eğitim alanında Avrupa ile temas halinde kaldığı dönemlerde ihtiyaç duyulan eğitmenleri ve teknolojiyi temin edebiliyordu. Devletin bu teması kesmesi ve kendi kendine yetme politikası eğitim alanında teknoloji ve bilimden uzak kalmasına neden olmuştur. Bu geri kalma hadisesi büyük sorunların ana nedeni oldu. Askeri, teknolojik ve fen biliminden uzaklaşması gerekli donanıma sahip olmayan müderris ve askerlerin yetişmesi sonucu birçok alanda kopmalara neden oldu. Askeri eğitimde geri kalınması, savaşların kaybedilip devlet otoritenin bozulmasına neden oldu. Bunun gibi birçok alanda bozulmanın ana nedeni olarak eğitim sisteminin bozulmasına bağlayabiliriz. Trabzon Eyaleti'ne bağlı Torul Kazası'nda eğitim alanında birçok medrese ve caminin hatta gayrimüslim okulların bulunması bölgede eğitime verilen önemi göstermekteydi.

Maden işletmeciliği alanında yerinde uygulamalı eğitim verilen öğrencilere 'de rastlamaktayız. Madenci olarak kayda geçen gençlerin Sıbyan mekteplerinden sonra maden eğitimine tabi tutularak madenci olduklarını ve sürekli bu meslekle uğraştıklarını görülmektedir.

17.yüzyıla değin medreselerde yapılan eğitim ihtiyacını karşılayacak durumdaydı. Müslümanlar medreselerde eğitim görürken, Gayrimüslim öğrenciler inançları gereği kendi eğitim sistemi içerisinde eğitim almaktaydılar. Bu politika ile kendi okullarını açma yetkisi vardır. Bu eğitim devlet tarafından denetlenmiştir.

Osmanlı Devletinde her alanda olduğu gibi eğitim sisteminde 'de baş gösteren bozulmalar karşısında önlem alınmak istenmiştir. Ulemanın sosyal alandan uzak bir tavır

²⁶⁸ Hüseyin Hatemi, "19. Yüzyılda Medreseler" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul 1985, s. 502.

²⁶⁹ M. Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", **Osmanlı Tarihi**, C. V, Ankara 1999, s. 285.

sergilemesi sorunlara uzak kalması sorunları daha da büyütüştür. Ders programlarının fen ilimlerinden uzaklaşması ile medrese eğitimi sadece fıkıh ve tefsirle uğraşan kurum sıfatını aldılar.²⁷⁰

Tanzimat dönemi reformlarıyla eğitimde millileşme ve merkezileşme metodunu ön plana almışlardır. Eğitim alanlarını düzelterek Tanzimat gelenekleriyle öğrenci yetiştirmek istenmiştir. Yeni kurulan eğitim siteminde deney-gözlem metodu gibi çağın ihtiyaçlarını karşılayacak bir metot izlenmek istendi. Osmanlı devletinde 18. ve 19. yüzyıllarda sosyal ve siyasi alanda girişilen değişim hareketleri eğitim alanında yansımıştır. Bu değişim hareketleri bürokrasiye duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Devleti yönetecek kadroların bilgi birikim ihtiyacını medreselerin karşılamayacağı anlaşılmıştır.²⁷¹

Tanzimat dönemi değişimin hızlanması ile eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Askeri alanda yaşanan başarısızlıkların bu değişimi hızlandırdığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı yapılan diğer yenilikler gibi eğitim alanında da ilk değişim askeri alanda olmuştur.²⁷²

Eğitim alanında yapılan ilk batı tipi eğitim kurumları,1793'te kurulan Mühendis-hanei Bahri Hümayun,1796 yılında kurulan Mühendis hane-i Berrii Humhayun'dur. III. Selim döneminde kurulan bu kurumlar askeri acıdan batı tarzında kurulmuş ilk eğitim kurumlarıdır. Mühendis yetiştirmek maksatlı kurulmuştur.

II. Mahmut döneminde yayınlanan ferman ile kurulan "*Meclisi Umuru Nafiayı*"²⁷³ kurmuştur. Ve ilk rüştiyelerin kurulmasıyla Osmanlı Devleti coğrafyasında bütün şehir merkezlerinde kurulmaya başlanmıştır. III. Selim dönemi ve II. Mahmut dönemi ile ivme kazanan değişim hareketiyle Müslim ve Gayrimüslim tebaa aynı eğitim kurumunda eğitim görmesi amaçlanmıştır. II. Mahmut yayınladığı fermanla söyle emir vermiştir.

²⁷⁰ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınevi, Ankara 1988, s. 47.

²⁷¹ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)**, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 106.

²⁷² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 14.

²⁷³ Satı Bey, "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", **Dini Araştırmalar**, IV/11, Eylül-Aralık 2001, s. 198.

“Herkes dinini bilecek, geçim yolunu seçecek, türlü işlerle uğraşacaktır. Oysa analar babalar kendi günahlarına çocuklarını da ortak edip cahil bırakmakta, üç beş kuruluş için yavrularını çırak vermeyi yeğlemektedirler”²⁷⁴

Eğitim din, ırk ve mezhep gözetmeksizin medreselerde verilebilmesi mümkün gözüküyordu. *Tahrirat-ı Umumiye*²⁷⁵ kararının çıkarılmasıyla bu sıkıntının önüne geçilmek istenmiştir. *Encümeni Danış*²⁷⁶ kurularak yeni eğitim sisteminin düzenlenmesi görevi verilmiştir. *Encümen-i Danış* üyelerinde batılı ilim adamlarına yer almış ve yenileşme çizgisini eğitim alanında batı merkezli haline getirmeyi hedeflemişlerdir. 1869 yılında Maarif Nizamnamesi yayınlamıştır. Vilayet merkezlerinde maarif teşkilatı kurulması hedeflenmiştir.²⁷⁷

Trabzon Vilayeti’nde 1869 yılında kurulan maarif teşkilatı Torul Kazası’nda bulunan eğitim kurumlarını kendi bünyesine katmıştır. Torul Kazası’nda eğitim Osmanlı Devleti klasik döneminde 19. yüzyıla değin camilerde ve medreselerde devam etmekteydi. Torul’da merkezde bir medrese kaydına rastlanmakta aynı zamanda merkez mahallesinde bulunan camilerde ’de eğitim faaliyetleri yürütülmektedir. Nüfus yoğunluğu Gayrimüslim ve Rum kökenli tebaanın yoğun olduğu kazada eğitim için ihtiyaç duyulan kurumu Osmanlı Devleti tarafından verilen izinle yürütmekteydiler. Trabzon Vilayeti eğitim kurumları karşılaştırıldığında vilayete bağlı kaza merkezlerinde en yoğun eğitim kurumlarının olduğu kaza olarak dikkat çekmektedir.

Nüfus ekseriyetine göre açılan Gayrimüslim okulları incelendiğinde Torul Kazası’nda diğer kazalara göre sayı olarak fazla oldukları görülmektedir. Torul’da yaşayan yoğun miktarda Rum kökenli tebaanın talebi ve kendi imkânlarıyla açılan 4 Rum Okulu

²⁷⁴Şerif Demir, “XIX yüzyılda Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim”, **Tarihin Peşinde Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar** Dergisi, sa.13, 2015, s. 439. Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken, Neşriyat, Ankara 1991, s. 211. II. Mahmut dönemi Modern Türkiye devletinin adeta doğuşu olmuştur. Torul Kazası bu değişimden eğitim öğretim alanında nasibini almıştır.

²⁷⁵ BOA, MMK 93145, Lef.2.

²⁷⁶ Osman Zahit Küçükler, “Encümen-i Danış’ın Kurumsal Yapısı”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 45, Sa. 2, 2012, s. 1140

²⁷⁷ BOA, MMK 93145. Lef. 6. 9 Rabiulevvel 1285.

olduğu görülmektedir.²⁷⁸ Çit-i Kebir Köyü'nde Rum tebaanın isteği üzerine bir Rum Okulu açılmıştır. Bu köyün nüfus yoğunluğunu Rum tebaadan oluştuğunu salnamelerde ve nüfus defterlerinde görmekteyiz. Bir diğer Rum Okulu Manastır köyünde açılmıştır. Dikkatten kaçmayan unsur acılan okulların Rum tebaanın kendi imkânlarıyla açtığıdır. Kopuz köyünde tam anlamıyla okul vasfı taşımayan bu köyün Gavvallı Mahallesi olarak bilinen Rum tebaanın oluşturduğu bir mektep bulunmaktadır. Torul merkezde bulunan Rum Okulu orta eğitim düzeyindedir.

Köy	Medrese	Öğrenci
Zigana Mehmed Efendi M.	1	181
Fitikar Osman Efendi M.	1	183
Cit-i Kebir Ömer Efendi M.	1	185
Tilkicik İsmail Efendi M.	1	187
Beyarla İsmail Efendi M.	1	189
Araköy Ömer Efendi M.	1	190
Manastır Ali Efendi M.	1	186

Tablo XXXI: Vilayet Salnamelerine Göre Torul Kazası'nda Bulunan Medreseler²⁷⁹

Okulların bu kadar yoğun üzerine düşülmesini, Tanzimat dönemi ile başlayan Osmanlı iç işlerine müdahil olma çabasının sonucu olduğunu düşünmekteyiz. Rum Cemaatinin Osmanlı devletinde inşaatını düşündükleri mektepler için yoğun bir istekte bulunmuşlardır. Mektebin açılışını hızlandırmak için uğraştıklarını arşiv kaynaklarında görmekteyiz. Mektep giderlerini kendileri tarafından karşılanacağını İstanbul hükümetine bildirmişlerdir. Osmanlı devleti bu girişim üzerine bölgede kontrolü elinde tutmak amaçlı mektebi inşa ettirmiş ve burada görev alacak olan öğretmenlere 200 kuruş maaş bağlandığını ilan etmiştir.²⁸⁰ Çit-i kebir köyünde acılan Rum mektebi ardından merkezden

²⁷⁸ BOA, BEO,2030, Lef. 3.11 Muharrem 1311.

²⁷⁹ Trabzon Vilayet Salnamesi 1882. Bu bilgilerin kayıt tarihinde sayı fazla gibi görünmektedir. Fakat sadece bir köyün öğrenci sayısı değildir. Birbirlerine yakın köylerde öğrenciler taşınmalı sistemle eğitim görmektedir. Kemal Saylanın eserinde bahsi geçen 2000 den fazla öğrencileri vardır. Saylan, **a.g.e**, s.178.

²⁸⁰ BOA, BEO,2089, Lef. 1.

verilen emirle Müslüman ahali içinde bir mektep yapılması emredilmiştir.²⁸¹ Çit-i Kebir köyünde kurulan mektebi –iptidai olarak açılmıştır.²⁸²Torul Kazası'nın merkezinde kurulması düşünülen ve eski eğitim kurumlarının yenilenmesi için düşünülen ödemenin yapılamaması üzerine bölge eşrafının bunu karşılamak üzere bir vakıf kurulması gerektiği beyan edilmiştir. Bunun üzerine Rum ahalinin bu emri kullanarak kendi mektepleri ve vakıfları kurmuşlardır.²⁸³

Bu kurulan vakıfların denetleme zorunluğu ve kazada bulunan mektepler faaliyetlerini merkeze bildirilmesi için rapor istenmiştir. Bu raporun ahali tarafından yapılan mektep rüştiyelerin durumu ve civar köylerde kurulan mekteplerin faaliyetlerinin bildirimini istenmiştir.²⁸⁴

Tablo da geçen öğrenci sayıları dönem için oldukça fazla gözükmektedir. Fakat bu medreseler etraftaki diğer köylerden de öğrenci gelmektedir. Fitikar köyüne oldukça yakın olan Gavallı ve Kopuz Köyü'nden öğrencilerin geldiği kayıt edilmiştir. Kopuz Köyüne bağlı Gavallı mahallesinde bulunan gayrimüslim okuluna oldukça yakın yerde kurulan Fitikar medresesi bu dönemlerde eğitim alanındaki yarışmanın bir örneğini teşkil eder. Osmanlıdan cumhuriyete kalan kültür mirasları arasında yer âlân bu yapıların günümüzde birçoğu camiye çevrilmiştir. Bazı yapıtlarda zamanla tahribe uğramış ve yok olmuşlardır.

Müslüman	Ermeni	Rum	Toplam
25	2	3	30

Tablo XXXII: Torul Kazası'nda Bulunan Sıbyan Mektepleri

Torul Kazası'nda bulunan bir diğer eğitim kurumu ise sıbyan mektepleridir. Sıbyan mekteplerinin resmi programları bulunmamakla birlikte daha çok ahlak eğitiminin verildiği mahalle okulları görevini görmekteydi. 19. yüzyılda nerdeyse her köyde bulunan sıbyan mekteplerinden kazada 29 adet bulunmaktaydı. Bunların dağılımı şöyle olmuştur

²⁸¹ BOA, MF. MKT, 1034, Lef. 4. 14 Zilkade 1313.

²⁸² BOA, MF. MKT,928,Lef. 1. 21 Recep 1321.

²⁸³ BOA. MF. MKT, 764, Lef.3. 03 Muharrem 1321.

²⁸⁴ BOA. MF. MKT, 535, Lef. 3. 21 Cemaziyelahir 1321.

Tablo ya bakıldığında aslında okullarda bakılarak bölgeye 1869 yılında Ermeni vatandaşların geldiğini görüyoruz. Öyle ki daha önce kayıtlarda rastlanılmayan Ermeni vatandaşlar Torul Kazası'nda *Sıbyan Mektebi* açmışlardır. Tarihi süreçte Gümüşhane Sancağı içerisinde arazi yapısı bakımından Torul Kazası'na gelmeyen Ermeni tebaanın açtığı sıbyan mekteplerinden yola çıkabiliriz.²⁸⁵ Bu okulların faaliyetleri hakkında inceleme yapılması istenmektedir.

Köy	Adet
Kopuz	1
Zermut	1
Köstere	1
Zigana	1
Haşliya	1
İstavri	1
Uluköy	1
Cit-i Kebir	1

Tablo XXXIII: İbtida-i Mekteplerinin dağılımı²⁸⁶

Tanzimat sonrası kurumların artık yaygınlaşması ile Torul'da kurulan *İbtidai Mekteplerinin* dağılımına bakarak bölgenin eğitim alanında ne kadar istekli olduğunu görebilirsiniz. Eğitimin öneminin farkında olan halk bu konuda hassas davranmıştır. Özellikle bu dönemde eğitimden geri kalmak istememişlerdir. Bunu merkezden istenilen okul açmak isteklerinden çıkartabiliriz.

²⁸⁵DH. TMIK. M,240,Lef.4. 12 Şevval 1312.Ermeni olaylarıyla ilgilendirilebileceği gibi bölgede maden işletmelerinin maddi olarak bol kazanç sağladığını varsayarak ermeni nüfusunun Torul kasabasına gelmiş olabileceği çıkarımını yapabiliriz. Bölgeyi ermenileştirme cabalarında bu göçe neden olmuştur. Bu okul hakkındaki tahkikat ve uyarı yazısı için

²⁸⁶ **Trabzon Vilayet Salnamesi 1881**, s. 146.

Kaza ve Nahiye	Din	Yüksek	Medrese	Cami	Mescit	Tekke	İmam	Hutuba	Öğretmen	Rahip	ve	Kilise	Mekte	b-i	Mekte	b-i rum	Mekra	b-i	islam
										kilise	Rahip	Çocuk	Mektep	Çocuk	Mektep	Çocuk	Mektep		
Torul	20	5	42	1	1	29	36	6	131	16	1	15	2	790	25	50	3	29	
Kürtün		1	21	1		13	18	1	7	9			41	3	14	4	18		

Tablo XXXIV: 1876 Vilayet Salnamesine göre Torul Kazası'nda Eğitim Kurumları²⁸⁷

Kaza merkezlerinde batı tarzı eğitim veren kurumların kurulmaya başlamasıyla Gümüşhane'de kurulan *Rüştiyenin* bir benzeri Torul'da da kurulmaya çalışılmış fakat bunu faaliyette geçirmek oldukça zor olmuştur. Rüştiyelerin kurulması babında başlatılan çalışmalar sonucu halktan 100 kuruşluk bağış toplanmıştır. İki katlı olarak düşünülen mektep alt katı *ibtidai mektepi* ikinci katı ise *rüştiye mektebi* olarak düşünülmüştür. Kurulan mektep için merkezden muallim talep edilmiştir. Fakat rüştiye mektebi muallim sıkıntısını 10 yıl kadar çekmiştir.²⁸⁸

1907 yılında kazanın kaymakamı tarafından Trabzon Vilayeti'ne yazılan yazıda bu ihmalin nedeninin izahını istemişlerdir. Kazada muallimin ve rüştiyenin giderlerini karşılayacak maddiyatın olmasına rağmen bu ihmalin izahını öğrenmek istemişlerdir.

1907 yılında rüştiyenin resmi açılışının yapılması için müracaatta bulunulmuştur. 1908 yılında 400 kuruş maaş ile atanan muallime birde hizmetli atanmıştır. Bunun 70 kuruş olarak belirlenen maaşı dersaadet tarafından ödenecektir.²⁸⁹ Merkezi otoriteyi hissettirmek maksatlı ilk olarak atanan muallimler Hüseyin Avni Efendi muallim-i evvel, Hafız Süleyman Efendi ise muallim-i sani olarak atandı. Vilayet salnamelerinde bu bilgilere ulaşabilmekteyiz. Salnamelerde öğrenciler hakkında bilgi bulunmamaktadır.

²⁸⁷ Trabzon Vilayet Salnamesi 1876, s. 325.

²⁸⁸ BOA MF. MKT, 1052.Lef.1. 13 Şevval 1292.

²⁸⁹ Yolalıcı, Maarif Salnamesine göre Trabzon'da Eğitim, s. 455.

Dönemin nüfusunu göz önünde bulundurduğumuzda ortalama 500 olarak tahmin edilebilir.²⁹⁰

Torul Kazası'nda eğitim öğretim alanında açılan mekteplerin yetersizliği ahali için sorun oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda bölgedeki hareketliliğe cevap verememiştir. Bölgede Rum ve Ermeni ahalinin bilerek ve siyasi hak iddiası açısından nüfusun yoğunlaşması sonucu eğitim faaliyetleri yetersiz kalmıştır. Eğitim sorunu bahane edilerek Fener Rum Patriğine şikâyetle bulunulmuştur. Bölgede ayrılıkçı hareketleri eğitim alanı kullanılarak örgütlemeye çalışmışlardır.²⁹¹

Arşiv kaynaklarında ve dönemin kaynaklarına bakıldığında köylerde yaşayan halkın ekonomik durumunun kötü olmasına rağmen eğitime oldukça önem vermişlerdir. Kaza merkezinde kurulan eğitim kurumlarına ulaşımın zor olmasına rağmen ulaşım için kendi imkânlarıyla derbentler köprüler kurmuşlardır. Bölge halkının bu derece eğitime önem vermesi 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında eğitilmiş birçok genç ve devlet görevlisinin yetişmesine neden olmuştur.²⁹²

3.4.1. Eğitim Faaliyetlerinde Yaşanan Sıkıntılar

Eğitim alanında en büyük mesele okulların açılması için gereken maddi kaynak eksikliğidir. Öğretmenlerin ödenemeyen maaşları İstanbul'dan gelen fermanlara yansiyacak kadar ileri düzeyde bir sorun olmuştur. Bu konuda bölge ileri gelenlerinin müdahil olması istenmiştir.

Islahat fermanıyla tebaanın dinen ayrı tutulmayacağı ve bu hususta eğitiminde karma olarak yapılabileceği doğrultusunda ifade edilmiştir. Islahat Fermanı ile eğitimde Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eğitim alanında ayırt edilmeyeceğini, karma eğitim uygulanabileceği yönünde nizamname yayınlanmıştır.

²⁹⁰ Trabzon Vilayet Salnamesi 1880, s. 223.

²⁹¹ Çapa, a.g.e., s. 68.

²⁹² Güngör Üçüncüoğlu, *Torul-Kürtün Tarihi*, Ankara 2002, s. 158.

Fermanda adı geçen emre göre, eğitim kurumlarının belirli şartları yerine getirmesi gerekmektedir.²⁹³ Torul Kazası'nda gayrimüslim öğrencilerin oldukça fazla olması okul açma ihtiyacını doğurmuştur.

Osmanlı Devleti'nde bulunan gayrimüslim okullarının kurulum maksatları ile faaliyetleri zıt istikamette olmuştur. Karadeniz bölgesinde açılan azınlık okulları ayrılıkçı faaliyetlerin örgütlendiği ve terör olaylarının planlandığı merkezler haline gelmiştir. Trabzon Vilayeti'nde kurulmak istenen Pontus Devleti emellerine ve bölgede ki Rum–Ermeni çetelerin desteklenmesi için bir takım faaliyetlere destek verildiği görülmüştür.²⁹⁴

Bir diğer sorun merkezden habersiz aralarında toplanan paralarla açılan gayri resmi mekteplerdir. Torul Kazası'nda gayrimüslim nüfusların yoğun olduğu köylerde açılan okullar hakkında tahkikat başlatılmıştır.²⁹⁵ Bu okulların nasıl bir niyetle açıldığının araştırılmasını istenmiştir. Ve bu okullar açılırken bölge kaymakamının neden bunlara müsaade verdiği konusunu izahatı istenmiştir. İstanbul'dan gönderilen fermanda Cit-i Kebir Köyü'nde, Manastır Köyü'nde ve Krom Köyü'nde açılan bu okulların incelenmesi istenmiştir. Okul açılırken toplanan paranın iyi niyette sorun yok dahi olsa izin almadan toplanamayacağını ve el konulması istenmiştir.²⁹⁶

3.5. MİMARİ YAPI

Torul, 19. yüzyılda farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir kaza olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu medeniyetlerin izleri mimari yapılara yansımış ve neredeyse her köyde kilise, cami, şapel gibi dini yapılar bulunmaktadır. Genel anlamda son dönem mimarilerine uygun yapılan bu yapıların birçoğu tahribata uğramış olsa dahi günümüze kadar ayakta kalabilmiştir.²⁹⁷

²⁹³“Saltanatı seniyyem tebaasından bulunanlar mekâtibi şahanemin nizamâtı mevzularında gerek yaşave gerek imtihanca mukarrer olan şartları ifa eyledikleri taktirde cümlesi bilâfarak ve temyiz Devleti Askeriyye ve Mülkiyyesine kabul olunması ve bundan başka her bir cemaat maarif ve hiref ve sanayia dair milletçe mektepler yapmağa mezun olup

²⁹⁴ Şevket, **a.g.e.**, s. 264.

²⁹⁵ BOA NF. MKT, 535.Lef. 3. 14 Safer 1276

²⁹⁶ BOA NF. MKT, 535.1318. Lef. 4 Cemazeyilevvel.1321

²⁹⁷ Bölgede yaptığımız karşılıklı mülakatlarda köylerde bulunana insanların mübadele sonrası yokluk yıllarında barınma ihtiyaçlarını gidere bilmek adına bu yapılardan malzeme aldıklarını söylemektedir. Eski

Medeniyetlerin ortak kullanım alanlarından köprü, çeşme gibi mimari yapılar son dönem bilinçsiz vatandaşlar tarafından tahribata uğramıştır. Yapılan çalışmalarda gözetleme kulesi ve kalelerinin ortaçağ mimarisine uygun yapıldığı fakat kullanılmaya devam eden mimari yapıların genel manada 19. yüzyıla ait olduğu görülmektedir. Mimari alanda karşımıza çıkan en büyük sorun mübadele yıllarından sonra bölgede yaşayan halkın bu yapıların taşlarını kullanarak ev ve samanlık yapmalarıdır.

19. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bu yapılar genel manada zarar görmüş bir durumdadır. Yapıları bir kısmı ayakta kalabilmiştir. Mimari özellikler bakımından 19.yüzyıl işçiliği ile yapıldığı görülmektedir. Mimari yapılarda Gayrimüslim vatandaşların dini motiflerinin sayı olarak oldukça fazla olduğu ortaya çıkmıştır.14 cami bulunmasına karşılık 35 kilise manastır ve şapel bulunmaktadır. Umumi kullanım alanlarında çeşmeler ve köprüler yapılmıştır. Kemer köprü yapımı kullanılmıştır. Köprüler sel ve doğal afetler karşısında zarar görenlerin bölge halkı tarafından tamirati yapılmaktadır. Bu hususa dikkat edilmiştir.²⁹⁸Bu kadar sarp dağlara Cenevizliler döneminden kalma gözetleme kulelerinin yapılması oldukça dikkat çekicidir. Kale ve kulelerden günümüze yıkık duvarları kalmıştır.

Mimari yapılarda görülen işçilik kazada bulunan insanların mimari alanında tecrübeli olduğunun bir göstergesidir. Kilise ve Şapeller Ortodoks inanca göre yapılmıştır. Yapıların giriş bölümlerinde kitabeler bulunmakta fakat bu kitabelerin zarar gördüğü görülmektedir

Güzeloluk köyünde bulunan kiliseyi yerinde görme fırsatımız oldu. Kilise oldukça sağlam bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Kilise birkaç tahribat yaşamış ve bilinçsizce duvarlarına zarar verilmiştir. Şuan depo vasfı görmektedir. Bu kilisenin yapımı 19.yüzyılda gerçekleşmiştir. Aynı köyde bulunan caminin yapımı 1881 yılında gerçekleşmiştir. Bu aslında kazada semavi dinlerin bir arada yaşadığının kanıtıdır.²⁹⁹

yapıların restore edilmesi sırasında bu yapılardan alınan taş malzemelerde bulunan motifler dikkat çekmektedir. Evlerde Rumca yazı bulunan taşların olması bunu göstermektedir.

²⁹⁸ Haldun Özkan, **Orta Çağdan Günümüze Gümüşhane**, Gümüşhane Valiliği Yayınları, Gümüşhane 2012, s.173.

²⁹⁹ Gökhan Akagün Uslu; “Gümüşhane’nin Tarihçesi ve Turistik Değerleri” **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)** Ankara, 1991, s. 141.

Köy	Kilise	Manastır	Cami	Şapel	Çeşme
Arpalı			1		1
Bahcelik			1		
Büyük Çit	1	1	1		6
Cebeli	6		1	3	5
Demirkapı	5		1	2	
Gülacar	2		2		1
Güvemli	3		1	1	
Güzeloluk	1		1		2
Kocadal			2		
Uğurtaş	3		1		3
Yalınkavak			1		
Zigana			1		
Atalar	1				
Dibekli	1				1
Altınpınar	1				
Gümüştüğ	3			2	1
Kopuz	1				2
İstavri	2				
Yaylacı	1			1	
Övündü				1	
Kocadal				2	
Arılı				2	2
Işuk					1
Toplam	30	1	14	14	25

Tablo XXXV:19. yüzyıl Torul Kazası'nda Mimari Yapılar³⁰⁰

³⁰⁰ Haldun Özkan, "Gümüşhane'nin Torul ve Şiran ilçelerinde Yapılan Yüzeysel Araştırmaları", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi** C. VIII, Sakarya 2004, s. 324.

SONUÇ

Osmanlı idaresine 1478 senesinde giren Torul, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişine kadar himayesi altında kalmıştır. Torul'un fethinden sonraki ilk yıllarında oldukça az bir nüfusa sahip olduğu kayıtlara geçmiştir. Gümüşhane Sancağının bu yıllarda Nefs-i Canca olarak adlandırıldığı görülmektedir. Canca'nın Torul'a bağlanmasıyla bir kaza statüsü kazanmıştır.

Madenler sebebiyle giderek önemi artan Torul, ilerleyen zamanda Gümüşhane Sancağı'na bağlı bir kaza olmuştur. Trabzon Eyaleti döneminde bu idari yapılanma içerisinde yer almıştır. Vilayet sistemine geçiş ile birlikte Gümüşhane Sancağı himayesine girmiştir. Torul Kazası Cumhuriyet dönemine değin Trabzon Vilayeti'ne Gümüşhane Sancağı'na bağlı bir kaza olarak gelmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Gümüşhane Vilayeti'nin kazaları arasında yer almıştır.

Torul, idari yapısının Cumhuriyet döneminde ortaya çıktığını savunmak doğru değildir. Torul idari sistemi 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasında girişmiş olduğu idari ve mali alandaki yapılanma hareketleri sonucunda oluşmuştur. Osmanlı Devleti taşra teşkilat yapılanmasında kazanın en yetkili idare amiri olarak kadılar görev yapmaktaydı. Kazaların asayişinden sorumlu yardımcılarını subaşları bulunmaktadır. Kazalara bağlı köylerde köy kethüdası, yiğitbaşları görevlendirilmiştir. Bu sistem 19. yüzyılda yeniden düzenlenmiştir. Kazaların başında kaymakam, köylerde ise muhtarlar görev almaya başlamıştır. 1850'li yıllarda şekillenen Modern idare sistemin Osmanlı'dan Cumhuriyete devamlılık gösterdiği savunulabilir. Ayrıca meşrutiyet hareketlerinin getirdiği belediye sistemi ve seçim olgusu da kazanın idari yapılanmasında karşılık bulmuştur. Seçim sistemi ise yerel eşrafın etkili olduğu bir sistem olmuştur. Kazada bu sistemlere geçişin en önemli nedeni ayanların gücünü kırmaktır. Fakat bu ayanların ilk başta karşı çıktığı yeni sisteme ayak uydurarak güçlerini devam ettirdikleri görülmektedir. Eski görevlilerin bir şekilde yeni sistemin görevlileri olduğu kayıtlarda sık sık rastladığımız bir bulgudur. Kazada ilk görev yapan Kaymakam 1852 yılında görev alan Osman Bey, ilk Belediye başkanı ise 1876 yılında görev yapan Hüseyin Bey'dir.

Meşrutiyet döneminde belediyeçilik kanununun çıkmasının ardında kaza merkezlerine belediye teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilat bayındırlık hizmetlerine

bakacaktır. İlk yıllarında beklenen hizmetleri verememişse de Cumhuriyet yönetiminde devamlılık sağlamıştır. Torul Belediyesi'nin 1894 yılında binasına kavuştuğu kaynaklarından anlaşılmaktadır.

Torul Kazası, Osmanlı Devleti'nin ekonomisini ayakta tutan merkezlerden birisi olmuştur. Kazada bulunan maden ve darphane ekonomi için oldukça önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin giderek gücünü yitirmesi ve madenlerin 19.yüzyılda önemini kaybetmesi üzerine sancak ve kazada yaşamın zorlaşmıştır. Madenlerde çalışan tebaanın ekonomik gücünü yitirmesinin kaza açısından sonuçları olmuştur. Bunların en önemlisi bölgeden dışarıya yapılan göçtür. Kazada insanların giderek artan yoksulluğu karşısında bölgeye giden seyyahlar şaşkınlıklarını eserlerinde aktarmıştır. İnsanların sefillik içerisinde yaşam mücadelesini aktaran tarihçi Şakir Şevket Gümüşhane'den bahsederken korkunç derecede yoksulluk ve sefaletten bahsetmektedir. Bunu madenlerin ve bölgede yapılan ekonomik faaliyetlerin önemini yitirmesine bağlayabiliriz. Bu dönemde Osmanlı ekonomisinin de çökmek üzere olduğunu unutmamak gerekir. Kaza için diğer ekonomik faktörler arasında demircilik, ormancılık ve hayvancılık gösterebiliriz. Bu alanlarda üretilen ürünlerin satılması için kaza merkezinde Pazar kurulmuştur.

Torul Kazası'nda doğal afet sorunu ekonomik kayıpların nedenleri arasındadır. İnsanların arazinin yapısından dolayı sıklıkla karşılaştığı heyelan, sel ve çığ gibi afetler can ve mal kaybına neden olmuştur. Özellikler toprak kayması ve çığ ulaşımı aksatmaktadır.1800'lü yıllarda birçok kez kapanan yollar için önlem alınması yönünde emir gönderilmiştir. Bölge halkının da bu çalışmalara katılıp sorunu ivedilikle çözmeleri istenmiştir.1872 yılında yaşanan en büyük afet, Yağmurdere Köyü'nün neredeyse tamamına yakını sel altında kalmasıdır.

Torul nüfusunun demografik yapısına bakıldığında sınıflandırıldığı müslüman ve gayrimüslim tebaanın birlikte yaşadığı bir merkezdir. müslüman nüfusun incelemesi yapıldığında bölgede ise bulunan Türk nüfusun büyük bir çoğunluğunun Çepni Türkleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Gayrimüslim tebaayı ise Rum ve Ermeniler oluşturmuştur. Kayıtlar incelendiğinde Ermeni tebaanın oldukça az ve belirli dönemlerde kazaya geldikleri dikkat çekicidir.

İncelediğimiz dönemde ulaşım ve iletişim alanında yapılan atılımların kazada uygulanmaya çalışıldığını görüyoruz.1754 senesinde Zigana Dağına bir tünel projesi çalışmalarına başlanmıştır.

Torul'un bulunduğu coğrafi konum itibariyle iletişimin kesilmemesi gereken bir nokta olarak görülmüştür.1871 yılında kaza merkezinde bulunan kahvehanenin Postahane yapılması istenmiştir. Trabzon Vilayeti'nde 1870 yılında kurulan Posta teşkilatı, bir yıl sonra kazaya gelmesi ne derece ehemmiyet verildiğinin önemidir. Bu teşkilatın kurulmasının ardından bir telgrafhane kurulması yönünde yapılan çalışmalar 1897 yılında başlatılmıştır. Merkez hükümetinin bu çalışmalara olumlu yanıt vermesine karşın içerisinde bulunan olumsuz maddi ortamdan dolayı 1912 yılına kadar uzamıştır.

Torul Kazası'nda yaşayan tebaanın Tanzimat yeniliklerine karşı tavrı ilk etapta olumlu değildir. Bu yenilikler karşısında alışılmış düzenin değişimi 1849'lara kadar uzamıştır.. Bölgede bulunan köklü aileler, Tanzimat ile haklarının ellerinden alınacağı düşüncesiyle tepki göstermişlerdir. Fakat değişen düzene bir şekilde adapte olmuşlar ve yeni düzende kendilerine yer edinmişlerdir. Gayrimüslim tebaanın ferman ile elde ettiği hakları kullanma konusunda hiç beklemeden harekete koyulmuştur. Gayrimüslim tebaa eğitim konusunda birçok girişimde bulunmuştur. Gayrimüslimler kendi eğitim kurumlarını kendi finansmanlarıyla açmış ve bu kurumlara öğretmenler tutmuştur. Bu acılan kurumların bazıları merkezden izni beklenmeden açılması nedeniyle kapatılmasına kararı verilmiştir. Çit-i Kebir Köyü örneğinde olduğu gibi kapatılma kararı alınmıştır.

1869 yılında çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle Gayrimüslim cemaatin bulunduğu yerlerde okul açmasına izin verilmiştir. Bu nizamnamenin sonra Torul'da 25 Rum Sıbyan Mektebi açıldı. Bu mekteplerin öğretmenleri cemaat tarafından finanse edilmiştir. Aynı yıl Torul'da acılan Ermeni Sıbyan Mektebi sayısı 2'dir.Müslümanların sıbyan mektebi sayısı ise 29'dur. Torul Kazası'nda 19.yüzyılda eğitim veren İbtidai mekteplerinin sayısı 34 dür. Sancak dahilinde ise 171' dir Gümüşhane Sancağı dahilinde toplam Gayrimüslim İbtidai Mektebi sayısı 76 'dır. Eğitim konusunu önemseyen tebaanın mektepler konusunda hassasiyet gösterdiği açıktır.1903 yılında kazada bir rüştiye mektebi açılmıştır. Maden konusunda yapılan araştırmada eğitim verilerek yerinde uygulama metodu kullanılmıştır.

Kazanın dini yapısını incelediğimizde yine Osmanlı Devleti'nin millet sistemi anlayışıyla kayıtlarının tutulduğu ve müslüman unsurların sayısının gayrimüslim sayısından az olduğunu görmekteyiz. Kazada yaşayan gayrimüslimlerin Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlı olduğunu net bir şekilde ifade edebiliyoruz.

Bu tebaa uzun bir süre birlikte yaşamayı başarabilmiştir.19. yüzyılda yaşanan ayrılıkçı hareketlerin etkisiyle bu birliktelik yerini karşılıklı çatışmaya bırakmıştır. Rusya ve Yunanistan hayranlığı bölgenin yeniden kaynamasına neden oldu. Rusya ya gitmek isteyen Rumların varlığı ve Yunanistan'ın kurulmasından itibaren bölgede Pontusculuk hareketlerinin başlaması bu huzur ortamını bozmuştur. Kazada gayrimüslim tebaanın yoğun olmasının sebebi olarak madenler önemli bir etkidir. Kazada Türkçe köy isimlerinin olduğu fakat bu köyde yaşayan tebaanın gayrimüslim olarak kayda geçtiği dikkatimizden kaçmıyor. Bu hususta Türklerden gayrimüslim olanların olabileceği çıkarımını yapıyoruz. Kıripto Hristiyanlık sorunu kazada karşımıza çıkan bir diğer vakadır. Osmanlı Devletinde yıllarca kendilerini Müslüman olarak gösteren bazı tebaanın devletin gücünü yitirdiği dönemde gayrimüslim olduklarını iddiasıyla, Ortodoks patriğine başvuruda bulunmuşlardır. Bu konuda tahkikat yapılması için merkezden görevli gönderilmiştir. Gizli Hristiyanlara verilen isim ise Stavrilere'dir. Stavrilere vergi muafiyeti ve kendi kanunları ile yargılanma isteği ile Çorum da bulunan Ortodoks kilisesine sığınmışlardır. Bu konudaki tahkikatın sonucu arşiv kayıtlarımızda mevcuttur.

19.yüzyılda içerisinde bulunan ortamın tahlili için bir takım sayım girişimlerinde bulunulmuştur. İlk sayım 1831 yılında yapılmıştır. Bu sayım yeni kurulan orduya alınacak asker sayısını ölçmek için yapılmıştır. Bu sayımda sadece askere gidebilecek Müslüman erkek nüfus sayılmıştır. Sayımın yapılması için yeterli sayıda memurun olmayışı ve bölgenin merkezden uzak olması sayımı geciktirmiştir.1831 sayımının kazada gerçekleşmesi 1835 yılında olmuştur. Bu sayım nüfus sayısından daha çok köy isimleri ve idari yapı açısından önemlidir.1835 yılında kazaya bağlı köyleri ve mahalleri bu defterden bulabiliyoruz. Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan 1848 sayımları ise kaza için en önemli tutanaklardandır.1861 nüfus sayımlarında ise karşımıza çıkan en büyük sorun defterlerde 48 sayımlarının üzerine eklemeler yapılması ve bazı köylerin boş

bırakılmasıdır. Bu dönem içerisinde bulunan savaş ortamının etkilediği söylenebilir. Fakat en önemli vaka bu sayımda gerçekleşecektir. Kadınların sayımı hususu Torul Kazası'nda alışıla gelmişten farklı olarak kadınların sayılması istenmektedir. Ve bu kadınların vergi mükellefi olması istenmektedir. Bunun nedeni olarak keyfi davranarak göç emleri ve zengin bir hüvviyetde olmaları gösterilmiştir. Bu hususta dikkatli davranılmasını istemiştir.

Torul Kazası'nın sosyal demografik yapısını incelediğimiz dönemde karşımıza çıkan bir diğer olgu göç hadisesidir. Kazanın ekonomik değerini kaybetmesiyle birlikte bölgede yaşanan göç hadiselerinde artış görülmüştür, Bu göçlerin bir kısmı yurt içi bir kısmı ise yurt dışı olmuştur. Yurt içinde yapılan göçler Müslüman taba tarafından yapılmaktayken Gayrimüslim tebaanın Rusya ve Yunanistan'a göç ettiği görülmektedir. Toplu halde göç başvurularının incelenmesi doğrultusunda vilayet merkezine bir ferman gönderilmiştir. Bu göçlerin önüne geçilmek istenmiştir.

Torul Kazası'nda bir arada yaşayan bölge halkının çoklu ve renkli demografisi mimari yapılarda çeşitliliğe neden olduğu ortadadır. Kilise, şapel ve camilerle dolu olan kazada bir arada yaşamışlardır. Birkaç nadide eserden fazla günümüze ulaşan eser pek yoktur. Bunun ne derece bir kayıp olduğu aşikardır. Bölgede yaşanan fakirlik sonucu yağma olayları eserlerin günümüze ulaşmasını engellemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- A. DVN : (Sadaret Divân (Beylikçi) Kalemî Belgeleri)
1435, 796, 321, 1003
- A. MKT. UM : (Sâdaret Mektûbî Kalemî Meclis-i Vâlâ Riyâseti Evrakı)
6/94
- BEO: (Bâb-1 Âli Evrak Odası Evrakı)
2089,230,2051/152244,2076/155682,2089/156637,2098/157340,
- DH. MKT: (Dâhiliye Mektubî Kalemî Evrakı)
871,992,1646,1801, 1805,1801,2482,2213,2213.
- DH. TMIK. M:(Dâhiliye Muamelat Evrakı)
240/83
- EV. D: (Evkaf Defterleri)
16780
- İ.MVL: (Meclisi Vala İdareleri)
384, 320
- KKM: (Kamil Kepeci Mevkufat Evrakı)
2601
- MAD: (Maliyeden Müdevver Defterler)
644, 44
- MF. MKT (Maarif Mektubî Kalemî Evrakı)
1052, 535, 1318, 1034,928, 764
- MKT. MHM : (Sadaret Muhimme Kalemî)
312,385/83
- ML. MSF. D: (Masarifat Muhasebeciliği Defteri)
9247 /1266
- MM: (Muhimme Defterleri)
82
- MMK: (Maden Mukatası Kalemî Evrakı)
93145
- NFS. D: (Nüfus Defterleri)

1049,1123,1118,1126,7093,7094,7095,7096,7098,7099.

S.D: (Şura-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi Evrakı)

1825, 1131, 251

Y. PRK. UM: (Yıldız Perâkende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı)

50/22

Salnameler

Trabzon Vilayet Salnameleri:

TVS 1869, TVS 1870, TVS 1871, TVS 1872, TVS 1873, TVS 1876, TVS 1877,
TVS 1878, TVS 1880, TVS 1881, TVS 1888, TVS 1892, TVS 1894, TVS 1898,
TVS 1900, TVS 1901, TVS 1902, TVS 1903, TVS 1904.

Kitaplar

Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**,
Eren Yayınları, İstanbul 1993.

Albayrak, Hüseyin: **Trabzon'un Fethi**, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon 1995.

Aslan, Erdal: **Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri, Tarih Yazımında Yeni
Yaklaşımlar**, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt
Yayınları, 2000,

Avcı Yasemin: **Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel
Dönüşüm: Denizli** (1839-1908), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

Bilgin Mehmet: **Doğu Karadeniz**, Ötüken Neşriyat, Ankara 2007.

Çadırcı, Musa: **Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik
Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Çelebi, Evliya: **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul 1315.

Çelik, Ali: **Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepniler**, Trabzon Valiliği Yayınları,
Trabzon,1999.

-----**Anadolu Çepni Kültürü Araştırması**, Trabzon Valiliği Yayınları,
Trabzon 2002

Doğanay, Hayati: **Türkiye Beşeri Coğrafyası**, İstanbul.

- Donald, Quataert: **Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)**, Çev. Ayşe Berktaş, iletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Engelhardt: **Tanzimat ve Türkiye**, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Ergin, Osman Nuri: **Türk Maarif Tarihi, I-II**, İstanbul 1977.
- Etensel Arzu İldem, **Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.
- Goloğlu, Mahmut: **Fetihden Kurtuluşa Kadar Trabzon**, Kalite Matbaası Ankara, 1975.
- Gözübüyük Şeref, Suna Kılı : **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1998.
- Karagöz, İlyas: **Maçka Yer Adları**, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 2003.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, DİE Yayınları, Ankara 1997.
- Karpat, Kemal: **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Timaş yayınları ,İstanbul 2016.
- Kazıcı, Ziya: **Osmanlılarda İhtisap Müessesesi**, İstanbul, Zafer Matbaası 1987.
- Kodaman, Bayram: **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Neşriyat Ankara 1991.
- Kurat, Akdes Nimet: **Türkiye ve Rusya**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayınları, Ankara 1990.
- Kunt, Metin: **Sancaktan Eyalete: 1560-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.1978.
- Kuzuoğlu, Remzi: "Asurca Metinlerde Gecen Coğrafya Adları", **Doktora Tezi**, Ankara 2007.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- Lynch , Hanrry Finis Brosse: **Ermenia Studies and Travels** ,II. London ,1901 .
- Orhonlu , Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990.
- Ortaylı, İlber: **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2007.
- Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, TTK, Ankara 2011.

-----**Tanzimat Döneminde Tanassur Din Değişirme Olayları, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler** ,Ankara 2000.

Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi I**, TTK Ankara .

Öksüz, Hikmet: **Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950**, Trabzon: Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınlar,2009.

Önder, Mehmet: **Şehirden Şehire Anadolu**, T.İş Bankası, İstanbul 1995

-----**İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş yayınları İstanbul 2014.

Özkan, Haldun: **Orta Çağ'dan Günümüze Gümüşhane**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2012.

Öztürk, Özhan, **Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi Pontus**, Ankara 2011.

Refik, Ahmet, **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri**, Enderun Kitap Evi İstanbul,1931.

Saylan, Kemal,**1850-1918 Gümüşhane Sancağında Sosyal ve Ekonomik Tarih**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2014.

-----, **Seyyahların Gözüyle Gümüşhane**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane 2016.

Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, Ankara 2006.

Sümer, Faruk: **Oğuzlar**, Türk Dünyası Araştırma Yayınları, İstanbul 2016.

-----**Tirebolu Tarihi**, İstanbul 1992.

Şenel, Volkan: **Gümüşhane Evleri**, Trabzon: Gümüşhane Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınlar,2002.

Şevket, Şakir: **Trabzon Tarihi**, Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara 2001.

Tuğlacı, Pars: **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul 1985.

Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, Ötüken Neşriyet, İstanbul 1969.

Tozlu, Selahattin: **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Akademik Araştırmalar Yayınları, Erzurum 1998.

Uluçay Çağatay: **18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, Berksoy Bakımevi İstanbul 1955

Umar Bilge, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılap Kitap Evi, İstanbul 1993.

Üçüncüoğlu Güngör, **Torul-Kürtün Tarihi** , Torul Belediyesi Yayınları, Trabzon 1998.

-----**Torul-Kürtün Tarihi**, Ankara 2002

Tezler

- Aktaş, Serap: **Gümüşhane ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri (1895-1918)**, Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008.
- Bayartan, Mehmet: XIX. Yüzyılda Kütahya'nın Tarihi Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, C.2, 2003.
- Esin, Sarıoğlan: **Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1856)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1996
- Hut Davut: **Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)**, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006,s.13.
- Kaleli, Hüseyin: **XIX.yüzyılda Trabzon'da Ulaştırma Ekonomisi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- Özdiş, Hamdi: **Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayetinde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2000.
- Torun, Fatih Sadık: **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de Kaza İdaresi (1842-1876)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Makaleler

- Acun, Fatma: "Seyyah Söylemi ve Trabzon'a Gelen Yabancı Seyyahlar", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri**, C,I Trabzon 2001, s.143-149.
- Emine Tonta Ak, "19.yüzyıl Edirne Nüfusu (Demografik Ve Sosyal Bir Değerlendirme)", **Edirne'nin 650. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, Ed ; İbrahim Sezgin ,Edirne 2016.
- Akbal,Fazıla:"1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", **Belleten** sa.15,c.60 1961,s 617-630.

- Alagöz, Cemal, "Türkiye’de Yaylacılık Hareketi”, **Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara, 2002,s.1-51.
- Alkan, Necmettin, “Avrupalı Seyyahların Gözüyle Gümüşhane”, **KTÜ Ulusalkaradeniz Tarihi Sempozyumu, C. I**, Trabzon 2007, s. 611-624.
- Alkan, "Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane ve Çevresi", **History Studies**, sa: 2/1, Samsun s.82-97.
- Altunbay, Mustafa, "XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri", **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, Trabzon 1998,s.379-393.
- 15-18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madencilik, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü., **Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Trabzon, 1998.
- Barkan Ömer Lütfi, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, X, 1951-53, s. 20-32.
- Bey, Satı: "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", **Dini Araştırmalar**, IV/11, Eylül-Aralık 2001,s. 197-207
- Bilgin Mehmet: "Giresun Havalisindeki Türkmen Beylikleri” **Giresun Tarihi Sempozyumu**, İstanbul 1997.86-88.
- Cöhçe, Salim: “Ruj Gonzales De Calvijo’nun Gezi Notlarına Göre Gümüşhane ve Çevresi”, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu**, Ankara 1991, s. 85-92.
- Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü” **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun 1986 s.4475-485.
- Çadircı, Musa: “Tanzimat’ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, TTK, Ankara,1994,s.295-296
- Demir, Şerif: "XIX yüzyılda Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim”,**Tarihin Peşinde Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sa. 13, 2015,s.435-447.
- Demircioğlu, İ. Hakkı: “İngiliz Gezgini Hamilton’un Gözüyle 1836 Yılında Gümüşhane”, **Gümüşhane ve Yöresinin Kalkınması Sempozyumu (23-25 Ekim 2002)**, C. II, Trabzon 2004, s. 855-862.

Eröz, Mustafa:” Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, 1984, s. 43-53.

Fatsa, Mehmet: ”Çepnilerin Dini Mensubiyeti Ve Kürtünde Bir Tekke: Güvenç Abdal Meselesi”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Trabzon 2010,s.27-50.

Hatemi, Hüseyin:"19. Yüzyılda Medreseler" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.II**, İstanbul 1985, s. 502.

İpşirli, Mehmet: "Eyalet (Taşra) Teşkilatı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I, (Ed.) Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994 ,s.139-279.

İnan, Kenan: Trabzon’un “*Osmanlılar Tarafından Fethi*” **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** , Sa: 14 Yıl : 2003,s.71-84.

Karaçavuş, Ahmet: “XIX. Yüzyılda Trabzon Nüfusu”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler**, Trabzon 1999, s. 430-443.

Kenanoğlu, M. Macit: ”Nizamiye Mahkemeleri”, DİA, C.33,s.186.

Kırzioğlu, Fahrettin:"Osmanlı "Tapu-Tahrir" ve "Mühimme" Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine Hükümlerden Örnekler", **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane** Ünal Yayınları, Ankara 1991, s.69-77

Konukçu,Enver, Ruy “Gonzales de Clavijo’nun Gümüşhane yöresindeki Yolculuğu”,**Geçmişten Günümüze Gümüşhane Sempozyumu**, Ünal Yayınları, Ankara 1991 s.79-84

Küçükkuşurlu, Murat, ”Meşrutiyet Devrinde Trabzon-Erzurum Demiryolu Teşebbüsleri ” **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2008,s.280-322.

Küçükler,” Osman Zahit Encümen-i Danış’ın Kurumsal Yapısı “**Amme İdaresi Dergisi**, C. 45, Sa. 2, 2012, s. 140

Özdemir, Yavuz, “İngiliz Yarbayı Rawlinson’un Trabzon-Erzurum Yolculuğu ve Misyonu”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, Trabzon 2002, s. 593-598.

Pamuk, Bilgehan: “Osmanlılar Zamanında Gümüşhane Hakkında Bazı Bilgiler (15-17 Yüzyıllarda)”**İl Oluşunun 85.yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Bildirileri**, Gümüşhane 2010,s.129-153.

- ,Canca (Gümüşhane) Mukatasında İltizam Uygulaması (1600-1800),Karadeniz Araştırmaları, sa.16,s.39-48.
- ,"XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane Torul Kazası",**Bellekten**, C.LXXIII, sa.266,s.115-245.
- Saydam, Abdullah: "Osmanlı Madenciligi ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", **Eğitim Fakültesi Dergisi**, sayı 6, 2005, s.137-148.
- Saylan, Kemal: "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, sa.20,2016,s.275-292.
- Seyidanlıoğlu Mehmet, "Yerel Yönetimler Metinleri VI:1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.5, Sa.5, 1996,s.89-99.
- Şahin, İlhan: "Osmanlı Döneminde Giresun Bölgesinde Konar-Göçerlerin İzleri", **Giresun Tarihi Sempozyumu, Bildirileri**, İstanbul 1996,s 275-286.
- Tekdemir, Aziz: "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. I, Sa. 2011, s. 109-132.
- Tozlu, Selahattin: "Gümüşhane Adı Hakkında " **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.III, sa.6 İstanbul, s.10.
- Ünal, R.H; "Erzurum İli Dâhilindeki İslâmî Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi S:6**, Erzurum, 1973
- Yavuz, Bike Sükan: "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. VI, Sa: 24, s.530-541.
- Yazıcı, Nesimi: "Osmanlı Haberleşme Kurumu", **Osmanlı**, C.III, Ankara 1999. 619-626
- , "II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: "Ref"-i Menzil Bedeli", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, İstanbul 1990, s.213-231.
- Yolalıcı, M. Emin: "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", **Osmanlı Tarihi**, C. V, Ankara 1999, s. 281-296.
- Yılmaz, Özgür: "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)",**History Studies** sa. 6, 2014 s.253-280.